

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

2016

Mgr. Ludmila Miškaňová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav jižní a centrální Asie, Seminář mongolistiky

Diplomová práce

**Reflexe vztahu člověka a koně v ústní tradici
Mongolska a východního Slovenska**

*Reflexion of the relationship between man and horse in the oral tradition of
Mongolia and Eastern Slovakia*

**FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE**

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Alena Oberfalzerová, Ph.D.

Konzultantka: Mgr. Veronika Kapišovská, Ph.D.

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své práce PhDr. Aleně Oberfalzerové, PhD. za neocenitelné rady a připomínky a za její trpělivost a vstřícnost. Dále bych chtěla poděkovat Doc. Z' u'gderiin Luvsandorz'ovi, CSc. a Mgr. Veronice Kapišovské, Ph.D. za četné konzultace, velkou trpělivost a nesmírně přínosné připomínky. Zvláštní poděkování náleží konzultantům uvedeným v závěrečné části, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout, za jejich ochotu a pomoc, a mé rodině, která mi byla oporou během mé práce a studia.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. dubna 2016

.....
podpis

Anotace

Význam koně v životě a kultuře kočovných společností je známou skutečností. Koní se týká velká část mongolských orálních tradic a folklóru. Kůň však hraje důležitou roli i v orální tradici usedlých evropských národů. Diplomová práce vychází z terénního výzkumu, písemných pramenů a existujících zdrojů lidové slovesnosti Mongolska a východního Slovenska, kde je tradiční chov koní dodnes živý. Jejím cílem je nastínění mongolského vnímání světa a úzkého sepětí Mongola s přírodou, a to prostřednictvím popisu vztahu člověka a koně za pomoci srovnání s nekočovnickou, usedlou kulturou na východním Slovensku.

Annotation

The significance of horse in the life and culture of the nomadic societies is a well-known fact. A large part of Mongolian oral traditions and folklore is related to horses. But the horse plays an important role in the oral tradition of sedentary peoples of Europe as well. The diploma thesis is based on field research, written sources and existing sources of folklore of Mongolia and Eastern Slovakia, where the traditional horse breeding still continues to exist. The aim of the thesis is to outline Mongolian perception of the world and the bond between the Mongol and nature through the description of the relationship between man and horse, which is compared with non-nomadic, sedentary culture of the Eastern Slovakia.

Klíčová slova: Mongolsko, východní Slovensko, kočovník, kůň, koňské závody, kultura, tradice, ústní lidová slovesnost.

Key words: Mongolia, Eastern Slovakia, nomad, horse, culture, horse racing, tradition, folk oral narrative.

Obsah

1. Úvod.....	8
1.1 Cíl práce.....	8
1.2 Metoda práce.....	9
1.3 Transkripce.....	11
1.4 Prameny	12
2. Charakteristika koní, jejich chovu a využití	13
2.1 Vnější vzhled koní	13
2.2 Chov.....	20
2.3 Využití	24
3. Analýza vztahu člověka a koně podle jeho zobrazení v ústní lidové slovesnosti.....	32
3.1 Rčení, ponaučení, přísloví a hádanky	32
3.2 Písně.....	35
3.3 Pohádky	46
4. Závody jako oslava rychlosti a schopností koně	49
4.1 Druhy závodů.....	49
4.2 Výběr a výcvik koní.....	54
4.3 Závody	56
5. Ceremoniály, svátky, tradice a zvyky odrážející vztah člověka a koně, pojící se k jeho roli, ochraně a úctě k němu	60
5.1 Svátky a ceremoniály spojené s koněm	60
5.2 Kůň a jeho role při významných událostech v životě člověka	64
5.3 Tradice a zvyky spojené s koněm	67
Závěr	71
Bibliografie	74
Obrazová příloha.....	80

Vysvětlivky

Ajmag – Nejvyšší jednotka administrativního dělení Mongolska. Mongolsko má 21 ajmagů, rozloha každého z nich přibližně odpovídá rozloze České republiky. Hlavní město Ulánbátar má zvláštní postavení a zvláštní administrativní dělení.

Sum – Druhá úroveň administrativního dělení Mongolska. Mongolsko má 329 sumů.

Bag – Nejnižší úroveň administrativního dělení Mongolska. Mongolsko má 1568 bagů.

Naadam / eriin gурvan naadam – Tři mužské hry: koňské závody, střelba z luku a zápasení, někdy zahrnuje i hry další. Hry jsou zároveň svátkem, mají posvátný charakter a často představují oběť, například posvátné hoře.

Ulsiin naadam / u'ndesnii ih bayar naadam – *Naadam*, který probíhá jednou do roka v místě Hu'i Doloon Hutag, první *ulsiin naadam* se však v roce 1922 konal na místě zvaném Buyant Uhaa na břehu řeky Tuuly u Ulánbátaru, tedy v místě, kde dnes stojí Čingischánovo letiště. Závod založil velitel Suchbátar, první závod byl věnován prvnímu výročí Mongolské lidové revoluce. *Ulsiin naadam* je státním svátkem.

Aimagiin naadam – *Naadam* na úrovni ajmagu.

Sumiin naadam – *Naadam* na úrovni sumu.

1. Úvod

1.1 Cíl práce

Tato diplomová práce si klade za cíl přiblížit čtenáři mongolské vnímání světa a úzké sepětí Mongola s přírodou, a to prostřednictvím zobrazení vztahu člověka a koně, a poskytnout mu tak uvedení do problematiky. Jedná se o přehledovou práci mapující tento vztah za pomoci srovnání s nekočovnickou, usedlou kulturou na východním Slovensku, a to na základě rozhovorů provedených při vlastním terénním výzkumu, který je doplněn písemnými prameny.

Význam koně v životě a kultuře kočovných společností je známou skutečností. Mongolové musejí při pasení svých stád a jiných činnostech denně překonávat velké vzdálenosti, kůň je tak pro ně nenahraditelným dopravním prostředkem. Tato nezastupitelnost je vyjádřena v mnoha mongolských příslovích, například „*S lidmi se seznam skrze otce, se zemí se seznam skrze koně.*“¹ Nomád, který nezřídka stráví takřka celý den v sedle, by se v každodenním životě bez koně neobešel, a proto si ho i náležitě cení. Proto má fráze *moritoi/mori saitai yav-/bai-*, která značí jet na koni či mít dobrého koně, metaforický význam „mít štěstí.“² I z krátkého rozhovoru s Mongolem je zjevné, že vůči koni cítí velký obdiv, zdaleka pro něj není pouhým hospodářským zvířetem a je s ním také odlišně zacházeno, jak lze pozorovat na mnoha tradicích, například v *mori airagdah yos.*³

Na východním Slovensku, tedy ve srovnávané oblasti, měl kůň až do sedmdesátých let 20. století, kdy byl plně nahrazen auty a stroji, také klíčovou roli, kdy jako tažné zvíře zajišťoval téměř veškerou dopravu a přepravu. Přesto je tento region dosud proslulý chovem koní. Obyvatelům mého rodného města Prešov se odedávna říkalo *koňare*, což je termín, který podle Buffy označuje toho, „*kdo pracoval s koňmi*“ nebo „*pastýře koní.*“⁴ Tato přezdívka je odvozena právě od rozšířeného chovu koní a používá se od roku 1973, kdy byl v Prešově postaven nový hřebčín. Původní hřebčín ve městě stál již od roku 1859.⁵ V Prešově se nacházel také koňský trh. Slováci mají, stejně jako Mongolové, ke koním velmi blízký emocionální vztah a toto zvíře je pro ně především přítelem. Tradičně na něm však běžní lidé, na rozdíl od

¹S'iirevz'amc 2014: 56, také Tamir 2011: 27. V originálu: „*Aaviin biid hu'ntei tanilc, agnii biid gazar u'z.*“

²Oberfalzerová 2006: 63.

³Tradiční polévání kumysem. V závodech koní, které jsou pro Mongola především oslavou rychlosti tohoto pomocníka člověka, je prvních pět koní polito kumysem.

⁴Buffa 2004: 130.

⁵Staviarsky 2011: 32, 146.

Mongolů, nejezdívali a báli se to i zkoušet. V současnosti je však situace zcela opačná a koně slouží především k jízdě.⁶

Výrazný rozdíl mezi Mongolskem a Slovenskem je také v rozměrech chovu. Mongolové tradičně chovali větší stáda koní, například podle Bavuu měla před rusko-japonskou válkou průměrná rodina mongolského etnika Barga v oblasti Chulunbujru 500 až 600 koní. Dnes je ale počet koní v této oblasti nižší, vyskytují se tu pouze tři rodiny s více než tisíci koňmi.⁷ V současnosti jsou v Mongolsku 3 miliony, 294,6 tisíc koní,⁸ zatímco obyvatel je 3 061 896,⁹ počet koní tedy převyšuje počet obyvatel. Na Slovensku je počet koní mnohem nižší, navíc neustále klesá. V období před druhou světovou válkou byl v ČSSR, jakož i v ostatních evropských zemích, počet koní nejvyšší, v letech 1937-1939 se tu ještě chovalo 656 tisíc koní, po druhé světové válce počet koní postupně klesal, například v roce 1972 bylo koní pouze 118 tisíc.¹⁰ V současnosti je na území Slovenska jenom 8 988 koňovitých zvířat,¹¹ zatímco obyvatel je 5 424 058.¹²

Ve své diplomové práci zkoumám tradice vážící se ke vztahu člověka a koně, a to prostřednictvím všech dílčích témat, která tento vztah odrážejí a vysvětlují, jako je například způsob tradičního chovu, či ústní lidová slovesnost s tímto námětem. Velkou pozornost přitom věnuji analýze jednotlivých žánrů ústní lidové slovesnosti a autentických výpovědí jednotlivých konzultantů. Pomocí zachycení tradic popisujících tento zásadní vztah plánuji přispět k popisu a analýze obrazu světa¹³ mongolských nomádů.

1.2 Metoda práce

Při psaní diplomové práce jsem čerpala jak z písemných pramenů, tak z materiálu nasbíraného během vlastního terénního výzkumu. Texty jsem vybírala podle témat, na kterých

⁶Například Andrej Vaško z Kukové vypráví, jak jeho rodiče kdysi chovali hospodářská zvířata. Když zestárli, nikdo v chovu již nepokračoval. Nedávno pan Vaško usoudil, že na jeho zahradě je dost místa pro větší zvíře, a opatřil si koně, na kterém se naučil jezdit. V 44 letech na koni seděl poprvé v životě. Tento příběh odráží přelomové období ve vývoji chovu koní na východním Slovensku související s mechanizací i s celkovou změnou způsobu života. Vaško, *ústní sdělení* (říjen 2015).

⁷Bavuu, B., *Ho'lonbuiirin Bargac'uudiin morinii s'inz'ee bolon hurdan mori. (Znaky koní a rychlé koně etnika Barga v oblasti Chulunbujru.)*

⁸Mongol Ulsiin U'ndesniin Statistikiin Horoo: Mal toollogiin 2015 onii uridc'ilsan du'n garlaa, (Předběžné výsledky sčítání dobytka za rok 2015.) <http://www.nso.mn/content/1227#.VpQWIPkrLIU> [24.12.2015]

⁹Mongol Ulsiin U'ndesniin Statistikiin Horoo, <http://www.nso.mn/> [navštíveno 11.1.2016]

¹⁰Medvecký, in: Dostálová 2012: 10.

¹¹Plemenárske služby Slovenskej republiky, štátny podnik: Prehľad centrálnej evidencie hospodárskych zvierat k 30.11.2015, <http://www.pssr.sk/cehz/subory/archiv/cehz1115.pdf> [navštíveno 11.1.2016]

¹²Štatistický úrad Slovenskej republiky: Stav obyvateľstva v SR k 30. septembru 2015, <http://slovak.statistics.sk> [navštíveno 11.1.2016]

¹³Jazykový obraz sveta je pojmem souvisejícím s etnografií komunikace. Vnímání světa určitého společenství se odráží v užívání řeči a komunikativním chování. Platí to i naopak.

lze vhodně poukázat na jednotlivé prvky vztahu člověka a koně a na rozdílnost či shodnost těchto prvků ve dvou zkoumaných a porovnávaných kulturách. Zvláštní pozornost věnuji ústní lidové slovesnosti, která popisuje předávané zkušenosti běžných lidí, na které je tato práce zaměřena, a ne pouze určité skupiny vzdělanců. Umělecké texty byly přeloženy volně tak, aby byly srozumitelné a zároveň byl zachován jejich smysl i estetičnost.

Terénní výzkum v Mongolsku proběhl v ajmazích Bayan O'lgii, Hovd a O'vorhangai v období od 18. 6. 2015 do 1. 8. 2015, na Slovensku v šarišském regionu v letech 2014 až 2016 s většími přestávkami. Terénní výzkum v Mongolsku proběhl formou rozhovorů s různými lidmi, převážně s pastevcí a trenéry koní *uyaac'*. V Mongolsku je dosud zachován, i když s jistými omezeními, tradiční způsob života a nepřerušovaná orální tradice, proto nebylo nutné zkoumanou skupinu blíže vymezit. Oproti tomu na východním Slovensku je klíčovou zkoumanou skupinou generace starší 60 let, protože v důsledku mechanizace zde vymizela klíčová funkce koně jakožto tažného zvířete a také byla téměř úplně přerušena orální tradice, čímž mizí znalosti o tradičních barvách koní, tradiční medicíně, a mnoha dalších tradicích, zvycích a zkušenostech. Pro úplnost je výzkum doplněn rozhovory s novodobými chovateli sportovních koní. Chov je totiž v současnosti zaměřen prakticky výhradně na sportovní a rekreační účely, jelikož kůň již není pracovním zvířetem a na rozdíl od Mongolska v každodenním životě takřka žádné jiné významnější využití neměl. Chovem pro vojenské účely se v práci nezabývám, protože vzhledem k době jeho zániku je terénní výzkum této oblasti prakticky nemožný.

Při výběru jednotlivých konzultantů jsem se snažila zabezpečit co nejlepší reprezentativnost zkoumané skupiny osob, proto jsou v slovenské části výzkumu osloveni konzultanti ze starší generace, pro kterou kůň představoval nenahraditelného pomocníka v podobě tažného zvířete (např. Juraj Balog), i z generace mladší, která koně chová ze záliby, z důvodu sportovních aspirací, či za účelem zachování tradičních plemen (např. Miroslav Cigán). Během terénního výzkumu na území Mongolska jsem se rovněž pokoušela zachytit zkušenosti osob pracujících s koňmi různým způsobem, tj. pastevců (např. To'mroo) i trenérů koní (např. Dondogserc'in). I samotní konzultanti pocházejí z odlišného prostředí: C'adraabal je pastevec žijící tradičním způsobem života v poměrně odlehlé oblasti, Batmo'nh je pastevec žijící v oblasti ovlivněné turismem. Batmo'nh se narodil ve městě a rozhodnutí přestěhovat se na venkov a stát se pastevcem učinil až v dospělosti, Mo'nhz'argal naopak již dlouhou dobu žije ve městě, kde provozuje autoopravnu, ale ponechal si i svoje stádo, které mu po většinu roku pase jiný pastevec na venkově. Jsem si vědoma, že reprezentativnost nedosahuje ideální úrovně, zejména z důvodu nižšího počtu konzultantů, nicméně tuto okolnost nepokládám za zásadní,

jelikož mým prvořadým cílem není zobecnění, nýbrž nastínění jednotlivých prvků zkoumaného vztahu prostřednictvím zachycení zkušeností jednotlivých konzultantů.

Druhou metodou, kterou jsem během terénního výzkumu v Mongolsku využila, bylo pozorování. Pozorovala jsem především každodenní život a práci pastevců, také jsem se zúčastnila několika *naadamů*. Po celou dobu výzkumu jsem si vedla terénní deník, a jak se později ukázalo, během zpracování získaných materiálů bych se bez něj skutečně neobešla.

Po skončení terénního výzkumu byly nahrané rozhovory co nejdůsledněji přepsány v závislosti na srozumitelnosti záznamu, tyto byly následně přeloženy a podrobeny lingvistickému rozboru. Veškerý shromážděný materiál byl zpracován za pomoci analyticko-syntetické metody. V závěru diplomové práce byly popsány rozdíly a podobnosti mezi Mongolskem a východním Slovenskem, z nichž první zároveň reprezentuje kočovnickou, druhé usedlou kulturu.¹⁴ Na obou kulturách lze zároveň sledovat vliv globalizace, technologizace a dalších moderních trendů na zkoumaný vztah, přičemž v obou zemích jsou odpovídající procesy v odlišných fázích.

1.3 Transkripce

Mongolské klasické písmo je transkribováno podle systému užívaného doc. Z'. Luvsandorz'em.¹⁵ Transkripce odpovídá originálnímu způsobu zápisu textu, jeden sloupec odpovídá jednomu řádku.

Mongolská cyrilika je transkribováno podle systému doc. Z'. Luvsandorz'e, který je užíván i v periodickém odborném časopisu *Mongolica Pragensia*, vydávaném Ústavem jižní a centrální Asie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V transkripci má každé písmeno svůj znak, tvrdý a měkký znak jsou nahrazeny písmenem i. Zadní poloha samohlásek u ženských slov je vyznačena apostrofem u první samohlásky v daném slově. Transkripce mongolských slov jsou v textu z důvodu přehlednosti označeny kurzívou. Jména a slova, která jsou v českém prostředí obecně známá, jsou v českém textu uváděna v počeštěné podobě. U citátů, u nichž je možný pouze volný překlad, u něhož se ztrácí část smyslu, uvádím v poznámce pod čarou původní znění. Texty uvedených písní jsou z estetických důvodů přeloženy volně.

¹⁴V případech, kdy východní Slovensko nemá oproti zbytku Slovenska žádná specifika, uvádím pouze „Slovensko“ – takto postupuji ve všech částech práce.

¹⁵Luvsandorz' 1995.

Šariština, nářečí východního Slovenska, je transkribováno podle systému užívaného F. Buffou,¹⁶ není však rozlišováno mezi hláskami š a s ani mezi ž a ź.

1.4 Prameny

Ve své diplomové práci se snažím v největší možné míře soustředit na terénní výzkum, tj. výpovědi jednotlivých konzultantů. Použitou literaturu lze rozčlenit na tři hlavní okruhy. První okruh tvoří literatura, ze které jsem čerpala informace o chovu pracovních, závodních a jiných koní a jeho vývoji, např. *Tajná kronika Mongolů* (Praha 2011), *Uyaac'iin altan gerege* od S'. Ganhuyaga (Zlatá pečeť¹⁷ trenérů koní, Ulánbátar 2008) nebo *Kone naše...* od Š. Staviarskeho (Prešov 2011). Přínosnými zdroji druhého okruhu, ústní lidové slovesnosti věnující se tématu koní, pro mne byly např. *Malc'nii erdem* od Z'. Luvsandorz'e (Pastevecká moudrost, Ulánbátar 1986), *Aduuc', hu'legc', uyaac'diin nom* od O. Davaasu'rena (Kniha chovatelů koní a rychlých koní a trenérů koní, Ulánbátar 2014) nebo *Zlatá brána, Ludové rozprávky, pesničky, hádanky, hry a povedačky pre najmenších* od M. Ďuríčkovéj (Bratislava 1975). Třetím okruhem literatury, z níž jsem vycházela, byla literatura podpůrná, doplňující předchozí okruhy. Do této skupiny patří například *Mongolian Music, Dance & Oral Narrative: performing diverse identities* od C. Pegg (Seattle & London 2001) a *Mongolc'uudiin tu'uh, soyoliin atlas* (Atlas historie a kultury Mongolů, Ulánbátar 2004).

¹⁶Buffa 2004.

¹⁷*Gerege* je destička ze zlata s vyrytým rozkazem, kterou chán uděloval poslům. Například Vilém z Rubruku uvádí: „*Mangu dal tedy Mongolovi svůj odznak, zlatou destičku asi dlaň dlouhou, na které byly napsány jeho rozkazy. Každý, kdo má takový odznak, může si poručit kdekoliv a cokoliv a jeho rozkazu musí být okamžitě uposlechnuto.*“ (Knobloch 1964: 132.) *Gerege* vzhledem připomíná pečeť. Autor termín zřejmě použil jako honorifikační výraz pro knihu.

2. Charakteristika koní, jejich chovu a využití

Abychom se vůbec mohli zabývat problematikou vztahu člověka a koně, je nutné nejdříve se seznámit s obecnou charakteristikou koní, se způsobem, jakým je lze mezi sebou rozlišovat, jakož i s preferencemi jejich chovatelů, které mají jak z praktických, tak z jiných důvodů. Tyto faktory určují výskyt jednotlivých plemen koní v Mongolsku a na východním Slovensku, jejich šlechtění i samotná specifika vztahu člověka a koně.

2.1 Vnější vzhled koní

2.1.1 Mongolsko

Základním plemenem v Mongolsku je plemeno mongolský kůň *mongol aduu*. Tito koně představují absolutní většinu a jsou preferováni jak z důvodu zachování tradice, tak i z důvodů praktických, protože mají velkou výdrž a dobře snášejí náročné přírodní podmínky. Druhým starým mongolským plemenem je divoce žijící kůň Převalského *tahi*, který byl na přelomu 60. a 70. let 20. století ve volné přírodě vyhuben a poté navrácen do Mongolska ze zoologických zahrad celého světa. V současnosti se v Mongolsku vyskytuje jen v počtech několika set kusů v *Hustain nuruu*, *Tahiin tal* a *Homiin tal* pod pečlivým dohledem strážců národního parku. Mongolský kůň sice nepochází z tohoto divokého koně, ale o některých *mongol aduu* je známo, že mají předka z řad koní Převalského.¹⁸ Zdá se, že takoví koně jsou často rychlí a vyhrávají v závodech. V menší míře dochází i ke křížení s jinými plemeny,¹⁹ což je v posledních letech často diskutovanou otázkou u koňských závodů. Například Davaasu'ren poukazuje na výhody křížení jednotlivých plemen prostřednictvím srovnávání rychlosti mongolského koně s rychlostí arabského a buřonovského koně a jejich kříženců.²⁰ Dále se zabývá i křížením s anglickým plnokrevníkem, achaltekinským koněm a orlovským klusákem, ke kterému dochází v ojedinělých případech s cílem zlepšit stavbu a vzhled těla a rychlost.²¹ Křížení je tedy nepřilíš častou, avšak nikoli novodobou záležitostí. Říká se, že mongolského koně křížil se zahraničními plemeny již šlechtic M. Pu'revz'av.²² Historie kontaktu Mongolů se zahraničními plemeny však sahá o mnoho dál. V Tajné kronice Mongolů lze dohledat písemnou zmínku o dovozu arabského plnokrevníka již ve 30. letech 13. století: "*Čormachan-chorčí podrobil národ Bachtat. Když se Ögödej dověděl, že ona země je známa jako krásná a její*

¹⁸Např. Davaasu'ren 2014: 35, Davaahu'u 2008: 481.

¹⁹U vyšší společenské třídy.

²⁰Davaasu'ren 2014: 29.

²¹Davaasu'ren 2014: 89.

²²N. Sanz'aadorz'. In: Boldbaatar 2010: 7.

výrobky jsou známé jako výborné, vydal rozkaz: „Čormachan-chorči necht' právě tam sídlí jako místodržitel. Posílejte sem každý rok žluté zlato, žlutavým zlatem protkané výšivky, brokáty, damašky, ušlechtilé perly a perleť, dlouhokrké koně druhu tobičach s vysokýma nohama, velbloudy eleüty druhu güiring, velbloudy kičiduty druhu dausi, nákladní mezky chačiduty a laosasuty!“²³ Mongolský kůň má velkou výdrž a je vhodný na závody na dlouhou vzdálenost, ne však na závody na krátkou vzdálenost. Novodobé křížení probíhá především za účelem vytvoření nového plemena, které by bylo schopné závodit i na světové úrovni.²⁴ Vzhledem k tomu, že v Mongolsku se dosud chová téměř výlučně *mongol aduu*, budu se v dalších částech zabývat právě tímto plemenem.

Podle funkce, kterou kůň plní, užívají Mongolové při popisu svého stáda následující dělení: závodní kůň *uraldaanii mori* (synonymem je rychlý kůň *hurdan mori*),²⁵ ovčácký kůň *honi hariuldag mori*, kůň vycvičený k chytání divokých koní *uurgiin mori*, kůň vycvičený k nošení nákladu *ac'aanii mori*, kobyla *gu'u*, krotký kůň *nomhon mori* atd. Mongolové přitom sami neradi jezdí na úplně krotkých koních: „Mongolové mají rádi koně, kteří se derou vpřed.“²⁶ Nevhodný k jízdě je však i divoký kůň, zejména *horgodoo* neboli *has'in mori*, kůň, se kterým bylo špatně zacházeno, a proto se stal neposlušným a lekavým. K tomu může dojít například tehdy, když si s koněm hrají malé děti.²⁷

Velký význam má dělení koní podle kroku, zbarvení, věku a povahy, přičemž pro všechna tato dělení existuje v mongolském jazyce obrovské množství speciálních výrazů. U kroku je nejvýznamnější kategorií mimochodník *z'oroo mori*, typický nízkým výskytem a vysokou hodnotou. Mimochodník je kůň, který „*tancuje*“,²⁸ při chůzi pohybuje zároveň nebo téměř zároveň nohama na jedné straně těla. Při takové chůzi jsou otřesy páteře minimální, proto je jízda velmi pohodlná. Mimochod je vrozeným způsobem chůze, který je u některých plemen koní častější než u jiných.

Mimořádně rozvinuté je rozlišování zbarvení, u kterého Mongolové používají více než tři sta slov označujících různé barvy a které je rovněž základem pro pojmenovávání jednotlivých koní: „*Je vhodné povšimnout si tradičního popisování vzhledu, které se stalo abecedou pro poznávání dobytka, a k němuž je vskutku zapotřebí detailní, hluboké znalosti obdobné naučení se jednoho cizího jazyka. Protože má popis vzhledu dobytka mnohem větší*

²³Poucha 2011: 160.

²⁴Více viz kapitola 3.

²⁵Termíny závodní a rychlý kůň budu z tohoto důvodu v částech, které se týkají Mongolů, používat jako synonyma.

²⁶Batmo'nh, *ústní sdělení* (červenec 2015). V originálu: „*Mongolc'uud urags'aa temu'uldeg morind durtai.*“

²⁷Dulamz'av, *ústní sdělení* (červenec 2015).

²⁸Luvсандорз', *ústní sdělení* (říjen 2015). V originálu: „*Bu'z'igdeg.*“

počet různých variant, než by si kdo mohl představit, je jen u koní nezbytné zapamatovat si nikoliv několik desítek, ale hned několik stovek výrazů. Ale pro ovce, kozy, velbloudy, krávy a podobná zvířata existuje v porovnání s koňmi jen málo variant popisujících vzhled.²⁹ Tato znalost je jednou ze složek schopnosti „mít oči pro dobytek“,³⁰ kterou musí mít každý dobrý pastevec.

Během terénního výzkumu jsem zjistila, že různí lidé mají v oblibě koně různých barev, nejčastěji ale říkají, že barva vůbec není důležitou charakteristikou koně. Zároveň však rozmanitá zbarvení nesou určité významy, například je rozlišován vzhled přinášející štěstí a vzhled přinášející smůlu,³¹ přičemž obzvláště dobrou barvou je kaštanová, což se odráží i v moudrém rčení „Dobrá barva je kaštanová heer, dobré maso jsou obratle seer.“³² Dalšími šťastnými zbarveními jsou kůň s rezavýma nohama, světlý kůň s černou hřívou a žluťák zlaté barvy. Naopak velmi nevhodné zbarvení koně je například skvrnitý se žlutou hubou nebo bílý s černou hlavou.³³ Mongolové rozlišují velké množství odstínů hnědé a dalších běžných barev, u popisu barvy koně se však užívají všechny barvy duhy včetně modré a zelené.³⁴

Jak jsem již zmínila, barva má zcela klíčový význam při pojmenovávání. Označení koně se zpravidla skládá ze jména majitele ve tvaru přivlastňovacího zájmena a barvy koně, případně jeho charakteristické povahové kvality nebo jiné vlastnosti či schopnosti. Může mít i přezdívku neboli mazlivé jméno - „Mongolové, chovajíc již od dávných časů pět druhů dobytka, mají vskutku bohatou zásobu přezdívek a mazlivých jmen vystihujících jejich tvar těla, barvu a povahu.“³⁵ Přezdívky mají největší využití u koní, lze u nich shledat několik kategorií. Specifickou kategorií jsou přezdívky, které odrážejí úspěch koně v *ulsiin naadamu*, jako například „První z tisíce“, „Státní santalový stolec“ a „Stříbrný vítěz věčné vlády.“³⁶ Tradice dávání přezdívek koním, kteří dorazili do cíle v první třicítce, existuje již od dávných časů. Vítěz mnoha *naadamů* je často přezdíván „Vítěz“, vítěz vícero *Dans'ig naadamů* „Dans'ig.“³⁷

²⁹Tu'dev 2015: 176. V originálu: „*Mal tanih bic'ig u'gsiin cagaan tolgoi bolson zu'slekh ulamz'lal ni u'nen heregteer o'vormoc negen hel surahtai adil neleen gu'nzgi medeelel aguulsan zu'il baisan gez' u'zuus'tei bilee. Uc'ir ni maliin zu's gedeg bas c' sanasnaas ilu'utei o'vormoc mas' olon yanziiin huvilbartai tul zo'v'hon aduu gehed arvaar bis' heden zuugaar tooloh u'g ceez'leh s'aardlagatai boldog bilee. Harin honi, yamaa, temee, u'her met ni bol zu'smiin huvid aduuniihaas co'on huvilbartai yum.*“

³⁰Mong. *mald nu'dtei hu'n.*

³¹Tu'dev 2015: 178-179, Davaasu'ren 2014: 55.

³²Tu'dev 2015: 178-179. Rčení v originálu „*Zu'snii sain heer, mahnii sain seer.*“

³³Tu'dev 2015: 179. V originálu šťastné barvy „*ho'l zeerd mori, har deltei cagaan haliun mori, altan o'ngot s'arga mori*“, nevhodné barvy „*s'ar amtai coohor, har tolgoitai cagaan.*“

³⁴Zelený kůň se vyskytuje pouze v některých oblastech, např. v *ajmagu To'v*. Je černosivě barvy.

³⁵Naranhu'u 2013: 26. V originálu: „*Mongolc'uud ert u'yees tavan hos'uu maliig aduulan o'sgoz' irehdee tedgeeriin biyeiin helber, o'ngo zu'sem, aas' arans'ind tohirson duudah hoc' ner, c'imeg col o'gon dasgaz' irsen ni nen elbeg bilee.*“

³⁶Mong. *Tu'mnii eh, Zasag to'riin zandan s'iree, Mo'nh to'riin mo'ngon magnai.*

³⁷Viz kapitola 3.1.1.

Kůň, který zvítězil ve více než čtyřech státních *naadamech*, duchovně patří všem lidem Mongolska a má právo pyšnit se přezdívkou „Státní oř.“³⁸ Jiné přezdívky odpovídají určitému místu, typu koně *yazguur*³⁹ či jeho zvláštním znakům,⁴⁰ proto se můžeme setkat se širokou paletou přezdívek, jako jsou například „Chalcedon“, „Arab“, „Vojevůdce“, „Chlupáč“, „Jestřáb“, „Vítěz“, „Miláček“, „Hlezenní kost“, „Nezkrotný“, „Polárka“, „Kníže“, či „Obluda“.⁴¹

O totožnosti koně ujišťuje výžeh, podle kterého lze určit, ze které oblasti, resp. etnika daný kůň pochází a kdo je jeho vlastníkem. Hříbě je výžehem označeno ve věku dvou let v jednom z dní, které jsou pro tento úkon určené jako příznivé. Mezi výžehy jsou oblíbené například značky ve tvaru slunce, měsíce, svastiky a podobných tvarů. Tradičním výžehem Urjanchajců je luk, který je umístěn na pravé straně hýždí.⁴²

Zatímco mongolští pastevcí „mají oči pro dobytek“, mongolští trenéři závodních koní se mohou pyšnit fenomenální schopností rozpoznávat vlastnosti koní, zejména jejich rychlost, a tak určovat, zda jsou perspektivní pro účely závodění podle určitých skupin znaků. Tyto znalosti o „znacích koní“ *morinii s'inz'* se předávají zejména orální tradicí, moudrá rčení a oslavné písně⁴³ nevyjímaje, jsou ale obsaženy i v některých pramenech, známých zejména jako sůtry, dnes také v příručkách pro trenéry koní a chovatele. Tito znalci koní si všimají velkého množství různých znaků: jednotlivých částí těla, způsobu chůze, chování a povahy koně. Například Tu'dev popisuje určování budoucích schopností hříběte podle zubů či cév.⁴⁴ Davaasu'ren kromě „vnějších znaků“, mezi které patří barva, nebo tvar hlavy, očí, uší, nozder, zubů, šíje, hřbetu, lopatek, žeber, nohou a ocasu,⁴⁵ uvádí i podrobný popis dalších znaků: velmi příznivým znamením je, když řehtání koně zní jako hlas skřivana, dalšími dobrými znaky jsou například pití vody se třemi přestávkami (u koně typu tygr),⁴⁶ vítání svého pána či pokyvování hlavou.⁴⁷

Výrazným specifíkem mongolské hipologie je i dělení koní na několik „zvířecích typů“ *yazguur* na základě vnější podobnosti. Například Batbold uvádí typy lev, jelen, vlk, zajíc,

³⁸Oyuungerel 2015. V originálu: „*To'riin Az'nai*.“

³⁹Viz níže.

⁴⁰Batsuuri 2012: 13-19.

⁴¹Ganhuyag 2008. Dávání přezdívek je i v tomto případě výjimečné a dochází k němu zejména u vítězů *naadamu*, pastevcí své koně zpravidla označují podle barvy.

⁴²Viz obrazová příloha.

⁴³Více viz kapitola 2.

⁴⁴Tu'dev 2015: 72.

⁴⁵Ocasní obratle musí být dlouhé, žíně husté, na konci tenké. Dlouhý a tenký nebo krátký ocas jsou naopak špatné. Davaasu'ren 2014: 46.

⁴⁶Viz níže.

⁴⁷Davaasu'ren 2014: 41-54.

pták, tarbík, divoký beran, sajga, žába, drak, had, srnec,⁴⁸ Davaasu'ren typy lev, jelen, tarbík, drak, pták, kuň Převalského, žába, liška, divoká ovce, zajíc, vlk, ryba, koza, kabar, sajga a divoký osel⁴⁹ a Davaahu'u typy drak, lev, vlk, zajíc, liška, žába, pták, kabar, srnec, sajga, divoký osel, los a jelen.⁵⁰ Pomocí zvířecích typů jsou rozlišovány i jednotlivé části těla a vnitřní orgány. Jako příklad lze uvést následující popis znaků dobrého závodního koně:

Maral duhtai

Bugiin eru'utei

Tuulai c'ihtei

S'uvuun hons'oortoi

Melhii magnaitai

Ogotnoi nu'dtei

*Ene zurgaa bu'rdvel hudalgu'i sain bolno.*⁵¹

Laní čelo

Jelení čelist

Zaječí uši

Ptačí čenich

Žabí nos

Hraboší oči

Sejde-li se těchto šest [znaků], tak je to nepochybně dobré.

Podle Batbolda je přirovnávání k různým zvířatům při popisu koně trenéry užíváno běžně. Ke stejnému závěru jsem dospěla i během mého terénního výzkumu. Sledováním a popisováním znaků u jiných než rychlých neboli závodních koní se Mongolové zabývají jen ve velmi malé míře.

2.1.2 Slovensko

Na Slovensku se na rozdíl od Mongolska archaická plemena s výjimkou hucula nenacházejí, chovají se zde téměř výhradně teplokrevníci a chladnokrevníci. Chráněných je šest plemen (resp. kmenů): Nonius, Furioso, Lipican, slovenský teplokrevník, arabský plnokrevník a hucul. Křížení je regulováno, povoluje se pouze v případě potřeby oživení krve rozhodnutím

⁴⁸Batbold 2008: 5.

⁴⁹Davaasu'ren 2014: 54. Viz obrazová příloha.

⁵⁰Davaahu'u 2008: 36-61.

⁵¹Batbold 2008: 50.

komise. Některé z plemen jsou výsledkem cíleného křížení za účelem vytvoření koní schopných závodit na mezinárodní úrovni, které proběhlo v Československu v období, kdy chovatelé definitivně došli k závěru, že tehdejší plemena Nonius a Furioso nejsou způsobilá dosáhnout potřebného úspěchu. K vytvoření nového plemena byli dovezeni koně ze zahraničí, zejména z Německa.⁵² Otázka, která v současném Mongolsku představuje nejpálčivější problém, byla tedy řešena i u nás.

Rozlišování v rámci plemen není na Slovensku rozvinuté do takové míry jako v Mongolsku, zároveň ale ani není natolik potřebné. Jsou rozlišovány různé druhy chodu, mimochod však není velmi znám a chybí i terminologie popisující jednotlivé druhy mimochodu, hlavně proto, že chov mimochodníků nemá na Slovensku tradici a mimochod se u žádného ze zdejších plemen nevyskytuje.⁵³ Chovatelé dotázaní během terénního výzkumu buď vůbec nevěděli, o co se jedná, nebo měli o mimochodu jen zcela mlhavou představu a považovali jej za chybu⁵⁴ nebo za výsledek drezury.

Je rozlišován o mnoho menší počet barev, z nichž základními jsou: vraník, sivý kůň, hnědák, bělouš, ryzák, žluták a grošák.⁵⁵ Podobně jako Mongolsko je i východní Slovensko typické rozdílnými lokálními názvy barev koní, které však na rozdíl od mongolských názvů již vyšly z užívání, proto se mi v terénu nepodařilo zjistit, zda mohou v různých místech nést mírně odlišný význam, nebo zda byl původní význam jednoduše zapomenut. Tak je v Kendicích slovo *dereš* užíváno pro označení sivého koně,⁵⁶ zatímco Buffa u tohoto pojmu uvádí význam „kůň kropenaté srsti“.⁵⁷ Barvu *šarga* popisuje Balog jako červenou s nádechem do žluta,⁵⁸ Bruss a Miškaň jako světločervenou⁵⁹ a podle Cigána odpovídá barvě *kaštanového* koně, což je dle jeho slov označení užívané na západním Slovensku.⁶⁰ Barvu *pejka* považuje Balog za hnědou,⁶¹ Miškaň touto barvou označuje tmavočerveného koně.⁶² Zajímavé je užití slova *cigán*, které většinou označuje člena romského etnika. Buffa u tohoto pojmu uvádí jako jeden z významů

⁵²Cigán, *ústní sdělení* (říjen 2015).

⁵³I v sousedních státech je chov mimochodníků jen velmi výjimečný. Chovatelem mimochodníků v České republice je zejména Jan Kubeša. V jeho chovu jsou koně kolumbijského plemena se stoprocentním výskytem mimochodu.

⁵⁴„*My práve nechceme také kone, ktoré majú mimochod, lebo to je chyba... Mal som raz takého koňa, ktorý v kroku napríklad to robil, keď bol taký nervózny ta on toto presne robil. Ale potom už chodil normálne.*“ Cigán, *ústní sdělení* (říjen 2015).

⁵⁵*Vraník, sivko, hnedák, beluš neboli šimel', rýšiak, žlták a grošák.*

⁵⁶Miškaň, *ústní sdělení* (srpen 2014).

⁵⁷Buffa 2004: 52. V originálu *kôň prskanej srsti*.

⁵⁸Balog, *ústní sdělení* (říjen 2015).

⁵⁹Miškaň, *ústní sdělení* (srpen 2014). Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016).

⁶⁰Cigán, *ústní sdělení* (říjen 2015).

⁶¹Balog, *ústní sdělení* (říjen 2015).

⁶²Miškaň, *ústní sdělení* (srpen 2014).

„kůň černé barvy“,⁶³ podobně Juraj Balog během rozhovoru zmiňuje koně černé barvy se jménem Cigán.⁶⁴

Slovenské koně dostávají osobní jména, během terénního výzkumu byla shromážděna následující jména koní kdysi vlastněných konzultanty: Šarga, Pejka, Gaštan, Dereš, Cigán, Sultán⁶⁵ a Bandí⁶⁶ kteří byli pojmenováni podle barev, a Katka, Norbert, Miňa, Mica, Laci, Šuhaj a Tulipan, kteří byli pojmenováni různě. Všichni z těchto koní byly pracovní, na rozdíl od současných koní, kteří se užívají zejména k jízdě a závodění.⁶⁷ V současnosti neexistuje jednotný systém pojmenovávání, častým je však dávání jména, jehož první písmeno je shodné s prvním písmenem jména matky nebo dávání jména, jehož první písmeno je shodné s prvním písmenem jména otce. Někde je užívaná kombinace předchozích dvou - dávání jména, jehož první písmeno je shodné s prvním písmenem jména otce narozenému hřebci, a jména, jehož první písmeno je shodné s prvním písmenem jména matky u narozené klisny. Jelikož v současnosti jsou všichni koně označováni čipem a zapisováni do plemenných knih, které jsou zveřejněné na internetu, lze je studovat mnohem snadněji. Při zkoumání těchto jmen jsem zjistila, že jsou výrazné zejména dvě tendence: téměř úplný zánik jmen představujících zároveň barvu a silný vliv cizích slov, zřejmě způsobený nejvíce šlechtěním pomocí koní pocházejících ze zahraničí. Nová jména lze rozčlenit do následujících pěti kategorií:

- lidská funkce, titul nebo povolání (např. Pištolník, Vít'az, Rektor, Princezná, Gejša, Herečka, Notár)
- lidská osobní jména (např. Šaňo, Coco Chanel, Cassandra, Frodo, Cézár, Ďurko, Rusalka, Hamlet)
- místní jména (např. Haiti, India, Texas, Saturn, Nevada, Nitra, Torysa)
- barva nebo vlastnost koně, vztah ke koni (např. Šari, Gaštan, Chytrá)
- jiná slova (např. Chrumka, Hviezda, Color of Love, Dreams, Coctail Party, Lentilka, Azalka, Kvetinka, Šalvia, Sosna, Gazela, Puma, Fantastika)

⁶³Buffa 2004: 38.

⁶⁴Balog, *ústní sdělení* (říjen 2015). Také konzultantka ze Žilinského kraje uvádí, že doma měli štěně tmavé barvy se jménem Cigán. Jméno dostalo proto, že ve vrhu světlých štěňat bylo jediné tmavé. (Mištríková, *ústní sdělení* (leden 2016)).

⁶⁵Domnívám se, že jde o místní obdobu k barvě *cigán*.

⁶⁶Podle Brusse jméno Bandí dostávají většinou valachy nebo hřebce, které mají tmavou, téměř černou barvu. Takový kůň připomíná banditu nebo koně, jakého bandita mohl používat, proto je možné, že jméno se původně začalo užívat v této souvislosti. Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016). Je pravděpodobné, že jméno bylo vytvořeno na stejném principu jako Cigán a Sultán a označuje zároveň tmavou barvu.

⁶⁷Viz kapitola 2.2.

- kombinace různých kategorií (např. Flying Sophie)⁶⁸

2.2 Chov

2.2.1 Mongolsko

Ačkoliv je chov zdánlivě jednoduchým pojmem, ve skutečnosti se skládá ze široké palety činností: mongolský pastevec pro své koně vybírá pastviny, napájí je, kope pro ně studny a tahá z nich vodu. Když jim je chladno, staví pro ně ohrady a přikrývá je koňskou houní, přivádí na svět hříbata a stará se o ně, sám je léčí, očišťuje je kouřem, chrání je před vlky a před pohromami jako je před přírodními katastrofami jako je holomráz *zud* nebo velké sucho *gan*, krotí je a cvičí, nikdy je netluče, nekope, nenadává jim a neproklíná je,⁶⁹ ale místo toho s nimi mluví a dělá mnoho dalšího.⁷⁰ Schopnost mongolských pastevců komunikovat se svými zvířaty je velmi rozvinutá. Zvuky, slova a melodie, za pomoci kterých komunikace probíhá, tvoří samostatný jazyk: „*Ve starém Mongolsku bylo hvízdání, volání, melodie a hrdelní zpěv užíváno k ovlivňování, ovládání, konejšení, chlácholení a vábení zvířat; aby jim napomohlo v přirozených procesech jako je dávání mléka; k překonání nepřirozených procesů jako je odmítnutí mláďete; ale sloužilo i k obveselení pastevece v horách a ve stepi. Tato tradice přetrvala dodnes. Termín pro západomongolský strunový nástroj ihil má prý původ ve výrazu ih hel, "velký jazyk," což znamená, že je nadřazen běžnému jazyku. Tento jazyk je užíván ke komunikaci se zvířaty, přírodními jevy a bohy, a věří se, že má moc ovlivňovat.*“⁷¹

Základem tohoto „zvířecího jazyka“ jsou zvuky, které Tu'dev dělí na 3 kategorie: přivolávací zvuky, utišující zvuky a příkazy.⁷² Příkladem je zvuk *gurui gurui* užívaný k přivolání koně, *haaya*, *haiya*, *haa* nebo *haig* užívané k jeho uklidnění či *c'u'u c'u'u*, *c'u' c'u'*, které má koně přimět ke zrychlení.⁷³ Ke komunikaci se zvířaty se ale užívají i hudební nástroje, například *morin huur* nebo *ihil*⁷⁴ se používají k upokojení neklidného koně.⁷⁵

⁶⁸Jména současně žijících koní převzatá z plemenných knih. Zkoumaná byla jména z celého Slovenska, jelikož co se týče současného pojmenovávání, nemá východní Slovensko žádná specifika.

⁶⁹Zdržení se bití a proklínání dobytka obecně je součástí *ceerleh yos*, tradičních zákazů neboli tabu, o kterých se Tu'dev zmiňuje i dále: „*Někdy se stane, že špatný pastevec uhodí svůj dobytek. Ale jeho rodina a sousedé ho vyplísni a poučí ho.*“ Tu'dev 2015: 53. V originálu: „*Zarim muu malc'in malaa zodoh ni bii. Gevc' tu'uniig ail saahaltiinhan ni surgan zemledeg yum.*“

⁷⁰Tu'dev 2015: 48.

⁷¹Pegg 2001: 235.

⁷²Tu'dev 2015: 159. V originálu *duudah hel*, *uyaruulah hel*, *zahirah hel*. Druhá kategorie – utišující zvuky neboli *uyaruulah hel* se týká především ovcí, koz a velbloudů, protože se používá hlavně v případech, kdy matka odmítá přijat svoje mláďe. Kobyly je někdy nutné uklidňovat při dojení.

⁷³Luvsandorž' 1986: 126, 127.

⁷⁴Mongolské strunové nástroje.

⁷⁵Pegg 2001: 238.

Koně jsou užíváni k jízdě (případně k nošení nákladu⁷⁶), proto jsou důležité zejména správné krocení a výcvik koně. Hříbata je nutno již od malička jemně chytat rukou a uvazovat,⁷⁷ příjezdění musí být ve dvou letech provedeno opatrně, koníkovi chycenému do *uurgy*⁷⁸ se nasadí ohlávka a pouta na nohy a nasedá se na něj pouze jemně a klidně, jinak kůň nebude nikdy krotkým, ale zůstane divokým.⁷⁹ Poučení o správném postupu jsou obsažena i v mnohých moudrých rčeních, například „*Jednoleté hřibě se uvazuje, dvouleté se přijíždí, tříleté se uctívá.*“⁸⁰ Mongolové při jízdě nepoužívají ostruhy.

Na rozdíl od tradiční komunikace s koněm a výcviku koně je tradiční léčba koňských nemocí *aduunii ovc'nii dom zasal*⁸¹ sice ještě známá, není však prakticky využívána, pokud pomíneme pár výjimek. Mezi léčebné metody patří například krmení masovou polévkou, mazání, vykuřování či pouštění krve. K léčbě se dle postupů dá využít množství různých předmětů, nápojů a pokrmů, například trus, tráva a byliny, kozí a hovězí polévka, tabák, sůl, jačí máslo, proso, maso, žluč, cibule, mléko, popel, moč, voda, čaj, kůra stromu či krev, včetně krve lidské. Davaasu'ren ve své příručce pro pastevece, chovatele a trenéry koní z roku 2014 uvádí řadu návodů, jak ulevit svému koni od rozličných nemocí, zde uvádím několik z nich:

„*Koni, který je hladový,*⁸² *dej jačí máslo.*“

„*Koni, který má vozhrivku, dej neoloupanou uvařenou cibuli.*“

„*Koni, který má svrab, dej trochu krve z červené krávy.*“

„*Koni s toson z'ilben*⁸³ *propíchni ocas a pusť z něj krev. Pokud to nepomůže, dej mu šťávu ze sedmi červených švestek.*“

„*Koni s toson z'ilben dej polévku z kozího masa a nech jej vypotit se.*“

„*Kobyle, které se po porodu neoddělila placenta, dej zaječí bobky smíchané s vodou nebo uvařený kořen kopřivy s hadí kůží.*“

„*Napadání dobytka vlky a jinými bestii se napraví, když dobytek, člověk a děti nosí na krku vlčí hlezenní kosti.*“⁸⁴

⁷⁶ K tahání vozů již koně využívány nejsou. Tento způsob přepravy byl podobně jako na Slovensku nahrazen auty. K nošení nákladu jsou koně využívány pouze v některých případech, například pro transport nákladu v terénu, který by byl pro auta obtížný, nebo jako turistická atrakce.

⁷⁷Serz'ee 2011: 60.

⁷⁸Laso upevněné na sedmimetrové tyči z břízy a vrby. Canz'id 2004:54-55.

⁷⁹*Oroo dogs'in*. Termín podobný výše zmíněnému *horgodoo* neboli *has'in mori*,

⁸⁰Davaasu'ren 2014: 56. V originálu „*Unagand ni uyaaz' daagand ni davhiulz' s'udlend ni s'u'tdeg.*“

⁸¹*Dom zasal* je tradiční léčba stojící na pomezí lékařství a magie.

⁸²Doslova *o'ldson mori*. Je to kůň, který málo žral, proto chodí pomalu a snadno se unaví. Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2016).

⁸³Koňská nemoc.

⁸⁴Davaasu'ren 2014: 283-286.

Davaasu'ren bohužel u návodů neuvádí, zda je alespoň některý z nich dosud prakticky využíván, nebo se jedná pouze o pověry.

2.2.2 Slovensko

Práce východoslovenského chovatele rovněž pozůstává z mnoha činností, na rozdíl od Mongolska je navíc koně nutné i ustát a dokrmovat. To je v současnosti finančně velmi náročné, proto se chovu koní věnuje jen málo lidí, a to jako zálibě. „Zvířecí jazyk“ představuje pouze několik pokynů. I zde existuje lidové léčení, způsoby léčby koňských nemocí jsou však zapomenuty v mnohem větší míře než v Mongolsku. Jediným tradičním způsobem léčby zjištěným během terénního výzkumu je léčba uhranutí neboli „z očí.“ Jedná se o náhlé onemocnění člověka nebo zvířete, zejména koně, způsobené neopatrným chováním, slovy nebo pohledem určité osoby. Časté je zejména uhranutí prostřednictvím pronesení nevhodných slov, například přílišné pochvaly, proto se o koni nesmí říct, že je krásný a přesmíru jej chválit. Juraj Balog popisuje případ, kdy byly uhranuté jeho koně: „Šel jsem pro seno do kopce a tam byl jeden člověk, který pásal krávy. A já jsem tam šel se svými černými koňmi. Na místě jsme jedna Soľukovianka a já s hákem naložili slámu a seno a pak jsem šel k řezačce. A dal jsem koním i šrotu, i ovsu. Koně pak měly po sobě groše, jen se blyštěly. A já jsem pozdravil: Dobré ráno strejdo. Dobré ráno. Říká: Čím je to krmíš? Jen se blyští. A když jsme přišli k senu a podíval jsem se na kobyly, byly na tom už špatně, kapala z nich pěna. Takové byly. A trásly se.“⁸⁵ V tomto konkrétním případě byl přivolán lékař, který koně zachránil. Juraj Balog však shodně s dalšími konzultanty uvádí, že v této době se ještě praktikovala i tradiční léčba „z očí“ probíhající formou očisty kouřem, která se koná tak, že se na žhnoucí uhlíky na lopatce položí proužky látek devíti barev, bylina⁸⁶ nebo několik ustřižených vlasů vyprošených od člověka, který onemocnění zřejmě způsobil, a touto lopatkou se poté krouží kolem zvířete a pod ním.⁸⁷ Stejně jako se v Mongolsku později do tradiční léčby mísí i buddhistické prvky, taky tento způsob tradiční léčby nabyl v některých lokalitách křesťanských prvků: „Neboť kdysi,

⁸⁵Balog, *ústní sdělení* (říjen 2015). V originálu: „A mi išol po šeno tam merkom huru, mi išol a tam jeden pas kravi. A oňi čarni ňe a ja. A tam bula taka soľukovianka a ja s kľučku. Raz slami, raz šena a do šečkarňi. A i šrotu, i ovsu. Koňe mali taľare taki po tim, po sebe, lem še švicili. A ja pozdravil: Dobre rano svatku. Dobre rano. Ej, tak hutori, ta co to im davaš? Lem še švica. Pridzeme ku šenu, patrim, kobuli už, peni z ňich kapkaju. Taki bili. A še tresu.“ Starostlivost Slováků o svůj dobytek a jejich hrdost na něj popisuje již Dobšinský: „Ke hospodářství patří dobytek, to jsou: koně, voly, krávy, ovce. Tento dobytek nazývá lid hromadně vzato „statkem“ svým a to s hrdostí, když mu je prý takový jako lasičky, t. j. v dobré krásné srsti a vlně.“ (Dobšinský 1880: 50. V originálu: „Ku gazdovstvu, hospodárstvu prislúcha statok, to sú: kone, voly, kravy, ovce. Tento dobytok nazýva ľud hromadne vzato statkom svojim a to s hrdosťou, keď mu je vraj taký ako lasice, t. j. v dobrej krásnej srsti a vlně.“)

⁸⁶Konzultanti si nevzpomínají, o jaký konkrétní druh byliny se jedná.

⁸⁷Balog, *ústní sdělení* (říjen 2015). Miklušová, *ústní sdělení* (říjen 2015).

říkám, že se dělalo, pověry byly, že jo, nevím co byly pověry a co nepověry. Když například nevím, už se nepamatuji kdy, vím že v létě se světily nějaké byliny, kterým se nějak říkalo. Víam, že jsem je byla sbírat někde v březovém háji, nějaké byliny co tak rostly, tahaly se po zemi a tak se nasbíralo do toho více druhů, a to farář světil. No a když někdy byla kráva nebo něco bylo a se jim zdálo že něco není v pořádku s krávou nebo něco takového, tak moje nebohá máma vzala na toto, jak se tomu říká, no na lopatku uhlí a dala tam tu trávu, protože byla svěcená a šla pokouřit krávu aby se jí polepšilo.“⁸⁸ Jiný konzultant popisuje případ, kdy nemocného koně léčil kněz řeckokatolické církve: „Byla jedna rodina, která má koně, krásnou belgickou Noričku, dokonce šampionku na Slovensku ve své kategorii nebo plemenu. Ti lidé byli velmi věřící. Majitel, manžel své manželky a otec svých dětí byl dříve člověkem, který dokonce krátký čas působil jako mnich. Ale zamiloval se do ženy, vystoupil z mnišského stavu, založil si rodinu a pořídili si koníka. A já když jsem přišel k tomu koni a začal jsem ho léčit na koliku, což je dost vážné střevní onemocnění u koně, přistoupil ke mně najednou kněz, zřejmě přítel, a začal posvěceným olejem mazat koně na čelo ve tvaru kříže a na různé části těla toho koně. Tento znak provedl dokonce na předních a zadních končetinách, což mě mimořádně překvapilo. Vytvořil znamení kříže, pomazání toho zvířete tak, jak jsem se s tím nikdy předtím nesetkal. Je třeba říci, že se ten kůň vyléčil, což bylo pro mě překvapující, neboť jsem mu nedával velkou naději.“⁸⁹ Jako preventivní, ochranný prostředek před uhranutím nosili vždy koně v zápřahu něco červeného, například střapce.⁹⁰ Mimo léčby uhranutí výše zmíněnými způsoby je v tradiční lidové medicíně známá i léčba některých koňských nemocí močí.⁹¹

⁸⁸Miklušová, ústní sdělení (říjen 2015). V originálu: „Bo dakedi hvarim, že onačelo še, poveri buli ňe, znam co buli poveri a co ňepoveri. Ked napriklad ňeznam, už še ňepametam kedi, znam že to v lece šveceli dajake žele še volalo. Znam že som bula dachdze v brežinoch na ňeho, na dajake žele co tak roslo, po žemi še cahalo a tak še nažbiralo do oneho vecej sorty, a to farar švecel. No a ked dakedi bula krava abo daco bulo a še im vidzelo že je nedobre daco s kravou abo daco také, ta vžal'i mama neboha na toto, jak še vola, no na šmetník uhľa a dali totu travu tam bo to bula švecena a tak išli pokuric kravu žebi še jej polepšelo.“

⁸⁹Bruss, ústní sdělení (leden 2016). V originálu: „Bola jedna rodina, ktorá má koňa, krásnu belgickú Noričku, dokonca šampionku na Slovensku v svojej kategórii alebo plemene. Tí ľudia boli veľmi veriaci. Majiteľ, manžel svojej manželky a otec svojich detí bol predtým človek, ktorý dokonca krátky čas pôsobil ako mních. Ale zamiloval sa do ženy, vystúpil z mnišského stavu, založil si rodinu a zaobstarali si koníka. A ja keď som prišiel k tomu koňovi a začal som ho liečiť na koliku, čo je dosť vážne črevné ochorenie u koňa, pristúpil odrazu ku mne kňaz, zrejme priateľ, a začal posväteným olejom mazať koňa na čelo v tvare kříža a na rôzne časti tela toho koňa. Tento znak vykonal dokonca na predných a zadných končetinách, čo ma mimoriadne překvapilo. Vytvoril znak kříža, pomazanie toho zvierat'a tak, ako som sa s tým nikdy predtým nestretol. Treba povedať, že sa ten kôň vyliečil, čo bolo pre mňa překvapujúce, lebo som mu nedával veľkú nádej.“

⁹⁰Bruss, ústní sdělení (leden 2016). Viz obrazová příloha.

⁹¹Bruss, ústní sdělení (leden 2016).

2.3 Využití

2.3.1 Mongolsko

Život Mongola je nerozlučně spojen s dobyt看em, zvláště pak s koněm, který je jeho nenahraditelným dopravním prostředkem, pomáhá mu pást dobytek a je i jeho nejvěrnějším přítelem⁹² a nejcennějším klenotem.⁹³ Důvodem vzniku tak mimořádně blízkého vztahu člověka a koně je tedy způsob života mongolských nomádů, který je úzce spjat s přírodou a ovlivněn přírodními podmínkami. Proto se nelze nijak divit ani charakteristice Mongola v podání C'adraabala, pastevce ze sumu Bulgan v ajmagu Bayan-O'lgii: „*Mongol nevydrží nejíst maso. Posedávat také nevydrží. Nevydrží ani bez jízdy na koni, že jo?*“⁹⁴ Jízda na koni je nezbytnou zručností, kterou ovládá každý Mongol, učí se jí již od svých čtyř let. Pokud je dítě velmi dobrým jezdcem a je vybráno k účasti na závodech, začne v šesti letech jezdit i na rychlých koních.⁹⁵ Vskutku člověk při návštěvě mongolského venkova nezřídka slyší větu: „*Dětství jsem strávil jen na koňském hřbetu.*“⁹⁶ Zatímco cizinci se díví malinkým dětem uhánějícím na mongolských koních, Mongolové si často rádi zažertují o jezdeckých schopnostech cizince.⁹⁷ Příkladem je žertovné srovnání jízdy Mongola a turistů podle tlumočnicka provázejícího turisty u jezer Naiman nuur v ajmagu O'vorhangaii, který je původem z Ulánbátaru. Říká, že Mongolové jezdívají ve stoje, ale turisté si vždycky sednou a z jízdy jsou pak natolik vytřesení, až mají „*srdce tady, ledvinu tady, jedno oko tady, dvě oči (rukama naznačuje, jak se srdce, ledvina a oči natřásáním přesunuly na nesprávná místa), ani mě nejsou s to poznat. Tady jsi? Oči se mi [již] nevymění [nevrátí na původní místo].*“ Ukazuje a vesele

⁹²Er hu'nii hamgiin itgeltei no'hor. Gansu'h, *ústní sdělení* (červen 2015). Doslova nejvěrnější přítel muže.

⁹³O koni se uctivě mluví jako o *molor erdene*, topazu. Gansu'h, *ústní sdělení* (červenec 2015).

⁹⁴C'adraabal, *ústní sdělení* (červen 2015). V originálu: „*Mongol hu'n mah idehgu'i baiz' bas c'adahgu'i. Suuhgu'i baiz' bas c'adahgu'i. Mori unahgu'i baiz' bas c'adahgu'i, tiim uu.*“

⁹⁵To'mroo, *ústní sdělení* (červen 2015); Davaasu'ren 2014: 88.

⁹⁶C. S'aravnyambuu. In: Aav maani mori tanihdaa su'rhii hu'n baisan 2012: 15. (Můj otec byl znalcem koní.) V originálu: „*Hu'uhed nas maani bol morinii delen deer l o'ngorsondo.*“

⁹⁷Podobnou zkušenost uvádí i Poucha v cestopisu popisujícím jeho návštěvu Mongolska v roce 1955: „*Je přirozené, že mongolská armáda je jízdní a že u národa, který žije na koni a loví koňmo, není vojenský dril dlouhý, neboť všechno znají od útlého mládí. Süchbátar střelil přesně z vintovky v plné jízdě, palašem v jízdě přeseával na půl brambory, napíchnuté na prutech, dovedl zuby zdvihnout v jízdě na koni šátek ze země, dělal stojky v sedle. A to byl první ministr vojenství nového mongolského státu, přední člověk v národě. Kolikrát jsem viděl starého mongolského dědu v plné jízdě stepí a ještě nás zdravil za jízdy zdviženou dřevěnou holí, kterou se kůň pohání. Náš cirkusový krasojedec by asi v Mongolsku moc slávy nezískal. Tam co on, dovede kdekdo. Také jsem ve státním cirkuse v Mongolsku krasojedce na koni neviděl. Asi by se Mongolové tomu, čemu my se u nás obdivujeme, moc nasmáli.*“ Poucha 1957: 70-71.

se směje. „*Všichni kromě nás Mongolů si sedají takhle*“, napodobuje jízdu víkendových jezdců.⁹⁸

Kůň je tedy dopravním prostředkem, pase dobytek, chytá divoké koně, loví a závodí, vše s člověkem na svém hřbetu. Kůň je i významným prodejním artiklem a jeho cena může dosahovat velmi vysokých částek, pokud jde o koně závodního či o mimochodníka. Pokud však jde o koně zkroceného, takový rozchod často způsobuje u obou stran smutek, jehož dokladem je i množství mongolských lidových písní o tom, jak byl kůň prodán na daleké místo, ale na druhý den přiběhl zpátky k pánovi.⁹⁹ Někdy je kůň využíván také k nošení nákladu či k válení plsti, tahání vozu již vymizelo a je spíše historickým pojmem. Naopak v moderní době mongolskému koni přibyla nová povinnost, kterou je vožení turistů v oblíbenějších destinacích. Na kobykách však Mongolové nikdy nejezdí, ty slouží výhradně k produkci mléka. Kobyly se dojí od prvního letního měsíce každé dvě hodiny, od rána, kdy je pastevci přiřzenou z pastvin, až do noci. Po každém dojení jsou kobyly odvedeny na pastvu, aby byly za chvíli přihnány znovu zpátky k dojičkám a hladovým hříbatům. Hříbata jsou s výjimkou nočních hodin po celý čas přivázána bez přístupu k vodě, mléku či trávě, a tak se učí odolnosti, schopnosti snášet tvrdé podmínky. V případě silného deště a jiných nepříznivých podmínek se však hříbata vždy ponechávají u kobyly.¹⁰⁰ Způsob dojení je také odlišný od postupu užívaného u ostatních druhů dobytka: hříbě je nejprve na krátkou chvíli připuštěno ke kobyly, aby kobyla „pustila mléko“,¹⁰¹ poté jej muž nebo chlapec, který má nejméně deset let, přidržuje u hlavy kobyly, zatímco žena dojí.¹⁰² Původně dojili kobyly muži.¹⁰³

Žádná část koňského těla či jeho produkt nevyjde vniveč: využívá se maso, kůže, mléko, trus, hříva i ocas.¹⁰⁴ Tu'dev ve svém vyčerpávajícím popisu různých způsobů využití koně včetně způsobů již nepraktikovaných dokonce zmiňuje léčení různých chorob plic, srdce, ledvin, angíny, alkoholizmu apod. za pomoci kobyliho mléka a různých částí koňského těla.¹⁰⁵ Co se týče způsobů dosud relevantních, nelze opomenout, že zejména koňská hříva a ocas mají mnoho velmi specifických druhů využití. Některé ze strunových nástrojů mají struny z koňských žíní.

⁹⁸Tlumočník pro turisty z Ulánbátaru, *ústní sdělení* (červenec 2015). V originálu: „*zu'rh end, bo'or end, nu'd end, hoyer nu'd, daraa ni namaig tanihgu'i. C'i end u'u? Nu'dee solihgu'i.*“... „*Manai Mongoloos busad bu'gd ingeed suudag.*“

⁹⁹Dulamz'av, *ústní sdělení* (červenec 2015).

¹⁰⁰Luvсандорз', *ústní sdělení* (březen 2016).

¹⁰¹Mong. *ivleh*.

¹⁰²Viz obrazová příloha.

¹⁰³Například Vilém z Rubruku u popisu jurty uvádí: „*Hned u dveří na ženské straně je jiná figurka s kravským vemenem pro ženy, které dojí krávy. Proti ní na mužské straně je podobná soška s kobyliím vemenem, protože kobyly dojí muži.*“ In: Knobloch 1964: 75.

¹⁰⁴Serz'ee 2011: 61.

¹⁰⁵Tu'dev 2015: 289.

Příkladem je *morin huur*, strunový nástroj, který je na první pohled snadno poznatelný podle vyřezávané hlavy koně na količnicku, i když je sporné, jestli má tento způsob úpravy dlouhou tradici, nebo se spíše jedná o pozdější trend.¹⁰⁶ Struny *morin huuru* jsou tvořeny koňskými žíněmi, přičemž dvě ze strun musejí být z ocasu majitelova oblíbeného rychlého koně.¹⁰⁷ S koněm není spjata jenom fyzická podoba *morin huuru*, ale také jeho mýtický vznik, který má několik verzí. Carole Pegg popisuje čacharský mýtus o osmi hvězdách-princích, kteří sestupují z oblohy na zem, kde se proměňují na bohatýry v zlatém brnění a jezdí na osmi vzácných koních. Jednoho dne se jeden z bohatýrů zamiluje do mladé pastýřky a začne ji navštěvovat. Pastýřka jeho lásku opětuje, brzy se však rozhodne, že už nechce, aby ji její milý každý den opouštěl, a když bohatýr spí, ustříhne jeho koni křídla. Když princ následujícího rána odlétá, zraněný kůň spadne na velkou poušť a umře. Princ v zoufalství začne koňskou mrtvolu škrtit a ta se v bohatýrových rukách promění v *huur*¹⁰⁸ s količnickem ve tvaru koňské hlavy.¹⁰⁹

V jiné verzi vyprávění o původu *morin huuru*, vystupuje v roli hlavního hrdiny Ho'hoo Namz'il, který během vojenské služby v dalekém místě potká u jezera krásnou dívku, která vyjde z jezera na krásném černém hřebci a hned jej vezme k sobě domů. Po propuštění ze služby počne Ho'hoo Namz'il žít s krásnou dívkou v její jurtě, ale touží i navštívit svůj domov, kde na něj čekají rodiče a milovaná manželka. Dívka mu proto dá bleložlutého létajícího koně, na kterém se může dostat domů v jednom dni a vrátit se než nastane večer. Ho'hoo Namz'il se konečně vrátí k manželce, ale každý večer se na darovaném koni vrací k dívce v zeleném hedvábném *délu*.¹¹⁰ Jednoho dne manželka, která touží po tom, aby od ní její muž již neodcházel, přestříhne koni nůžkami průdušnici a kůň zemře. Ho'hoo Namz'il ve smutku vyřeže z dřeva hlavu svého koně a vyrobí *morin huur*, na kterém hraje a zpívá o skutech milovaného koně.¹¹¹

Tětiva luku se také tradičně vyráběla z žíní koňského ocasu. Je tomu tak i dnes, jen výjimečně jsou žíně nahrazeny hedvábím. Stejně tak jsou koňské žíně základem tradičního, prvního státního znaku Mongolska, kterým je „devítinohá velká bílá korouhev.“¹¹² Vrchní část každé dílčí korouhve je tvořena žíněmi z hřívý a ocasů sněhobílých hřebců, pečlivě vybraných z koňských stád všech krajů Mongolska, přičemž ani jedna z žíní nesmí být kratší než osmdesát

¹⁰⁶Pegg 2001: 69.

¹⁰⁷Pegg 2001: 105.

¹⁰⁸Strunový nástroj.

¹⁰⁹Pegg 2001: 100-101.

¹¹⁰Mongolský tradiční oděv.

¹¹¹Altangerel 1988: 37-40.

¹¹²Mong. *yeso'n ho'lt Ih cagaan tug*.

centimetrů.¹¹³ Korouhev je v souladu s článkem 12.4 mongolské ústavy dodnes čestným státním symbolem Mongolska.

2.3.2 Slovensko

Stejně jako v Mongolsku, i na Slovensku kůň není jen pomocníkem, ale je také přítelem člověka. Konzultanti o svých koních vyprávějí zcela jiným způsobem než o ostatních hospodářských zvířatech (která za přitele považována nejsou), a to i navzdory jejich občas vytýkané „nižší užitečnosti“: „*Ale když tak, můj děda říkával: Když vypřáhneš koně, tak jej nepodojíš. A krávu i vypřáhneš i podojíš.*“¹¹⁴ Na Slovensku v minulosti existoval chov pro ceremoniální potřeby, chov pro potřeby jízdy (šlechta), chov pro potřeby armády a selský chov. Využití koně jako pracovního zvířete k tahu má tedy dlouhou tradici a budu se jím i nejvíce zabývat, protože jde o způsob využití na východním Slovensku nejčastější, a to až do mechanizace, přičemž tito koně jsou chováni nejdříve soukromě, od 60. let ve družstvech. Koně byli využíváni k zorávání polí, svážení dřeva z lesa a vození sena, šterku, mouky a veškerých dalších surovin a výrobků, případně i k tahání kočárů. Jednotlivé části koňského těla, mléko ani trus však velmi využívány nebyly. V Prešově, centru šarišského regionu, se sice nacházela koňská jatka, nicméně není známo, že by se v této oblasti chovali koně na maso nebo že by bylo koňské maso konzumováno. Obyčejní lidé se také zdráhali zbavit se tímto způsobem svých starých koní. Podle Brusse se obvykle rodina se starým koněm potichu rozloučila, poté jej starý otec odvedl za vesnici a humánním způsobem jej usmrtil: „*Bylo to takhle, že poprosil buď hajného, nebo někoho, kdo vlastnil ve vesnici nebo v té dané usedlosti zbraň. A tam se [kůň] většinou ze cti, tak jak je to ve vinnetouovkách zastřelil jednou ranou do hlavy.*“¹¹⁵ Maso z takového koně zužitkovali Romové nebo překupníci koňského masa, kůže zpracovávali také Romové. Další částí koňského těla, která se užívala běžně, byly žíně z ocasu bílého koně, které se používaly v smyčcových nástrojích. Žíně z ocasu se využívali také na léčbu bradavic a jiných kožních výrůstků. Známa je i léčba zejména dětí koňskou močí.¹¹⁶ K nezájmu o koňské maso mohli u Východoslováků kromě pohledu na koně jako na přitele přispět i další faktory, včetně církevního zákazu konzumace koňského masa, doloženého již v písemných zmínkách z 8. století. Například v dopisu papeže Řehoře III. svatému Bonifácovi se píše: „*Ty jsi dovolil*

¹¹³Serz'ee 2011: 111.

¹¹⁴Manželka Juraja Baloga, *ústní sdělení* (říjen 2015). V originálu: „*Ale keď tak, mój dzedo tak povedať: Ale koňa viprahnješ ta nepodojiš. A kravu i viprahnješ ale i podojiš.*“

¹¹⁵Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016). V originálu: „*Bolo to takto, že poprosil buď horára alebo niekoho, kto vlastnil v dedine alebo v tej danej usedlosti zbraň. A tam sa väčšinou zo cti, tak ako je to vo vinetuovkách zastrelil jednou ranou do hlavy.*“

¹¹⁶Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016).

*některým jíst maso divokých i domácích koní, nyní bratře nedovol toho.*¹¹⁷ Nicméně je v Prešově doložena konzumace hřebčích žláz i velmi nedávném období: „*Dobrodružství v hřebčinci se prožívala po podzimním vyřazování hřebců z plemenitby. Vyřazení hřebci se museli vykastrovat, aby se dále nevyužívali na pokoutnou plemenitbu. Kastrace hřebců byly spojovány s hostinami, na kterých se podávala pochoutka z hřebčích žláz. Ta se připravovala v areálu hřebčince nebo přímo v hospodě. Bylo samozřejmé, že k dobrému jídlu vždy patřilo dobré pivo a často i něco ostřejšího.*“¹¹⁸

Za klíčový způsob využití tedy můžeme považovat tah. Například jeden z respondentů popisuje, jak se na voze taženém koňmi tahal veškerý stavební materiál na množství prešovských budov: „*I masokombinát se postavil ze zdejšího šterku, stavěla se tady mrazírna, Křížik se stavěl odsud. Všetchno se táhlo.*“¹¹⁹

Koně jsou sice v období před mechanizací významným pracovním zvířetem, jejich vlastnosti i místní podmínky, jako je například nutnost dokrmování či nedostatek pastvin, však výrazně omezují možnosti chovu, proto je jejich počet v jednotlivých vesnicích spíše nízký a koně jsou sdílení mezi sousedy. Člověk, který má koně, s nimi chodí pomáhat i sousedům a oni se mu za to později často odvděčí jinak: „*Oni mi také pomáhali. Když jsem někomu pomohl a on mi chtěl za pomoc zaplatit, tak jsem mu řekl: Já peníze neberu, pomůžeš mi, až si budu stavět dům. A když jsem si pak stavěl dům, přišlo tak nesmírné množství lidí, že můj tchán Janko jen vyvalil oči.*“¹²⁰

Výcvik koně byl právě tak jako v Mongolsku velmi důležitou a zároveň velmi náročnou záležitostí. Stačila jediná chyba a kůň se mohl stát nespolehlivým a pro práci zcela nepoužitelným, obdobně jako v Mongolsku *oroo dogs'in* a *horgodoo mori*.¹²¹ Juraj Balog vypráví, jak jednou šel někomu pro trávu na místo zvané Doliny, ale při nakládání na vůz znenadání kovové háky udeřily do plechové části pluhu a zařinčely, koně se polekali a utekli a vozkovi najednou v ruce zůstala jenom korba. Koně našel až pod břehem, kde se jim zamotaly oje do stromu. Později po této události Juraj Balog zjistil, že jeho koně neutekli náhodou: „*Vždyť já jsem se pak dozvěděl. Předtím patřily Pavlovanům a ti je vzaly do lesa kácet buky a nevím jak na koně spadly větve. Tak jako když ušli mně, i na tamtom místě byl břeh, koně se pod ním zamotali a od té doby se bály. Ode mne je vzal člověk z Hanušovec. On už také nežije.*“

¹¹⁷Dušek 1995: 71.

¹¹⁸Staviarsky 2011: 123.

¹¹⁹Miškaň, ústní sdělení (srpen 2014). V originálu: „*I mesokombinat še postavil z toho šutru tu, mraziareň še stavala tu, Křížik še stavial stadzi. Šicko še cahalo.*“ Křížik byla fabrika známa zejména výrobou elektroměrů.

¹²⁰Balog, ústní sdělení (říjen 2015). V originálu: „*No ta i oni mňa pomahali. Bol som pri tebe, ta daval penězi. Nič, ja ňeberem penězi, pridzeš ku chiži. Ta tu mi jak še budoval ta ľudzi a ľudzi, Janko šveker ľem oči vivalil.*“

¹²¹Viz kapitola 2.1.1.

Štefan Bakal'ar. Ty koně. Zootechnik Peržel' mi tehdy řekl, že on není takovým zkušeným kočím jako já. Ale já jsem s prodejem souhlasil, ještě bych mu za to byl koupil i pálenku. Vzal je. A tu jsem se doslechl, že se mu splášily a někde se převrhly do louže i s ním. Ani se mi nemohl ukázat na oči. Tak mi to řekli. A vskutku se jich zbavil hned, jak to šlo.“¹²² K práci kočího byli zapotřebí krotcí a poslušní koně, téměř výhradně kobyly. Koně, kteří se plašili a byli divocí, byli nevhodní k práci a nebezpeční, proto je jejich chovatel či majitel nechtěl a často se jich pokoušel co nejrychleji zbavit. Jozef Matis popisuje případ, kdy byl kůň, který byl divoký, před návštěvou potenciálního kupujícího vyčerpán těžkou fyzickou námahou a poté prodán jako krotký.¹²³

Nejen Mongolové často mluví a zpívají o věrnosti svých koní, kteří člověka nikdy neopustí na neobydleném místě, a kteří se i po prodeji vracejí k původnímu majiteli i z veliké dálky. Podobná zkušenost je přítomna i na východním Slovensku, konzultanti často zmiňují, jak se někteří z koní rádi vraceli do domu, na který byli zvyklí, i po prodeji. Manželka Juraje Baloga s láskou vzpomíná na jejich kobylu jménem Katka, která se takhle vracela před jejich bránu i po odprodání do jiné vesnice, odkud utekla i s řetězy a celým strojem.¹²⁴ Podobně emotivně popisují prodej starého koně Dereše do Vislanky Anton a Ľudmila Miškaňovi: Ľ. M.: „... *Neboť ten náš orac dobře, Dereš uměl orac dobře, šel hezky po brázdě.*“ A. M.: „*To byl velmi dobrý kůň.*“ Ľ. M.: „*Ovšem. A víš co, když jsem už tady byla (bydlela), že jo, i s jeho matkou, s nějakou ženou, s mojí tchýní. Ty jsi byl v práci, když pro něj přišli, že jo? A my s tou ženou víš jak jsme tady brečely, joj reku náš koník. Ale když tak bylo že ho naložil na auto. A on se tak ohlédnul, joj, tak mi až, až mi i ted' ani, tak se na nás ohlédnul že jde, že někde už, že něco není v pořádku. Takový smutný pohled na nás a tak si [pomyslel], že ho dáváme pryč, že jo. Jen si to představ. Kůň, víš jak to je, vždyť to bylo taky chytré. A my jsme přišly sem (místnost s oknem do dvora) a brečely jsme, že reku, už nebudeme mít koně. A proč jsme ho to? Protože už byl slabý, že jo, takový, už nechtěl, ale už nám ho ne-*“ A.M.: „*Nebyl slabý, ale nebylo ho již zapotřebí, co s ním.*“¹²⁵

¹²²Balog, ústní sdělení (říjen 2015). V originálu: „*Ja ver še doznał. Pavlovane ich mali a bul'i v leše na nich, rezali buka a ja znam jak toto, a konare na koňe. Ta vec jak dňeška tam bul brih, dolu tim brihom še tam pomotali popod tim a od vtedi tak še bali. A vec ich vžal tam z Hanušovec. A un už tiš nežije. Štefan Bakal'ar. Toti koňe. Peržel' mi hutori zootechnik, taki kočiš jak ti nič. Dobre, naj bere. Ja ešči paľenki mu kupim. Dobre, vžal. Tu čujem (smích) že mu ucekl'i, dzeška do mlaki ho vivracilo i s ňima. Še ňemoh ani na oči mňe patric. No tak mi hutorili tam. No ale vec perše dzeška ich odlifroval.*“

¹²³Matis, ústní sdělení (říjen 2015).

¹²⁴Manželka Juraja Baloga, ústní sdělení (říjen 2015).

¹²⁵Miškaň a Miškaňová, ústní sdělení (srpen 2014). V originálu: Ľ. M.: „... *Bo tak orac ta on našo dobre ten, Dereš dobre znal orac ňe, si išol šumňe za brazdu.*“ A. M.: „*To bul bars dobrí koň.*“ Ľ. M.: „*Ta ňe šak. A znaš co, jak ja už tu bula ňe i z jeho macu, zos babu dajaku, zo švekru moju. Ti bul v roboce jak bul'i prišli po ňeho ňe? A mi z babu znaš jak sme tu plakali, joj reku náš koňik. Ta ked tak bulo že ho viložel na motor. A on še ci tak ohľadnul, joj, tak mi až, až mi i teraz aňi, tak še na nas ohľadnul že idze, že dzeška už, že to čoška s ňim ňedobre. Taki smutni pohľad na nas a tak sebe ňe, že davame ho hetka ňe. Sebe predstav. Koň, znaš jak to, to ozdaj ono tiež mudre bulo.*“

Navzdory blízkému vztahu ke koním na nich jejich majitelé nejezdili. Jízda na koni byla v minulosti běžná u šlechty a u armády, nikoliv však u obyčejných lidí. Konzultanti zmiňovali pouze ojedinělé příhody o tom, jak se na koně pokusili posadit nebo jak na nich seděli, když je koupali v řece. Obyčejní lidé tak vlastnili vozy, chomouty a postroj, nikdy však nevlastnili sedla. Anton Miškaň vypráví o tom, jak jednou seděl na koni, když mu bylo osm let: „*Byli jsme sklízet obilí na Lacmanech. A na tamté straně byl prudký břeh, na kterém byla pšenice řídká, tak jsme tam nechali růst jetel. Že tam půjdeme s koňmi. Nebudeme jetel kosit ani nosit, ale půjdeme tam s koňmi, koně se nažerou v neděli ráno místo krmení. Tak jsme šli všichni tři. A mne poslali zpátky, protože něco zapomněli, nevím, zda brousek na kosu nebo něco takového, s pouzdrém na brousek až na kraji posledního pole. Tak jsem šel pro ten brousek. A nazpátek mne vyložili na koně a tak jsme šli domů. A ten kůň když se se mnou z této brány rozběhl, bránu jsme tehdy neměli, tak jsem ho neuměl zadržet, utíkal se mnou až před Bugoše. Já na holém koni. (bez sedla) Držel jsem se opratí a hřívý, přilepený ke koni. Tam se se mnou obrátil a přicválal zpátky. A já jsem sesedl z koně a nohy se mi trásly tak, že jsem neuměl chodit.*“¹²⁶

Koňské závody jsou na území Slovenska pořádány již od dávných dob, na rozdíl od Mongolska však nemají žádnou rituální funkci, jde spíše o módu přinesenou z jiných evropských zemí. Chov sportovních koní začal postupně nabývat na významu už před mechanizací, v současnosti se na východním Slovensku kůň chová téměř výhradně pro sportovní účely a ze záliby.¹²⁷ Další, spíše okrajové druhy využití, jako je například hippoterapie, rovněž souvisejí s jízdou. Změna způsobu využití koně, který byl původně pracovním zvířetem a dnes slouží k jízdě ve sportu i ze záliby, má za následek i zásadní změnu

A mi tu prišli a sme plakali, že reku, ta už ňebudzeme mac koňa. A čom to sme ho? Bo už slabi bul ňe, taki, už ňechcel, ale už nam ho ňe-“ A.M.: „Ňe slabi, ale ňetrebalo už, co z ňim.“

¹²⁶Miškaň, *ústní sdělení* (říjen 2015). V originálu: „*Sme buli žac na Lacmani. A na tej hentej strane už z breha dolu – taki prudki breh, bul riedki a pšenica ta sme ochabeli trebikoňinu. Že pojdzeme s koňami. Ňebudzeme košic, ňebudzeme nošic ale s koňami pojdzeme tam, koňe se nažeru v ňedzeli rano mesto karmeňa. Ta sme pošli šicke trojo. A me poslali bo čoška zapomli, ňeznam či ošelku či co, s tullejku až v kuce na ostatnej žemi. Ta ja išol po totu ošelku. A nazad me viloželi na koňa a domu. A ten koň kedz še zo mnu tu z kapuri puščel, kapuru sme nemali, ta ja ho neznal utrimac, až pred Bugoša zo mnu ucekal. Ja na holim koňu. Trimal som še leckoch i hrivi, prilipeni na koňu. Tam še zo mnu obracel a prigalupoval nazad. A som zešol z koňa a tak še mi nohi trešli, som ňeznal chodzic.*“

¹²⁷Jedním z míst, kde se dnes chovají koně ze záliby, je ranč Breziny v obci Pavlovce na východním Slovensku. Tento ranč je jedním z prvních rančů ve formě samostatné podhorské usedlosti s koňmi na Slovensku vůbec, proto jeho zakladatelé v počátcích jezdili po Německu, Rakousku, Švýcarsku a Maďarsku, kde načerpali mnoho inspirace. Ranč je věnován záchraně koní, které jsou staré, nebo mají zdravotní nebo psychologické problémy a v prostoru, kde dosud pracovali nebo sportovali, pro ně již není místo. Jeden z koní například má již 25 let a není schopen přijímat běžnou stravu, proto mu musí být podáváno speciální krmivo. Ranč se věnuje i záchraně toulavých psů. I samotná obec Pavlovce je velmi specifická – dodnes je v ní vysoký počet soukromě chovaných koní a různých hospodářských zvířat, což má velký vliv i na způsob života a vzájemné vztahy lidí, zejména na soudržnost rodiny. Když jsou na dvoru zvířata, je k nim člověk i jeho děti připoután, a v tom případě žijí tři generace pod jednou střechou, čímž je umožněno i předávání znalostí a zkušeností ze starší generace na generaci mladší. Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016). Samuel Bruss na ranči působí již od svých třinácti let.

ve vztahu mezi člověkem a koněm: „*Kdysi měli sedláci i lidé koně za člena rodiny, dnes ho mají za mazlíčka.*“¹²⁸

¹²⁸Bruss, ústní sdělení (leden 2016). V originálu: „*Kedysi mali sedliaci aj ludia kone za člena rodiny, dnes ho majú za miláčika.*“

3. Analýza vztahu člověka a koně podle jeho zobrazení v ústní lidové slovesnosti

V této kapitole se podíváme, jak se vztah člověka a jeho koně odráží v ústní lidové slovesnosti, jedné ze stěžejních součástí orální tradice. V Mongolsku do ní patří zejména moudrá rčení a ponaučení *zu'ir cecen u'g, surgaal a helleg*; hádanky *onisogo*; blahopřání *yoro'ol, dallaga* a *cacal*; písně a oslavné písně *duu, magtaal a col*; pohádky *u'lger*; legendy *domog* a eposy *tuuli*. Na Slovensku to jsou především přísloví, pranostiky, pořekadla, lidová rčení, hádanky, lidové písně, pohádky a legendy. Z důvodu omezeného rozsahu práce se budu věnovat jen některým z existujících žánrů.

3.1 Rčení, ponaučení, přísloví a hádanky

3.1.1 Mongolsko

Krátké žánry jsou ideální pro znázornění těsného sepětí mezi Mongolem a jeho koněm. Existují desítky rčení a přísloví, která dobrého koně ztotožňují se štěstím a stáda dobytka, obzvláště koní, se skutečným a největším bohatstvím. Příkladem je rčení „člověk jezdící na dobrém koni“,¹²⁹ které označuje člověka majícího štěstí, nebo přísloví:

*Mori saitai hu'n zam meddeggu'i,
hani saitai hu'n zovlon meddeggu'i.
Muž s dobrým koněm nezná cesty,
muž s dobrou ženou nezná starosti.¹³⁰*

*Ayaganii algaas
aduunii alag deer.
Pestrost koňského stáda
nad pestrostí misek vyniká.¹³¹*

Zvláštní postavení koně v životě Mongola oproti postavení ostatních zvířat je zřejmé i z množství přísloví, která přirovnávají koně ke člověku, či jej spíše uvádějí v paralelním přirovnání:

Hu'n mori hoyor holiin udam tatdag.

¹²⁹Luvсандорз' 1986: 147. V originálu: „*Mori saitai yavaa hu'n.*“

¹³⁰Tamir 2011: 51. Muž, který má dobrého koně, se nepotřebuje starat o cestu, protože ji zná jeho kůň.

¹³¹Luvсандорз' 1986: 85.

Člověk i kůň přitahují svoje vzdálené předky.¹³²

Hu'n bol багаасаа,

hu'leg bol unaganaасаа.

Dítě se stává mužem odmalička,

hřibě se stává koněm odmalička.

No'hroo танилааар,

morio unahaар.

Jaký je přítel zjistíš, až jej poznáš,

jaký je kůň zjistíš, až si na něm zaježdíš.¹³³

Nemálo přísloví detailně poučuje o tom, jak správně pozorovat a vykládat si chování koně. Nejmenší děti také varuje před nebezpečím hrozícím od zvířat. Řádnému mongolskému pastevci, který „má oči pro dobytek“, nestačí pouze rozeznat přibližně tři sta různých barev dobytka, musí též ve svém stádě okamžitě poznat, které zvíře je nemocné a které se pořádně nenapojilo. Těmto znalostem se učí odmalička pozorováním dobytka i posloucháním starších, tedy i prostřednictvím rčení, ponaučení a přísloví:

Sain mori c'ihendee,

sain hu'n nu'dendee.

Dobrého koně [poznáš] podle uší,

dobrého člověka [poznáš] podle očí.¹³⁴

Nohoin uurlahiig su'uleer ni med,

morinii uurlahiig c'iheer ni med.

Že se zlobí pes, poznáš podle ocasu,

že se zlobí kůň, poznáš podle uší.

Nohoi tolgoidoo ayuultai,

mori ho'ldoo ayuultai.

Pes je nebezpečný hlavou, kůň nohama.¹³⁵

¹³²Luvsandorz' 1986: 26. Rčení poučuje o dědičnosti, o tom, že jednotlivé charakteristiky se přenášejí z předků na potomky.

¹³³C'adraabal, *ústní sdělení* (červen 2015). První přísloví upomíná na důležitost výchovy, druhé varuje před unáhlenými závěry na základě prvního dojmu.

¹³⁴Luvsandorz' 1986: 59.

¹³⁵Luvsandorz' 1986: 83.

Smysl Mongolů pro humor odráží žertovná rčení, jako například „*kuň se mu proměnil v dřevo*“,¹³⁶ které humorně popisuje neúspěšné snažení, které nepřináší žádané výsledky.

Pro doplnění uvádím i hádanky s motivem koně. Řešení jsou uvedena v poznámce pod čarou:

Daagan cagaan mori

dalan davhar tohoitoi.

*Bílý hříbě, jeho loket má sedmdesát vrstev. [Co je to?]*¹³⁷

Hoyor har moriig neg hu'n

hol oir yalgaagu'i zereg unadag.

*Na dvou černých koních nese se jeden člověk současně daleko i blízko. [Co je to?]*¹³⁸

3.1.2 Slovensko

Východoslovenská rčení mají výraznější žertovný podtón, jejich použití v řeči nezřídka směřuje k odlehčení situace. Častý je popis vlastností a schopností člověka, či situace, ve které se člověk nachází, prostřednictvím přirovnání ke koni. Je však nutné také podotknout, že taková přirovnání ke zvířatům nejsou na východním Slovensku neobvyklá, a kuň se v nich zřejmě nevyskytuje o mnoho častěji nežli jiná zvířata. Mnoho rčení upomíná na těžkou práci tažného koně. Například o člověku, který těžce pracuje, se říká že „*pracuje těžce jako kuň*.“¹³⁹ Nadměrné množství práce či starostí bývá okomentováno slovy „*to už je moc i na koně*.“¹⁴⁰ Rčení „*jenom toho koně bijí, který tahá*“¹⁴¹ neznámá, že před prací je třeba utíkat, protože tam člověka budou bít, ale naopak žertovným způsobem poučuje, že o pomoc je třeba poprosit pracovitěho člověka. Říct si o pomoc línému je zbytečné, protože by stejně nic neudělal.

Přirovnání zaměřující se na vnější charakteristiky koně představují rčení:

Koň ma veľku hlavu ta ňech rozmišľa.

Kuň má veľkou hlavu, tak ať přemýšlí.

Koň ma štiri nohi a še pošpoci.

¹³⁶Luvсандорз' 1986: 147. V originálu: „*mori ni mod болсон*.“

¹³⁷Tamir 2011: 89. Zelí (*baicaa*).

¹³⁸Tamir 2011: 97. Boty (*gutal*).

¹³⁹V originálu: „*Robi jak kuň*.“

¹⁴⁰V originálu: „*To už i na koňa veľo*.“

¹⁴¹V originálu: „*Lem toho koňa biju co caha*.“ (Miškaň, *ústní sdělení* (srpen 2014).)

*Kůň má čtyři nohy a přece klopýtne.*¹⁴²

Mlade hače dobre skače.

*Mladé hříbě dobře skáče.*¹⁴³

Poučení o tom, jak to v životě chodí a o chování člověka i zvířat obsahují rčení:

Koňovi šedlo, volovi jarmo a nam paľenki.

*Koni sedlo, volovi jho a nám pálenku.*¹⁴⁴

Psu z predku, koňovi zo zadku a babe z nijakej strani never.

*Psovi zepředu, koni zezadu a ženě ze žádné strany never.*¹⁴⁵

Rčení komentují i různé další situace:

Kebi mal kuň rohi, bul bi jeleň.

*Kdyby měl kůň rohy, byl by jelen.*¹⁴⁶

Kuň ma kopita a nit je šuster / Ňe teho kuň, chto ho kuje.

*Kůň má kopyta a přece není obuvník. / Ne toho je kůň kdo ho ková.*¹⁴⁷

Chto vžal koňa, naj bere i ohlaľku.

*Kdo si vzal koně, nechť bere i ohlávku.*¹⁴⁸

Pro doplnění uvádím i hádanku s motivem koně. Řešení je uvedeno v poznámce pod čarou:

*Přišel k nám bílý kůň, zalehl nám celý dvůr, co je to?*¹⁴⁹

3.2 Písně

3.2.1 Mongolsko

Jedním z nejzajímavějších žánrů ústní lidové slovesnosti, na Slovensku zcela absentujícím, je *col*, sportovní oslavná píseň. *Col* je písní, která se nezpívá, ale deklamuje. Je

¹⁴²Mikluš, *ústní sdělení* (srpen 2014). První z rčení může být například reakcí na příliš složitou otázku, kterou se dotázanému nechce řešit, druhé slouží ke zlehčení vykonané chyby, poznamenává, že chyby dělá každý, nikdo není neomylný.

¹⁴³Buffa 2004: 86. Mladý člověk je stejně jako mladé hříbě hbitý.

¹⁴⁴Buffa 2007: 37. Každý by měl dostat to, co mu patří.

¹⁴⁵Buffa 2007: 57.

¹⁴⁶Buffa 2007: 34. Každá věc je něčím charakteristická.

¹⁴⁷Buffa 2004: 142. Rčení s významem „To s tím nemá nic společného.“ Naznačuje, že zmíněné jevy korelují, avšak ve skutečnosti spolu nesouvisí.

¹⁴⁸Buffa 2004: 187. Kdo si vzal důležitou věc, může si vzít i její příslušenství, méně důležitou věc, protože pro řečníka je samostatně také bezvýznamná.

¹⁴⁹Đuríčková 1975: 277. Sníh.

to žánr, který se užívá převážně pro potřeby koňských závodů.¹⁵⁰ V úvodu písně musí být obsažen přinejmenším přesný název konaného závodu a označení „opěvovaného koně“ prostřednictvím jména majitele a barvy. Jejimi pravidelnými součástmi jsou vyjmenování závodů, které kůň dosud vyhrál, zmínka o jezdcích a výčet znaků koně sestávající z popisu jeho vzhledu, jednotlivých vlastností a toho, jak se tyto vlastnosti projeví v závodě. Opět se jedná o znaky rychlého koně popsané v první kapitole. Jednotlivé formy popisu znaků se liší, například někdy jsou vlastnosti koně přirovnávány k vlastnostem různých zvířat, jindy jsou nabyté schopnosti koně popisovány postupně podle věku, ve kterém byly ovládnuty (jednoleté hříbě, dvouleté hříbě atd.). *Col* přednáší pěvec z povolání *collogc'*, který při přednášení improvizuje, případně do textu vkládá oblíbené a zaužívané verše. *Col* nepředstavují jen slova, součástí „opěvování“ *colloh* je i uvázání ceremoniálního hedvábného šátku *hadag* na krk koně, což má probudit jeho větrného koně,¹⁵¹ a pokropení hlavy a zadku kumysem.¹⁵²

Příkladem popisu znaků rychlého koně je následující úryvek *colu*:

Erdeniin nayan naiman s'inz' ni bu'rdsen

Ene hurdan hu'lguudiin s'inz'iig duudiya

Hulan hoyor c'ihtei

Hu'n su'mber hos'uutai

Hur targa ni uucandaa

Hurdan s'inz' ni borvindoo

Buyan his'ig ni su'ulendee

Bus'uu tu'rgen ho'londoo

Dun bu'urii hamartai

Duran har nu'dtei

Překlad:

Oslavme znaky tohoto rychlého koně

Obsáhnuvšího osmdesát osm znaků klenotu

Hlavu oslí uši zdobí

Huba horu Sümber připomíná

V hýždích cvalík

V hleznech cval

¹⁵⁰Existují i sportovní oslavné písně o zápasnících.

¹⁵¹Více viz kapitola 5.3.1.

¹⁵²Mo'nhtor 2013: 42.

Bujný¹⁵³ ocas

Bystré nohy

Nos vyklenutý jako ulita

Černé oči jako dalekohled¹⁵⁴

V příkladu jsou znaky koně typicky popisovány pomocí přirovnání ke zvířatům, věcem a útvarům, se kterými se pastevec běžně setkává v každodenním životě. V těle koně se tak zrcadlí celá příroda. Zřídka se můžeme setkat i s popisem jiného charakteru. Podívejme se nyní na jinou *Oslavnou píseň o koni*,¹⁵⁵ která je silně ovlivněná buddhismem:

Amuɣulang-tu yeke nayir-un enegen-e terigün iregsen mori-yi

Sinžilēn ɣarabasu, qas qumq-a-yin terigün-tei

Yang-yang bauma-a-yin jiketei

Yayiqama-a sige jayausu nidu-tai,

Yal-tu siküri-yin deltei

Yang hürdün tayurai-tai

Qanraqu odasu(-yin) čigetei

Yanginaqu labai öngge-tei

Yang yang duvaži segül-tei,

Yayiqama sigteni naiman takil-un sinži büridegsen ene

Mori-tu erkümjilenü čol anu

Qalin debeke qan yarida

Qamuɣ-a-i teitegügüči huvilyan-tai lü

Qaraiči güikü qar-a erižen bara

Qabitai türügšen batučayan arslang kemekü ner-e ergüi-e.

Převedení do moderní mongolštiny:

Amgalant ih nairiin anh tergu'un irsen moriig

S'inz'len garvaas, has humhnii tergu'untei

Gangan badmiin c'ihte

Gaihams'ig zagas nu'dtei

Galt s'u'hriin deltei

¹⁵³Doslovný význam termínu *buyan his'ig* je přízeň.

¹⁵⁴Yanc'ig, in: Davaasu'ren 2014: 176.

¹⁵⁵Mong. 175 *Morin-u čol*, Copenhagen Royal Library.

Gan hu'rden tuuraitai
Hanrah utas c'igtei
Ganginah lavai o'ngotei
Gan gan duaz su'ultei,
Gaihams'igteen naiman tahiliin s'inz' bu'rdegsen ene
Morid erhemz'len col ni
Halin deveh hangardi
Hamgiig tetgegc' huvilgaantai luu
Haraic' guih har ereen bar
Havtai to'rson batcagaan arslan gedeh neree o'rgoye

Překlad:

První z koní, který v tento den pokojných oslav doběhl do cíle
Pyšní se těmito znaky: hlava jako nefritová číše
Půvabné uši jako lotosy¹⁵⁶
Překrásné oči jako pár ryb
Hříva jako ohnivý slunečník¹⁵⁷
Kopyta jako kola
Ozdoben je vlnícími se provázky¹⁵⁸
Odstín má bílý jako dunící ulita¹⁵⁹

¹⁵⁶V Ordosu a Bayanhongoru se místo *c'ih* říká *z'ih*. Luvsandorz', *ústní sdělení* (květen 2015).

¹⁵⁷Tento verš dává prostor dvěma interpretacím, které lze uplatnit i kumulativně: 1. Hříva vzhledem připomínající plameny ohně. V některých hrdinských eposech je dokonce hříva bohatýrova koně tvořena přímo plameny ohně. Spojení hřívy a ohně obecně je poměrně časté. Například Rinc'en zachycuje příběh informátora o černém hřebci, který na těle neměl jediný bílý vlas, a jeho hříva nebyla ostříhaná od doby, co byl jednoletým hříbětem. Jednoho rána si jeho pán povšimnul, že je hřebec zpocený, jakoby na něm někdo celou noc jezdil a rozhodl se jej střežit. V noci se na blízkém kamenitém pahorku zjevili dva ohně a přišli k hřebcovu stádu. Hřebec, ochraňující své stádo, s nimi bojoval, až mu z hřívy šel veliký oheň. Nakonec dva ohně odešli. Na druhý den pán svého koně ostříhal a další noc, kdy hřebec opět bojoval se dvěma ohni, se mu na hřívě již nic neobjevilo. (Rinc'en 1965: 38-39.) 2. Hříva vzhledem připomínající slunečník, který člověka chrání před slunečnými paprsky. Slunečník v tomto textu je jedním z osmi buddhistických šťastných symbolů, proto člověka chrání i před pekelnými plameny, před utrpením. Luvsandorz', *ústní sdělení* (květen 2015).

¹⁵⁸*C'ig* znamená směr, *hanrah* označuje pohyb, kterým se všechny předměty naklánějí na jednu stranu, vlní se. Verš tedy popisuje pohyb provázků-ozdob, který je podobný tanci. Luvsandorz', *ústní sdělení* (květen 2015). Místo nekonečného uzlu, jednoho z osmi šťastných symbolů příslušícího k tomuto verši jsem uvedla slovo provázky. Slovo *utas* v mongolském textu nese oba významy současně. Podoba tohoto šťastného symbolu také přešla vývojem zahrnujícím mírné změny. V starověké předbuddhistické Indii, kde osm symbolů původně zastupovalo obětiny pro krále v den inaugurace, měl *utas* podobu propleteného uzlu neboli vrkoče vlasů. Beer 2005: 25.

¹⁵⁹Přirovnání bílé barvy koně k bílé barvě ulity se v mongolských textech i v řeči vyskytuje často. Ulity, které se používají v Mongolsku, mají v převážné většině případů bílou barvu. Luvsandorz', *ústní sdělení* (květen 2015). Jako příklad lze uvést úryvek z Rinc'enova románu Slunce vychází, ve kterém pastevec přináší dar bogdegénovi, hlavě žluté církve v Mongolsku, a během audience jej předává pronášejíc následující slova: „*Ubohý otrok Džamba z Lcha-bésova chušúnu Sajn-nojon-chánského ajmaku přinesl jako dar jak mušle bílého mimochodníka a očekává pozhnání.*“ Rinc'en 1958: 58.

*Ocas jako šustící **praporec***¹⁶⁰

*Onoho koně, v němž je obsáhnuto všech **osm šťastných symbolů***

Oslavnou písni uctíme

*Plachtící chán **Garuda** křídly mávající*

*Vše ochraňující **drak** podobu měnící*

*Černě pruhovaný **tygr** skokem běžící*

*Silný bílý **lev** blízko narozený, taková jména mu dejme.*¹⁶¹

Tento text je uložen v Kodaňské královské knihovně a kromě poznámky o tom, že jde o oslavnou píseň, není blíže označen. Pochází z Vnitřního Mongolska. Podle Mo'nhtora se takové písně vyskytují u národnosti U'zemeč'in, kteří vítězným koním s různým umístěním věnují *coly* odlišného charakteru. *Col* přirovnávající jednotlivé části těla k osmi šťastným symbolům bývá věnován koni, který se umístil na prvním místě.¹⁶² Osm šťastných symbolů, prostřednictvím kterých jsou jednotlivé znaky koně popsány, jsou nejznámější skupinou buddhistických symbolů. Tyto symboly reprezentují obětiny věnované védskými bohy Buddhovi Šákjamunimu při příležitosti jeho osvětlení.¹⁶³ Patří mezi ně slunečník, pár zlatých ryb, číše nevyčerpatelných pokladů, lotos, pravotočivá ulita, nekonečný uzel, praporec vítězství a zlaté kolo. V *colu* mají šťastné symboly neobvyklé pořadí, aby mohl popis postupovat od hlavy koně po jeho ocas. Popis je tak zajímavou paralelou tibetské tradice, v níž osm symbolů mezi jiným symbolizuje i osm částí Buddhova hmotného těla.¹⁶⁴ Pokud ji však porovnáme s touto oslavnou písni, stejnou část těla představují pouze zlaté ryby – oči a kola – nohy. V druhé polovině *colu* je kůň přirovnáván ke čtyřem nadpřirozeným zvířatům čtyř světových stran (ke Garudovi, draku, tygru a sněžnému lvu), které na tibetských modlitebních praporcích obklopují větrného koně.¹⁶⁵ V tomto příkladu je tak umocněna ceremoniální a estetická funkce, naopak zde zcela chybí tradiční popis znaků daného rychlého koně.

Dalším žánrem, který je charakteristický výraznou celebrací koně, je chvalozpěv *magtaal*. Od sportovní oslavné písně *colu* se liší především tím, že jeho přednes není vyhrazen

¹⁶⁰Korouhev z koňských žíní je jedním z čestných státních symbolů Mongolska. (viz kapitola 2.3.1.)

¹⁶¹*Mong. 175 Morin-u čol*, Copenhagen Royal Library. Při překladu osmi šťastných symbolů jsem použila terminologii užívanou v knize *Symboly tibetského buddhismu*. (Beer 2005)

¹⁶²Mo'nhtor 2013: 43.

¹⁶³Beer 2005: 25.

¹⁶⁴Beer 2005: 26.

¹⁶⁵Beer 2005: 89. Modlitebné praporky jsou čtvercové kusy látky, na kterých jsou vytištěné obrázky koně obklopeného zvířaty čtyř světových stran a modlitbou. Používají se hlavně v Tibetu a ve Vnitřním Mongolsku. Koni na modlitebních praporcích se říká větrný kůň *hüimori*. Stejným slovem je označován i neviditelný ochránce člověka, koně, jurty a jiných důležitých věcí, který má podobu koně. (viz kapitola 5.3.1.)

pro jednu konkrétní událost – koňské závody. Navíc je kuň jenom jedním z mnoha tematických okruhů, kterým se *magtaaly* věnují, i když je okruhem poměrně obsáhlým. Přednes chvalo zpěvu je na pomezí zpěvu a recitace, jeho obsah je často improvizovaný. Je možné jej zpívat s hudebním doprovodem i bez něj. Příkladem *magtaalu* je následující chvalo zpěv na mimochodníka *Z'oroo morinii magtaal*:

Unasan mori z'oroo bolog
Unaga daaga ni hurdan bolog
Uhaan sanaa ni sergelen bolog

Tuyaat tavag ni badarshiiz'
Tug su'ul ni sagsalzaz'
Togosiin su'ul delgeshiiz'
Toos manan suunaglana
Garhin hazaar tumshiiz'
Ganzaga go'lom devshiine
Garidiin hu'zuu sunshiiz'
Gan tuurai gyalshiine

Bo'gtrog saitai z'oroo mori
Bo'mbog adil bo'mbolzono
Hatir saitai z'oroo mori
Handgai adil haivalzana

Ug to'rogson urgaa z'oroo
Ulam hoinoo sunam z'oroo
Uruu gazar ursam z'oroo

Usan telten uran z'oroo
Haz'uu deegu'ur haivan z'oroo
Haravsan sum s'ig hurdan z'oroo
O'od gazar o'lgoo z'oroo
O'vson tolgoi naigam z'oroo
Harsan hu'muus gaihalzan

Huruu gargan s'ags'iraldana
Saaliin deez'ee o'rgon
Saihan az'naig magtacgaana.

Překlad:

At' se tento kůň stane mimochodným
At' se jeho hřibě stane rychlým
At' se jeho mysl stane bystrou

Paprsky na třmenech když zazáří
Praporem-ocasem když zatřepetá
Paví ocas když rozvine
Prach se jen tak víří
Zdobenou uzdu když zatahá
Zapleská sedlo i řemínky
Krk ptáka ohniváka když natáhne
Kopyta z ocele se zablyští

Koníčkův ladný hřbet¹⁶⁶
Kulatí se jako kulička
Koníček s ladným klusem
Kráčí si houpavě jako los

Vyrostl z kořenů předků
Vpřed se však dere, dál a dál
Valí se vpřed jako řeka

Neúnavně jako proud vody
Řítí se přes svah
Rychle jako vystřelený šíp
Horou, kopcem, svahem letí
Houpající se býložravá hlavička

¹⁶⁶Doslovný význam termínu *bo'gtrog* je „vysoký kohoutek a rovný hřbet.“ Jedná se o jeden ze znaků rychlého koně.

Dav jen hledí a žasne
Divíc se dává palce nahoru
Nejvybranější mléko obětujeme
*Nádherného oře velebme*¹⁶⁷

Tento text jsem z důvodu zachování estetičnosti při překladu značně upravila, zejména jsem vynechala často se opakující *z'oroo* s významem mimochodník, mimochod. Obrazomalebna slova, která se v mongolštině vyskytují hojně, avšak v češtině zcela absentují, jsem přeložila prostřednictvím slov s nejpodobnějším významem. Úvodní tři verše chvalo zpěvu jsou obsahově jiným žánrem – blahopřáním *yo'rool*. Další verše opět popisují koně tak, že se v něm odráží celá mongolská příroda a její tvary, přičemž způsob použití obrazomalebnych slov způsobuje, že poslech *magtaalu* v mysli posluchače okamžitě živě vyvolává popsany obraz. Tento popis koně je velmi estetický a emotivní, je z něj zřejmý nesmírně blízký citový vztah Mongola k jeho koni.

Kůň je velmi častým tématem dlouhých i krátkých písní, kde je opět běžný velmi podrobný, emotivně zabarvený popis, kůň je součástí obrazu přírody a vyskytuje se nejen v souvislosti s oslavou rychlosti závodního koně, ale i v souvislosti s běžnými situacemi každodenního života. Zvláštním druhem písní jsou melodie imitující tempo koně, tj. chůzi, klus, cval apod. Taková melodie je často uvozena legendou o jejím původu. Carole Pegg uvádí jako příklad *Krásný kaštanový kůň*,¹⁶⁸ píseň o Altajském Urjanchajci, který měl koně cválajícího rychleji, než letí letadlo. Muž měl ve velké oblibě alkohol, a proto se jednoho dne vydal na návštěvu a přitom doufal, že mu bude nabídnuta mléčná vodka. Během návštěvy uzavřel s hostitelem sázku – pokud na koni doběhne k oceánu a zpátky dříve, než přejde mléko třemi destilacemi, dostane všechnu vodku. Ale pokud ne, musí dát hostiteli svého koně. Muž se vrátil již po dvou destilacích, ale chamtivý hostitel zalhal, že přišel pozdě a požadoval koně. Urjanchajec se v žalu dal do pití vodky a na památku svého koně složil melodii. Později kůň umřel na břehu řeky Irtyš za Altajem, kde dodnes stojí kámen ve tvaru koňské hlavy velký jako velbloud. Lidé říkají, že je to zkamenělá hlava milovaného koně Altajského Urjanchajce.¹⁶⁹

¹⁶⁷Davaasu'ren 2014: 174-175.

¹⁶⁸Mong. Balc'in heer mori.

¹⁶⁹Pegg 2001: 239.

3.2.2 Slovensko

Východní Slovensko je podobně jako Mongolsko bohaté na lidové písně. Motiv koně se v lidových písních vyskytuje často, příkladem je nejznámější píseň mého rodného města, která začíná slovy: „*A od Prešova, a od Prešova, a od Prešova v tim poľu, neše še Jaňik, šerdečko moja, neše še Jaňik na koňu.*“ Popis vztahu ke koni mívá v lidových písních silné emotivní zabarvení, nicméně kůň bývá jen zřídka ústředním tématem. V písních se na rozdíl od Mongolska vůbec nevyskytuje téma závodů ani podrobný popis vzhledu koně a jeho znaků. V textech písní jsou vyzdvihovány věrnost, spolehlivost, pracovitost, síla a podobné vlastnosti koně, nikoliv rychlost. Tento rozdíl vyplývá z charakteru společnosti – zatímco v nomádské společnosti je všudypřítomným prvkem pohyb, v usedlé společnosti není tak důležitý. Všechny tyto skutečnosti lze pozorovat i v následujících příkladech:

A poňizej Keľemeša, Kolčova

*A poňizej Keľemeša, Kolčova, Kolčova,
odľecela koňičkovi podkova, podkova.*

*A ľem ti me, moj koňičku, dobre ňeš, dobre ňeš,
dam ci pribic podkovečku ešči dňeš, ešči dňeš.*

*Dam ci pribic podkovečku zo zlata, zo zlata,
žebi ši me nevivracel do blata, do blata.*

Překlad

*A pod Keľemešem, Kolčovem, Kolčovem,
odletěla koňičkovi podkova, podkova.*

*A jen mne ty, můj koňičku, dobře nes, dobře nes,
dám ti přibít podkovičku ještě dnes, ještě dnes.*

Dám ti přibít podkovičku ze zlata, ze zlata,

*abys mě neshodil do bláta, do bláta.*¹⁷⁰

Išli furmani

*Išli furmaňi z l'esa pomali,
a na šted valala, a na šted valala koňe zastaľi.*

*Kuň vodu pije aj z nožku bije,
varuj že še, mila, varuj že še, mila, bo ce zabije.*

*Kec me zabije, ta budzem l'ežec,
a ti budžeš, mili, a ti budžeš, mili, v arešce šedzec.*

*Pošedzim ročok, pošedzim aj dva,
a ti budžeš mila a ti budžeš mila do sudnoho dňa.*

Překlad

*Jeli formani z lesa pomalu,
a ve středu dědiny, a ve středu dědiny koňe zastavili.*

*Kuň vodu pije i s nožkou bije,
varuj že se, milá, varuj že se, milá, nebo tě zabije.*

*Když mě zabije, tak budu ležet,
a ty budeš, milý, a ty budeš, milý, v arestu sedět.*

*Posedím roček, posedím i dva,
a ty budeš, milá, a ty budeš, milá, do soudného dne.*¹⁷¹

V hl'ibokej dol'iňe pasol ja koňa

V hl'ibokej dol'iňe pasol ja koňa,

¹⁷⁰Hrdza: A poňizej Keľmeša, Kolčova, https://www.youtube.com/watch?v=n6YIWpG7l_s [1. 12. 2010]. Také Matúš 1991: 53.

¹⁷¹Išli furmani, <https://www.youtube.com/watch?v=qiBAgyHIBWw> [9. 12. 2013].

*prišla me popatrec frajirka moja.
Jak me ona vidzela, že mne ručka raňena,
horko zaplakala frajirka moja.*

*Frajiročko moja ňezarmucuj še,
Koňik me poraňil, ručka bolí me
Kec me koňik poraňil, ktože jomu dovolil,
dajže mili Panboh, že še zahoji.*

*Mal som ja koňička šivovraneho,
na štiri nožički podkovaného.
Muj koňičok me neše, až še pod ňim žem treše,
frajiročko moja, ňezarmucuj še.*

Překlad

*V hluboké dolině pásl já koně,
přišla se na mě podívat frajárka moje.
jak mě ona viděla, že mi ručka raněná,
hořce zaplakala frajárka moje.*

*Frajárečko moje nermuť se,
koník mě poraňil, ručka bolí mě
když mě koník poraňil, kdo to jemu dovolil,
dej mi milý Pánbůh, ať se zahojí.*

*Měl jsem já konička sivovraného,
na čtyři nožičky podkovaného,
můj koníček mě nese, až se pod ním zem třese,
frajárečko moje, nermuť se.¹⁷²*

¹⁷²V hľbokej doline pásol ja koňa, <https://www.youtube.com/watch?v=j-JNjC7t3a4> [15.8.2014].

3.3 Pohádky

3.3.1 Mongolsko

V mongolských pohádkách kůň představuje věrného, moudrého a rychlého společníka člověka, v kouzelných pohádkách mívá kouzelné vlastnosti, radí svému pánovi a dokáže jej zanást na místa vzdálená měsíc cesty za jediný den, jak po zemi, tak i létaje vzduchem. Příkladem čarovné pohádky je pohádka o zlaté a stříbrné hlezenní kosti. Je o starém chamtivém muži, který potká strašlivou *mangasku*,¹⁷³ která po něm požaduje jeho život, osmisethlavé stádo a osmiletého syna. Na smrt vyděšený stařec se zdráhá vzdát se svého milovaného majetku, ale slíbí jí svého syna. Když se rodina přesouvá na nové místo, nechá stařec synovu zlatou a stříbrnou hlezenní kost na starém kočovišti a pošle syna, aby se pro ni vrátil. Syn jménem C'agaa nasedne na osminohého černobílého hřebce a běží na staré kočoviště, ale tam na něj již čeká *mangaska*. C'agaa utíká pryč, ale zlá *mangaska* jej pronásleduje a jak běží, tak chlapcovu koni usekne železným bičem nohu. Kůň kulhající běží dál a i když mu příšera postupně useká všechny nohy, až mu nezůstane žádná, pořád se řítí dál pohybujíc svým tělem. Nakonec *mangaska* koně zabije a chlapec běží dál po vlastních nohou. Chlapec poté potká další zvířata, která mu pomohou *mangasce* uniknout a vrátit se domů.¹⁷⁴

Specifikem Mongolska jsou pohádky, ve kterých se člověk vůbec nevyskytuje, případně hraje pouze podružnou roli. Místo něj je hlavním hrdinou kůň a také jeho schopnosti jsou personifikovány. „*Například: Když osiřelé hříbě vyrostlo, tak svému pánovi vařilo, přišívalo knoflíky, přivedlo mu zpátky jeho manželku, která mu byla uloupěna atd. [v pohádkách] se vyskytuje i mnoho dalších pozoruhodných a neobyčejných skutků.*“¹⁷⁵ Tento úryvek pochází z nejznámější pohádky o koních, kterou je pohádka o bílé kobyle *Cagaagc' gu'u*. Pohádka má mnoho verzí, základní dějová linie příběhu však vždy vypráví o hříběti, které náhle osiří a musí samo překonat různé překážky, až se nakonec stane koněm hrdiny či božství. Ve verzi uvedené

¹⁷³Zlý duch, který se může zjevovat v různých podobách. Původní tvar je *mangas*, výraz jsem uvedla v počeštěné podobě.

¹⁷⁴Altangerel 1988: 167-173. Také Luvsandorz', *ústní sdělení* (květen 2015). Pro doplnění uvádím, že podobně je kůň zobrazován i v mongolských eposech. Například Carole Pegg, která se zabývá západomongolským eposem, popisuje jeho dějovou linii následujícím způsobem: Hrdina se poté, co dosáhne dospělosti, vydává na svém koni na cesty s cílem zbavit svět zla, napravit křivdy a najít si dobrou ženu. S pomocí přítele nebo koně, který umí mluvit lidským jazykem a proto mu může být dobrým rádcem, poráží příšery a zlé duchy, které se mu snaží bránit v dosažení cíle a nakonec poráží soupeře soutěžením ve třech mužských sportech (jždě na koni, střelbě z luku a zápasení). Hrdina tak poráží zlo, najde si ženu, vrátí se domů a žije šťastně až do smrti (Pegg 2001: 55.). V těchto eposech se objevují dva druhy koní: kůň, který je hrdinovým společníkem a má magické vlastnosti, a kůň jakožto součást každodenního života pastevce.

¹⁷⁵Cerensodnom 2009: 10. V originálu: „*Tuhailbal: o'nc'in unaga o'sc' tom bolood ezendee togoo taviz', tovc' hadah, hatniig ni busdiin garaas bulaan avc' irz' o'gc' baigaa zereg sodon sonin u'ils olontaa gardag bilee.*“

Altangerelem se bílá kobyla a její skvrnitě bílé hříbě přesunou spolu se stádem na nové pastviny, tam však kobyla zakopne o sedm ptačích vajec a rozbije je. Kobyla se obává pomsty ptáků, kteří podle ní nejsou obyčejní, a chce utéct, zbytek stáda s ní však nesouhlasí a rozhodne se zůstat. Na druhý den ráno přiletí armáda ptáků a svými luky a šípy pobije všechny koně ve stádu kromě bílé kobyly a jejího hříběte, kterým se podaří utéct. Kobyle, která ochránila své hříbě, se ještě povede odvést jej zpátky do rodného kraje a sdělit mu všechny potřebné rady do života, poté umře. Hříbě se těžce protlouká životem, než si vzpomene na všechny matčiny rady a začne se podle nich chovat. Nakonec se již moudřejší hříbě potká s hrdinou Erhii Mergenem a dohodne se s ním, že bude jeho koněm.¹⁷⁶

3.3.2 Slovensko

Ve slovenských pohádkách patří mezi atributy koně rovněž rychlost, moudrost, věrnost a síla. Postava koně hraje významnější roli zejména v čarovných pohádkách, ve kterých kůň nebo *tátoš* pomáhá hrdinovi bojovat proti drakům a jinému zlu. Draci, černokněžníci a ježibaby, tj. negativní postavy, se kterými hrdina bojuje, se také nosí na koních a *tátoších*. *Tátoš* je čarovný kůň, který se krmí korýtkem ovsu a korýtkem ohně nebo žhavým uhlím.¹⁷⁷ Takový čarovný kůň umí mluvit a radí svému pánovi, po nakrmení pak dokáže i létat a přeměňovat se. Například v pohádce Nejmladší z dvanácti je hlavním hrdinou nejmladší ze dvanácti bratrů, kteří se vylíhli z vajec vnesených ptákem z jezera. Jednoho dne, když bratři společně střeží pole, chytí nejmladší z nich dvanáct *tátošů*, kteří dupou po poli, a od té doby na nich jezdí se svými bratry. Za pomoci rad svého *tátoše* překoná různé zkoušky a získá princeznu. Jednou z ježibabiných zkoušek je, že hrdina musí celý den vydržet na vraníkovi, sivákovi a bílém koni. Koně jsou ve skutečnosti ježibabiny dcery, které jezdí divoce, a když se hrdina nenechá vyhodit ze sedla, promění se na zajíce, ptáka a kachnu. Hrdina je však chytne a tak se mu úkol podaří splnit.¹⁷⁸ Podobně je tomu v mongolské pohádce o bílé kobyle Cagaagc' gu'u, v jejímž závěru se osiřelé bílé hříbě potkává s Erhii Mergenem a uvolí se stát se jeho koněm až po tom, co obstojí ve zkoušce a udrží se v jeho sedle, i když hříbě skáče tak dlouho, až se z hory stane rovné pole a ze stepi jedna velká kotlina.¹⁷⁹ V jiné verzi s názvem Pecivál nejmladší ze tří synů chytí tři *tátoše*, kteří rozdupávají pole. Kouzelní *tátoši* pak plní jeho přání a za jejich pomoci získá princeznu.¹⁸⁰ V pohádce Pecivál největší na světě se pecivál vydává na cestu do světa.

¹⁷⁶Altangerelem 1988: 78-82.

¹⁷⁷Polívka 1932-1933: 20.

¹⁷⁸Horáková-Gašparíková 1972: 47- 52.

¹⁷⁹Altangerelem 1988: 82.

¹⁸⁰Popoluška a iné rozprávky 1991: 56-60.

Jede na prašivém koníku, který mu předtím poradil, že nejlépe udělá, když si vezme jeho. Hned poté, co společně vyjdou z města, dá pecivál koníkovi korýtka ovsu a korýtka ohně a koník se přemění na *tátoše*, který pecivála zanesl k železné (cesta, která jiným trvá rok, mu trvá den), stříbrné a zlaté krajině i dál.¹⁸¹ Dobšinský uvádí jinou charakteristiku *tátoše*, která připomíná, že s *tátošem* se nesetkáváme pouze v pohádkách: „*Jak v pověstech, tak i v představách lidu dodnes existuje. Vyhublý koník, bez spodního pysku, pást se bude na bařinách; ale když mu nasadíš povříslu místo zubadla, zanesl tě v mžiku kam chceš.*“¹⁸² Příkladem dokládajícím výskyt *tátoše* v pověstech je následující úryvek z pověsti Pecivál nejmocnější na Považí, která vypráví o peciválovi, kterému se nejdřív všichni vysmívali, že být peciválem ve skutečném životě není totéž, jako být peciválem v pohádce, a pokusili ho polekat v kostýmu medvěda po odvyprávění strašlivé pohádky. Nakonec však hrdina, byť bez *tátoše*, svoji sílu a nebojácnost prokázal a stal se vojákem v královském vojsku: „*Mara vyprávěla i o peciválech. Jednu pohádku však řekla takovou, jakou předtím nikdo neslyšel. Jakýsi pecivál měl tátoše, co se uměl přeměňovat na člověka i na lva, na trávu, na keřík i na kámen, ba proměnil i člověka tak, že ho v první chvíli nerozpoznal ani ten nejchytřejší čaroděj, ani ta nejzlostnější čarodějka. Jednou se však tátoš přece jen spletl. Když je už čaroděj doháněl, proměnil se ve skálu a peciválovi vykouznil poustevnické roucho. Jenže chyba! Nevšiml si, že nedaleko číhá medvěd. A kdyby to byl býval obyčejný medvěd; jenže tento byl pekelný, ne z tohoto světa, ale kdesi z pekla. Číhal tam na zlé zbojníky, měl je přivést k Luciferovi. Když zahlédl poustevníka, myslel si, že je to převlečený zbojník. Popadl ho do spárů a ta s ním rovnou do samého pekla.*“¹⁸³

¹⁸¹Horáková-Gašparíková 1972: 89-100.

¹⁸²Dobšinský 1880: 116. V originálu: „*Jak v povestiach, tak jestvuje po dnes v predstavách ľudu. Ochudlý koník, bez zpodnej gamby, pást' bude sa na barinách; ale keď ho povrieslom ozubadlíš, zanesie ťa v okamihu kam chceš.*“

¹⁸³Domasta 1976: 54. V originálu: „*Mara rozprávala aj o popolvároch. Jednu rozprávku však povedala takú, akú predtým nikto nepočul. Akýsi popolvár mal tátoša, čo sa vedel premieňať na človeka i na lva, na trávu, na krik i na kameň, ba premenil aj človeka tak, že ho v prvej chvíli nerozpoznal ani ten najprefikanejší strigôň, ani tá najzlostnejšia ježibaba. Raz sa však tátoš predsa len pomýlil. Keď ich už strigôň dohánal, premenil sa na skalu a popolvárovi vyčaril pustovnické rúcho. Lenže chyba! Nevšimol si, že neďaleko striehne medveď. A keby to bol býval obyčajný medveď; lenže tento bol pekelný, nie z tohto sveta, ale kdesi z pekla. Striehol tam na zlých zbojníkov, mal ich priviesť k Luciferovi. Keď zazrel pustovníka, nazdal sa, že je to preoblečený zbojník. Zdrapil ho do pazúrov a ta s ním rovno do samého pekla.*“

4. Závody jako oslava rychlosti a schopností koně

Toto podtéma jsem zařadila do samostatné kapitoly, jelikož v kontextu mongolské kultury nelze závody koní omezit na pouhé využití koně v oblasti sportu. V kontextu Slovenska pak zcela chybí typický rituální charakter, který lze pozorovat v mongolském prostředí. Mongolské koňské závody jsou národním sportem, který mají Mongolové ve velké oblibě, a často se jim o nich zdá.¹⁸⁴ Jsou specifické nejen tím, že v centru zájmu a obdivu stojí kůň a nikoli jezdec, ale také tím, že samotná účast na této události, ať už formou tréninku, jízdy, či jinak, má podle Mongolů na člověka mimořádně blahodárný vliv, probouzí jeho větrného koně a pozvedá jej.¹⁸⁵

4.1 Druhy závodů

4.1.1 Mongolsko

Mongolští koně závodí ve vytrvalostních závodech na dlouhou trať, k čemuž mají vhodnou fyzickou konstituci. Hřebci *azarga* závodí na trati dlouhé 22-24 kilometrů, koně vysokého věku *ih nas*¹⁸⁶ 24-26 kilometrů, pětiletí koně *soyoolon* 22-24 kilometrů, čtyřletí koně *hyzaalan* 16-18 kilometrů, tříletí koně *s'u'dlen* 12-14 kilometrů, dvouletí koně *daaga* 10-12 kilometrů a mimochodníci *z'oroo* 8-10 kilometrů.¹⁸⁷ Podobně je tomu i v Tuvě a v Autonomní oblasti Vnitřní Mongolsko, kde je však rozlišováno méně věkových kategorií a trať pro koně vysokého věku je dlouhá až 35 kilometrů. Podle výzkumu Davaasu'rena, který v Mongolsku probíhal v posledních letech, startují koně vysokého věku rychlostí 65-70 kilometrů za hodinu a do cíle dobíhají rychlostí 40-45 kilometrů za hodinu.¹⁸⁸

Závody koní v této oblasti probíhaly již od dob Hunů.¹⁸⁹ Carole Pegg popisuje, že původně byly v Mongolsku závody koní spojeny s rituálem *z'ulag*, během kterého bylo první mléko vybraných kobyl obětováno nebi. Následně byly kobyly posvěceny a puštěny na svobodu s rudými a bílými proužky látky vpletenými do hřívy a ocasu. Tato slavnost, která každoročně probíhala v Ezen Horoo v Ordosu, byla provázena závodem koní, v jehož závěru byli určeni

¹⁸⁴Mongolové velmi často sní o koních, zejména o koňských závodech, přičemž tyto sny jsou velmi příjemné a pozitivní. Na Slovensku naopak sen o bílém koni znamená smrt blízké osoby. Babička konzultantky se o bílém koni přisnilo již dvakrát a tento sen byl pokaždé provázen smrtí člena rodiny. Mištriková, *ústní sdělení* (leden 2016).

¹⁸⁵To'mroo, *ústní sdělení* (červen 2015). V originálu *hiimorio deedleh, ih sergeleh. Hiimori*, větrný kůň, je neviditelný ochránce člověka v podobě koně. Více viz kapitola 5.3.1.

¹⁸⁶Šest a více let.

¹⁸⁷ Mongoliin Morin Sport Uyaac'diin Holboo: Mongoliin Hurdan Morinii Uraldaanii Du'rem, <http://www.morinerdene.mn/?cid=3&do=2> [navštíveno 27.9.2015] (Pravidla mongolských závodů rychlých koní)

¹⁸⁸Davaasu'ren 2014: 181.

¹⁸⁹Davaahu'u 2008: 15.

nejrychlejší koně. Nejlepší jezdci vybírání nebyli, celá slavnost byla věnována koním. Vítězství koně byli posvěceni a puštěni na svobodu, jejich prohlášení za vítěze bylo spojeno s přednesem blahopřání.¹⁹⁰ Rituální charakter závodů koní se zachoval dodnes, i když jejich konkrétní podoba prošla různými změnami. Například Larson popisuje *naadam*, kterého se sám zúčastnil za vlády 8. bogdgegéna.¹⁹¹ Podle Larsona bylo i v této době pro každého Mongola velkou ctí, když jeho kůň vyhrál *naadam*. Vítězství koně byli darováni bogdgegénovi a jejich bývalí majitelé byli patřičně hrdi, že jejich koně jsou hodni zařadit se do vládcových stád.¹⁹²

Současné závody mongolských koní lze zařadit mezi vytrvalostní a tak jako i u závodů, které popsal Larson, často probíhají v rámci tzv. her *naadam*, které se skládají z koňských závodů *morinii uraldaan*, střelby z luku a zápasení jakožto tří samostatných her. Pozornost účastníků nicméně bývá soustředěna hlavně na koně. Pro účely mé práce není nutné důsledně rozlišovat mezi termínem *naadam* a závodem *uraldaan*, také Mongolové často říkají spíše „můj kůň vyhrál *naadam*“ nežli „můj kůň vyhrál *uraldaan*.“ Zbytečné užívání slova hry v následujícím textu by tedy mohlo být zavádějící, proto od něj upouštím. Použití termínu *naadam* však vždy značí, že koňský závod doprovázejí i střelba z luku a zápasení, případně další hry.

Co se týče konkrétních druhů závodů, mezi jeden z nejvýznamnějších tradičních závodů patří *dans'ig naadam*,¹⁹³ založený 1. bogdgegénem Zanabazarem. Vznikl v 17. století, od roku 1778 se konával v místě Hu'i Doloon Hutag, které se nachází 30 kilometrů severně od Ulánbátaru. *Dans'ig naadam* je státním a náboženským svátkem, který byl každoročně pořádán k uctění posvátné hory Bogd han uul. Tento *naadam* bývá pořádán i v současnosti. Dalším významným, dnes nejproslulejším závodem je *ulsiin naadam*. Závod probíhá jednou do roka¹⁹⁴ v místě Hu'i Doloon Hutag, první *ulsiin naadam* se však v roce 1922 konal na místě zvaném Buyant Uhaa na břehu řeky Tuuly u Ulánbátaru, tedy v místě, kde dnes stojí Čingischánovo letiště. Závod založil Suchbátar, první závod byl věnován prvnímu výročí Mongolské lidové revoluce. Koně v něm původně závodili ve třech kategoriích: malí koně *baga mori*, středně velcí koně *dund mori* a velcí koně *ih mori*.¹⁹⁵ Toto členění se rovněž týká věku, nikoli velikosti.

¹⁹⁰Pegg 2001: 214-215.

¹⁹¹Vládců Mongolska a hlavní představitel buddhistické školy Gelugpa v Mongolsku. Vládl v letech 1911-1924.

¹⁹²Larson 2010: 884.

¹⁹³Tibetskému slovu *dans'ig* odpovídá mongolský výraz *bators'ih* (Davaasu'ren 2014: 150.) s významem přetrvávající, doslova pevně se nacházející, upevněný. Tento *naadam* byl totiž spojen s přáním *yoro'ol*, aby nově ustavených sedm chalchských chošúnů (správní jednotka) přetrvalo. K označení tohoto závodu je vždy užíváno tibetské slovo *dans'ig*.

¹⁹⁴V současnosti jsou koňské závody z důvodu bezpečnosti během zimních měsíců zakázány, většina z nich, včetně *ulsiin naadamu*, bývá pořádána v létě. Davaasu'ren píše, že původně koně závodili během všech čtyř ročních dob. Davaasu'ren 2014: 87.

¹⁹⁵Davaasu'ren 2014: 87.

Dnes v *ulsiin naadam* závodí 7 kategorií: jsou to zejména dvouletí valaši *daaga*, tříletí valaši *s'u'dlen*, čtyřletí valaši *hyazaalan*, pětiletí valaši *soyoolon*, šesti a více letí valaši *ih nas*, hřebci *azarga* a mimochodníci *z'oroo*. Novou kategorií, která přibyla v roce 2014 na úrovni celostátního kola, je samostatná kategorie kříženců *erliiz*. V této kategorii závodí koně křížení s plnokrevníky podobně jako mongolští koně v jednotlivých věkových kategoriích, ale tříletí valaši závodí spolu se čtyřletými. Závod je tedy vnitřně členěn na základě plemena, pohlaví, chůze a věku.

Vedle *dans'ig naadamu* a *ulsiin naadamu* existuje velké množství dalších koňských závodů, které jsou často pořádány například při příležitostech různých svátků, výročí, obětí či podobných událostí. Závodit nemusí jenom koně rychlí, oblíbeným závodem je závod ovčáckých koní *honinii morini naadam*, který probíhá pouze na úrovni obcí. Jak napovídá jeho alternativní název *his'igtiin morinii naadam*,¹⁹⁶ jde spíše o utkání největších pomocníků ovčáků a příjemné setkání lokální komunity.¹⁹⁷ Soutěží, ve které je prověřována všestrannost pastevce a jeho koně, je soutěž koňáků *aduuc'inii temcel*. Soutěží se v několika kategoriích: házení lasem, zdvižení tyče na upevnění lasa, která leží na zemi, z koňského hřbetu za cvalu, krocení koně a výběr nejhezčího koně. Nejčastěji se však v různých druzích koňských závodů můžeme setkat právě se závodem na dlouhou trať, ať už v rámci *naadamu*, či nikoliv. Příkladem samostatného koňského závodu je závod „vysoká rychlost“ *ih hurd*, který na celostátní úrovni probíhá každé tři roky. Podle Davaasu'rena v Mongolsku ročně proběhne průměrně více než 3800 závodů.¹⁹⁸ Tyto závody jsou rozvrhnuty na jaro a na období od léta do podzimu. V době od 17. 10. do 3.3. je závodit na koních zakázáno.¹⁹⁹

Vítězové většího počtu závodů jsou oceňováni tituly, přičemž jsou v potaz brány pouze vybrané závody rychlých koní. Tituly, kterými se honosí vítězní koně,²⁰⁰ jsou nejlepší hřbec roku *Onii s'ildeg azarga*, nejlepší kůň roku *Onii s'ildeg ih mori*, první z tisíce nejlepších darhanských *Darhan manlai Tu'mnii eh*, první z tisíce nejlepších *Manlai Tu'mnii eh*, první z tisíce mladých koní *Ider Tu'mnii eh*, první z tisíce darchanských *Darhan Tu'mnii eh*, první ze všech *Dayan Tu'mnii eh* a první z tisíce *Tu'mnii eh*. Trenéři mohou obdržet tituly nejlepší

¹⁹⁶Doslova „závod koní přízně.“

¹⁹⁷Více viz kapitola 4.3.

¹⁹⁸Davaasu'ren 2014: 88. Na závody dohlíží Svaz Mongolských trenérů koní *Mongoliin Morin Sport Uyaac'diin Holboo*, který existuje od roku 1968 a v současnosti má více než 40 000 členů. (Davaasu'ren 2014: 179, Davaahu'u 2008: 455.) Tento svaz také schvaluje Pravidla mongolských závodů rychlých koní *Mongoliin Hurdan Morinii Uraldaanii Du'rem*. (Mongoliin Morin Sport Uyaac'diin Holboo: Mongoliin Hurdan Morinii Uraldaanii Du'rem, <http://www.morinerdene.mn/?cid=3&do=2> [navštíveno 27.9.2015])

¹⁹⁹Mongoliin Morin Sport Uyaac'diin Holboo: Mongoliin Hurdan Morinii Uraldaanii Du'rem, <http://www.morinerdene.mn/?cid=3&do=2> [navštíveno 27.9.2015]

²⁰⁰Je nutné odlišit je od přezdívek, popsanych v kapitole první.

z nejlepších zasloužilých trenérů Mongolska *Mongol Ulsiin tod manlai aldart uyaac'*, nejlepší zasloužilý trenér Mongolska *Mongol Ulsiin manlai aldart uyaac'*, zasloužilý trenér Mongolska *Mongol Ulsiin aldart uyaac'*, zasloužilý trenér ajmagu *aimgiin aldart uyaac'* a zasloužilý trenér sumu *sumiin aldart uyaac'*. Oceňováni jsou i jezdcí, mohou získat tituly nejlepší jezdec roku *onii s'ildeg unaac'*, mistr sportu *sportiin master*, vicemistr *ded master*, zlatá vlašťovka *altan haraacai*, stříbrná vlašťovka *mo'ngon haraacai* a vlašťovka *haraacai*.

Často probíranou otázkou u prestižnějších závodů je účast kříženců. Otázka je o to palčivější, že závod nepředstavuje jen souboj o vítězství, ale je to i tradice, rituál sloužící k uctění mongolského koně a k pozdvižení koně větrného. Jak uvádí Sanz'aadorz': „*Mongol má dvě duše. Jedna je jeho vlastní, druhá je koňská duše. Proto jsou duše Mongola a duše mongolského koně ve vzájemném vztahu. A vskutku naše národní koňské závody také vyjadřují tento vzájemný vztah duší mongolského člověka a koně. Národní závody koní jsou jednoznačně jednou z tradic, které dělají Mongola Mongolem.*“²⁰¹ Další komplikací je, že mongolské podnebí není pro koně, kteří nejsou mongolští, velmi příznivé. Na rozdíl od mongolských koní vyžadují větší péči, ustájení a dokrmování. Mnoho Mongolů se obává, že pokud by se v Mongolsku rozšířili kříženci, tak by pastevcí brzy zůstali zcela bez koní, a proto jsou proti oživení krve mongolského koně pomocí krve zahraničních koní. Mezi jejich hlavní argumenty patří to, že noví koně by měli krátký život, byli by příliš křehcí a nedali by se již využít k práci, ale pouze k závodům, jakož i to, že by křížení mohlo vést k ohrožení genu mongolského koně.²⁰² Tento názor zastává například Batsuuri, podle kterého je schopnost mongolského koně zvládat těžké přírodní podmínky a daleké cesty příliš cenná na to, aby bylo podstoupeno riziko její ztráty rozšířením křížení.²⁰³ Mongolský kůň je jako předek dnešních koní skutečně dědictvím, které je třeba chránit. Na druhou stranu se ale mongolský kůň moderním křížencům v běhu na krátké tratě nevyrovná, v důsledku čehož nemůže závodit na světové úrovni, proto se u části chovatelů mladší generace, zejména těch majetnějších, projevuje silná tendence koně křížit. K této tendenci přispívá i fakt, že dnes se kůň čím dále tím více užívá jen k závodům, i pastevcí často využívají k pasení stád motorky. Bayarmagnai přibližuje konkrétní podobu těchto plánů, popisuje, že již počala práce na vytvoření plemena „nový mongolský kůň“ za pomoci zahraničních čistokrevných koní a její výsledky by měly být vidět již v příštích letech,

²⁰¹N. Sanz'aadorz'. In: Boldbaatar 2010: 6. V originálu: „*Mongol hu'n hoyer amitai. Negd o'oriin ami, hoyert mori ami gedeg baiz'*. *Tegeheer mongol hu'n, mongol mori hoyer bol amin s'u'telceetei irsen tu'uhtei. Odoo bidnii u'ndesnii morin uraldaan l mongol hu'n, mongol aduu hoyeriin amin s'u'telceeg ilerhiilz' baina daa. Mongolc'uudiig mongolooroo bailgah soyoliin neg ni u'ndesnii morin uraldaan mo'n.*“

²⁰²N. Sanz'aadorz'. In: Boldbaatar 2010: 7; T. Batz'argal. In: Bilgu'un 2013: 15.

²⁰³Ya. Batsuuri. In: Erliiz, mongol aduug hamt uralduulbal mongol aduu geniin huvid ustah ayuultai 2012: 14-15. (Pokud by kříženci závodili společně s mongolskými koňmi, mohl by zaniknout gen mongolského koně)

kdy koně již budou schopni závodit na světové úrovni.²⁰⁴ Diskurz ohledně kříženců má zatím jeden oficiální výsledek, a tím je rozhodnutí, na základě kterého závodí kříženci od roku 2011 samostatně. Šlechtění není jedinou záležitostí, u níž se zvažuje, zda se od tradic odchýlit, či nikoliv. Dalším předmětem současných úvah je například zavedení kruhové tratě, která by mohla být v mnoha ohledech včetně jednoduššího sledování závodů praktičtější.²⁰⁵

4.1.2 Slovensko

Jak jsem již zmínila, na území Slovenska nejsou závody původní tradicí. První zmínky o koňských závodech jsou spojeny s Turky: „*Někteří z uherských šlechticů napodobovali turecké zvyklosti a pořádali závody koní, první byly na území tehdejších Uher pořádány roku 1563 v Bratislavě.*“²⁰⁶ Skutečné počátky jezdeckých sportů však spadají až do 19. století.²⁰⁷ Velký vliv na zformování konečné podoby závodů mělo napodobování anglické šlechty. V Prešově proběhly první cvalové a klusácké dostihy v roce 1903 na pozemcích grófa Wengerského na Šarišských loukách. Zorganizovala je armáda. Staviarsky popisuje obrovské nadšení a zájem, které událost okamžitě vyvolala: „*Hodinu po obědě začali přicházet první diváci. Na kočárech a povozech přišlo asi 250 zájemců o dostihy. Několikanásobně více však bylo pěších návštěvníků. Nakonec se ukázalo, že na tribunách bude nedostatek zejména levnějších míst druhé a třetí třídy. Situace se ještě zhoršila, když těsně před druhou vlak z Prešova přivezl dalších 600 lidí.*“²⁰⁸

V současnosti se můžeme setkat se širokou škálou závodů, které se zároveň výrazněji neliší od závodů v ostatních evropských zemích. Teplokrevníci nejčastěji závodí v rovinových a překážkových dostizích, parkurovém skákání a podobných závodech. Většina závodů je na krátkou trať, nejčastěji 400 až 2000 metrů. Dráha je kruhová a v jednom závodě zpravidla startuje nízký počet koní pohybující se kolem desítky, proto jejich sledování poskytuje zážitek velmi odlišný od sledování mongolských koňských závodů, kde může člověk napjatě čekat i půl dne, než na obzoru zahlédne oblak zvířeného prachu následovaný stádem několika desítek rychlých koní.²⁰⁹ Vnitřní členění závodů na rozdíl od Mongolska prakticky neexistuje, hřebci závodí spolu s valachy a kobyly.²¹⁰ Odděleně závodí pouze kategorie nejmladších koní, nebo

²⁰⁴A. Bayarmagnai. In: Ganhuayag 2008: 11.

²⁰⁵N. Sanz'aadorz'. In: Boldbaatar 2010: 8, T. Batz'argal. In: Bilgu'un 2013: 17.

²⁰⁶Misař 2011: 24.

²⁰⁷Staviarsky 2011: 15.

²⁰⁸Staviarsky 2011: 23.

²⁰⁹V roce 2015 získalo Mongolsko hned dva zápisy do Guinnessovy knihy rekordů uskutečněním průvodu 11125 koní a závodu 4249 rychlých koní.

²¹⁰V Mongolsku kobyly nezávodí, také se na nich nikdy nejezdí. Analogický zákaz lze pozorovat na Slovensku, kde se k práci v minulosti užívaly koně včetně kobyl a voly, ne však krávy: „*Zapřáhnout krávu protiví se samé povaze lidu našeho; od těchto čeká jen mléko a ještě více zdárný plod na chov.*“ (Dobšinský 1880: 50. V originálu:

jsou závody rozděleny podle obtížnosti. Existují i vytrvalostní závody na velmi dlouhé trasy, trvající jeden, nebo i více dní, přičemž jednotlivá kola mají 16 až 40 kilometrů. Naprostá většina zdejších plemen však na ně nemá vhodnou fyzickou konstituci. Vytrvalostní závod je v Evropě novým sportem, který se řídí mezinárodními pravidly. Studenokrevní koně soutěží v oblíbených vozatajských závodech (*furmanských/gazdovských pretekoch*), což jsou závody koní zapřažených do vozu. Soutěž se skládá ze tří částí: vozatajského parkuru, práce se dřevem a těžkého tahu, u kterého se nejvíc projeví síla koně. Protože mají lokální charakter, neformální atmosférou se velmi přibližují mongolským závodům ovčáckých koní. Často v nich platí mnohá speciální pravidla, například přidělování trestních bodů za ztrátu klobouku.²¹¹ Mezi speciální druhy závodů patří i Hubertova jízda, kterou si účastníci připomínají šlechtické hony na lišku. V moderní Hubertově jízdě lišku představuje jezdec s liščím ohonem připevněným na rameni, za ním jede několik jezdců představujících smečku psů a nakonec lovci. Vítězové různých závodů se nehonosí tituly, uvedení jejich jména však často provází výčet úspěchů a ocenění.

4.2 Výběr a výcvik koní

4.2.1 Mongolsko

Jak jsem již popsala v předchozích kapitolách, mongolští trenéři koní zpravidla mívají rozsáhlé znalosti o „znacích koně“ *morinii s'inz'*, všímají si určitých skupin těchto znaků a na jejich základě si vybírají koně, kteří jsou perspektivní pro účely závodění. Tyto znalosti přenášené orální tradicí jsou pro výběr rychlého koně směrodatné. V současnosti se také začínají objevovat příručky, ve kterých lze najít popis jiných postupů, jako je cílená plemenitba. Například podle Davaasu'rena mají na rychlost koně z padesáti a více procent vliv schopnosti otce a matky, zbylá procenta ovlivňují ostatní faktory, jako je stav cesty, schopnosti trenéra, schopnosti jezdce, vzhled a stavba jednotlivých částí těla a síla (*targa hu'c'*).²¹² Proto má velký význam selekce koní a plemenitba, případně křížení. O významu výběru píše rovněž Davaahu'u, podle kterého cílené páření nepříbuzných koní neslouží jen ke „vzdálení krve“ *cus holduulah*,²¹³ ale taky k přenesení žádoucího tvaru těla a jeho částí, vlastností a temperamentu z otce a matky na hříbě.²¹⁴

„*Kravy prahať protiví sa samej povahe ľudu nášho; od týchto čaká len mlieko a ešte viac zdárny plod na dochov.*“
V Mongolsku nedává mléko jenom kráva, ale i kobyła.

²¹¹Terchová – oficiálne stránky obce: Preteky gazdovských koní 2015 - disciplíny, <http://www.terchova.sk/podujatia/gazdovske-kone/2015/1190-preteky-gazdovskych-koni-14-2-2015-discipliny> [2.2.2015; navštíveno 27.9.2015]

²¹²Davaasu'ren 2014: 89.

²¹³Páření velmi blízkých příbuzných má mnoho škodlivých následků.

²¹⁴Davaahu'u 2008: 66.

Přípravě koní na závody se věnují trenéři, kterým se říká *uyaac'*. Na rozdíl od minulosti to dnes není výhradně mužská profese, lze se setkat i s prvními trenérkami, i když jen velmi výjimečně. Během terénního výzkumu v ajmagu O'vorhangai jsem se setkala s Dondogserc'inem, zasloužilým trenérem ajmagu, který trénuje koně již od roku 1973. Jeho manželka Dolgorsu'ren, zasloužilá trenérka sumu, je jedinou trenérkou v celém ajmagu O'vorhangai. Jezdcem je dítě ve věku minimálně šesti let, kterému se říká *unaac'*. Děvčat je opět zastoupeno méně, na rozdíl od trenérek a majitelek však nejsou pouze moderním jevem, vyskytovaly se i tradičně, zejména v rodinách, kde chyběl chlapec. S koněm připravovaným na závod tráví nejvíce času *uyaac'* a *unaac'*, majitel nemusí být vůbec přítomen. Někteří majitelé se organizují do skupin, které vlastní jednu společnou stáj. Například skupina konzultantky pozůstává z pěti majitelů, kteří mají 200 koní, z toho 30 až 40 soutěžních.²¹⁵

U přípravy koně před závodem je zcela zásadní shoení váhy, tlustý kůň musí shodit až dvacet procent své hmotnosti. Nejintenzivnější trénink, jehož cílem je zejména shoení váhy a nabrání kondice začíná asi měsíc před závodem, obecně je však doporučováno na rychlém koni „zlehka jezdit“ *zo'olon unaz' edleh* během celého roku,²¹⁶ nejen během období opravdového tréninku *z'inhene uyaa soilgiin u'ye*.²¹⁷ Intenzivnímu tréninku, během kterého má kůň před závodem shodit váhu, se říká i „vypocování“ *ho'ls avah* neboli *ho'lsloh*. V sumu Bulgan v ajmagu Bayan-O'lgii, kde jsem prováděla terénní výzkum právě během posledního týdne před *naadamem*, se finální trénink konal formou přípravných závodů každé dva dny. Tento trénink nebyl „vypocováním“ nazván náhodou. Dělí se totiž na několik fází, které lze rozpoznat právě podle určité podoby koňského potu, který je nejdřív bahnitý *s'avar*, poté postupně pěnovitý *ho'oson*, vodový *usan* a perlový *suvdan*.²¹⁸ Celý proces je poměrně rychlý, již po třech nebo čtyřech přeběhnutích se kůže vyčistí od prachu a pot se stává čistým. Správně cvičený kůň má v době, kdy se potí pěnovitým potem, lesklou srst, malé břicho, bystré oči a dobré dýchání. Poté pěnovitý pot přejde do vodového, a když se stane zcela bez chuti a průzračný, říká se mu perlový. Je tomu tak proto, že vypadá jako průhledné drobné kuličky na srsti. Když se kůň potí tímto potem, lze vypocování ukončit.²¹⁹ Vedle tohoto základního tréninku se lze setkat i s dalšími doporučeními, například Tu'dev uvádí, že kůň se může ponechat ve stádu, ale jeho jazyk se převážně vlasem z jeho ocasu. Takto může dělat, co chce, ale nedokáže jíst trávu. Tento postup je pro koně příjemnější než kdyby byl uvázaný, a bude se mu lépe běžet.²²⁰ Užívání této rady

²¹⁵Bežiaková, *ústní sdělení* (červen 2015).

²¹⁶Davaasu'ren 2014: 47.

²¹⁷Davaasu'ren 2014: 47.

²¹⁸Davaasu'ren 2014: 119-120.

²¹⁹Davaasu'ren 2014: 119-120. Podobné členění uvádí i Davaahu'u 2008: 78-79.

²²⁰Tu'dev 2015: 280.

v praxi se mi zatím nepodařilo terénním výzkumem ověřit. Protože jsou mongolské závody nesmírně náročné, je správný výcvik velmi důležitý, a to nejen pro zajištění vítězství, ale ještě více pro bezpečnost koně i jezdce během závodu.

4.2.2 Slovensko

Na Slovensku jsou šlechtění a plemenitba velmi rozvinuté, jejich snadnou kontrolu umožňují plemenné knihy, které jsou zveřejněné na internetu, a jednoduchý způsob ověření totožnosti zapsaného koně pomocí načtení jeho čipu. Na výcvik koně je podobně jako v Mongolsku kladen velký důraz, vzhledem k odlišným přírodním podmínkám však probíhá během celého roku a nečlení se na tak zřetelné fáze, jako je vykrmení před zimou nebo „vypocování“ váhy před *naadamem*. V zimních měsících probíhá trénink koně v jezdecké hale. Takový výcvik je finančně náročný, pro chovy, které se nacházejí ve vesnicích, se náklady navyšují i o přepravu koně do nejbližšího města s halou a jeho ustájení v objektu během celé zimy.

4.3 Závody

4.3.1 Mongolsko

Samotný průběh závodů přiblížím prostřednictvím popisu závodu v sumu Bulgan, který se nachází v ajmagu Bayan-O'lgii. Proběhl 1. 7. 2015 a byl to první koňský závod, kterého jsem se v Mongolsku sama zúčastnila jako pozorovatel.

Na vybrané místo jsme odjeli brzy ráno. Závodišťe nebylo daleko – v Mongolsku se jedno nachází poblíž každého obydleného místa. Na rozdíl od celostátního kola, kde závodí osm kategorií,²²¹ se tady utká jenom šest kategorií: dvouletí valaši *daaga*, tříletí valaši *s'u'dlen*, čtyřletí valaši *hyazaalan*, pětiletí valaši *soyoolon*, šesti a více letí valaši *ih nas* a hřebci *azarga*. Vtěsnat všechny závody do jednoho dne bude velice těžké, protože každý z nich představuje dlouhou proceduru. Jezdci s koňmi budou nejdřív muset pomalým krokem odejít na startovní čáru, která je vzdálena až 26 kilometrů, odkud poté poběží zpátky k divákům napjatě čekajícím u cílové rovinky. To potrvá velice dlouho, proto se i místní Mongolové, kteří se obvykle pohybují rozvážně a beze spěchu, dnes připravili o něco rychleji a v tuto brzkou hodinu již u cílové rovinky čeká záplava Urjanchajců, Kazachů a Torgútů ve svátečním oblečení. Další na místo přicházejí na autech, motorkách i koních. Některá auta si v kufrech otevírají občůdky,

²²¹Jestliže počítáme křížence jako kategorii jednu, i když je také dále členěna na jednotlivé věkové kategorie.

ve kterých se dá sehnat všechno od piva přes kapesníky až po špagety, což je velmi praktické vzhledem k tomu, že nejbližší kamenný obchod je vzdálený nejméně osm hodin cesty autem. Zatímco si děti kupují lízátko, rodiny si usedají na trávu, podávají si tabák odříkávající tradiční pozdravy a hostí se. Když jsou všichni připraveni, je ohlášen první závod a jezdcí na koních pomalu vykročí ke startovní čáře. Z cílové rovinky je vyprovodí jezdec nesoucí zástavu Bulganu, po překonání symbolické vzdálenosti se však vrátí a zástavu postaví zpátky po straně cílové čáry. Asi po hodině se v dálce zjevuje oblak prachu následován drobnými tečkami, které se postupně proměňují v jezdce rychle cválající do cíle. V jejich čele jede motorka, která jim pomáhá udržet správný směr. I cílová rovinka je ohraničená motorkami, které chrání diváky před nehodou. Diváci opření o motorky vítají cválající jezdce hlasitým pokřikem, a je slyšet, že i z hrdel jezdců zní ten samý pokřik, který má jejich koně přimět k tomu, aby zrychlili. Cílová čára je vyznačená zástavou Mongolska a Bulganu, každá z nich je upevněna z jedné strany. Na tomto místě jsou malí jezdci i s koňmi odchyťováni k tomuto účelu určenými jezdci zvanými *mori bariac'* a rychle odváděni na stranu, aby nedošlo ke srážce. Pořadí, ve kterém koně překročili cílovou čáru, pečlivě sledují rozhodčí, kteří sedí u obou zástav. Zakrátko jsou vyhlášeni vítězi, do pořadí se započítávají i koně, kteří do cíle dorazili bez jezdce. Kůň, který nepřinesl své dítě, se v souladu s pravidly mongolských závodů rychlých koní posouvá v listině vítězů o pět míst dozadu. Když dítě ztratí až před cílovou rovinkou, rozhodne komise.²²² Prvních pět koní je obřadně polito kumysem, ze kterého se nejprve napil trenér a jezdec. Polita musí být zejména hlava koně, a pokud se příliš nesplaší, tak i jeho zadnice. Po skončení všech závodů probíhá předávání medailí koním a jezdčům. Jezdci a majitelé koní dostávají i věcné ceny. Nejdůležitější částí této ceremonie je však přednesení tradičních oslavných písní o všech vítězných koních, v nichž musí zaznít jméno vlastníka koně, popis vzhledu koně, výčet jeho vítězství a zmínka o původu.²²³

Vítězné koně si Mongolové rádi připomínají a často si na oltář ukládají fotografie svých i jiných vítězných koní. Někteří z koní zůstávají v paměti Mongolů již napořád. Takovým koněm je Bonhor-Donirův kaštan *heer*, který v roce 1696 zvítězil v historicky prvním *Dans'ig naadamu* a obdržel titul první z tisíce *tu'mnii eh*, díky čemuž je dnes znám pod jménem *Tu'mnii eh heer*. Od této události je *naadam* vždy uvozován dlouhou písní *Tu'men eh*, jejíž slova složil *Darhan c'in van*.²²⁴ Jméno *Tu'men eh* se také stalo titulem udělovaným vítězným koním.

²²² Mongoliin Morin Sport Uyaac'diin Holboo: Mongoliin Hurdan Morinii Uraldaanii Du'rem, <http://www.morinerdene.mn/?cid=3&do=2> [navštíveno 27.9.2015] (Pravidla mongolských závodů rychlých koní)

²²³ Mongoliin Morin Sport Uyaac'diin Holboo: Mongoliin Hurdan Morinii Uraldaanii Du'rem, <http://www.morinerdene.mn/?cid=3&do=2> [navštíveno 27.9.2015] (Pravidla mongolských závodů rychlých koní)

²²⁴ Davaasu'ren 2014: 17; Davaahu'u 2008: 9.

Dalšími slavnými koňmi jsou například bogdgegénův kaštanový strakoš Tu'men eh heer alag, který na počátku století vyhrál *Dans'ig naadam* osmkrát za sebou²²⁵ nebo Su'hbaatarův světlý hnědák s nádechem do červena *uhaa hongor*, který v roce 1922 zvítězil v prvním *ulsiin naadamu*.²²⁶

Závody na vyšších stupních probíhají obdobně, liší se pouze menšími detaily z praktických důvodů. Obecně se koňské závody těší velké pozornosti Mongolů, největší počet účastníků mívá *ulsiin naadam*, nejvyšší kolo koňských závodů během svátků *u'ndesnii ih bayar naadam*. Mongolové, kteří se nemohou přijít podívat, je alespoň sledují v televizi a rozmlouvají o favoritech a vítězích. Zcela jinou atmosféru mají závody ovčáckých koní *his'igtiin morinii uraldaan* neboli *honinii morinii uraldaan*, které rovněž probíhají v rámci *naadamu*. Koně, kteří zde závodí, nejsou rychlí, jde totiž o koně ovčácké, kteří se s rychlými ani rovnat nemohou.²²⁷ Vzhledem k tomu, že tento závod probíhá pouze na úrovni bagu, mívá příjemnou atmosféru připomínající rodinnou oslavu. Závody ovčáckých koní také mívají posvátný charakter, takový závod může představovat například oběť posvátné hoře. *Naadam* v prvním bagu sumu Buyant v ajmagu Chovd, kterého jsem se sama zúčastnila, byl uctívou obětí²²⁸ posvátné hoře Naranhairhan.²²⁹

4.3.2 Slovensko

Divák slovenských závodů nemusí vyčkávat, až zahlédne vzdálené tečky rychle se pohybující v otevřené krajině, pokud si najde dobré místo na kopečku, nebo koně probíhající cílem, pokud se mu podaří najít si místo u cílové čáry. Na Slovensku je sledování mnohem pohodlnější, protože koně většinou závodí na krátkou trať po kruhové dráze. Jeden závod trvá pouze pár minut. Pozornost bývá soustředěna zejména na jezdce a jeho zručnost, kůň je spíše druhořadý. U dostihů je oblíbené sázení, proto mnozí diváci mezi jednotlivými závody spěchají do stánek, kde sázejí na svoje favority. V Mongolsku se vzhledem ke zvláštnímu charakteru koňských závodů, které zdaleka nejsou jen jedním ze sportů, na koně nesází.

Stejně jako v Mongolsku, i tady lidé rádi vzpomínají na oblíbené koně, i když zájem o koně není rozšířen tak jako v Mongolsku. Největší úspěch v jezdeckém sportu dosáhl kůň

²²⁵Davaasu'ren 2014: 34.

²²⁶Davaasu'ren 2014: 19.

²²⁷I u těchto koní jsou rozlišovány dobré znaky, *morinii s'inz'*. Dobrý ovčácký kůň zejména „*přivykl jízdě, má klidnou povahu a neztrácí sílu.*“ Pu'rev, *ústní sdělení* (červenec 2015). V originálu: „*unahad unaag daadag, uurlahgu'i, targa hu'c'ee aldahgu'i*“.

²²⁸Mong. *hu'ndetgeliin tahilga*.

²²⁹Dulamz'av, *ústní sdělení* (červenec 2015).

Nestor, který v sedle s Tiborem Kňazíkem vyhrál v roce 1966 Velkou pardubickou steeplechase.²³⁰ Staviarsky popisuje, jak je byl po návratu na železniční stanici uvítat průvod třiceti jezdců a dalších nadšenců, který je provázel až do areálu hřebčince na Sabinovské ulici, kde pokračoval v slavnostním uvítání.²³¹ Nestor však není jediným slavným koněm z východu. *„Podle mě ale nejvzácnější kůň, který pochází z východu a z Prešova kromě samozřejmě Nestora, jehož obecně znají lidé, je Hektor. Je to kůň Jeho excelence prvního československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka. Prezident miloval toho koně. Vybral si národní hřebčín Topolčianky za letní sídlo československých prezidentů. Obdivoval Slováky a jejich vztah ke koním. Sám do velmi vysokého věku jezdil. Tento kůň pochází z bývalého královského prešovského hřebčína.“*²³²

²³⁰Staviarsky 2011: 108.

²³¹Staviarsky 2011: 110.

²³²Bruss ústní sdělení (leden 2016). V originálu: *„Podľa mňa ale najvzácnější kôň, ktorý pochádza z východu a z Prešova okrem samozrejme Nestora, ktorého všeobecne poznajú ľudia, je Hektor. Je to kôň Jeho excelencie prvého československého prezidenta Tomáša Garrigue Masaryka. Prezident miloval toho koňa. Vybral si národný žrebčín Topolčianky za letné sídlo československých prezidentov. Obdivoval Slovákov a ich vzťah ku koňom. Sám do veľmi vysokého veku jazdil. Pochádza z bývalého kráľovského prešovského žrebčína tento kôň.“*

5. Ceremoniály, svátky, tradice a zvyky odrážející vztah člověka a koně, pojící se k jeho roli, ochraně a úctě k němu

Velká úcta Mongolů ke koním je zjevná již z předchozích kapitol. Jak jsem popsala ve druhé kapitole, Mongolové koním, které člověku pomáhají konat každodenní práci, věnují velkou péči, a kobyly, které se starají o hřibata a dávají mléko, nepoužívají k práci vůbec. V kapitole třetí jsem přiblížila malou část nesmírného množství ústní lidové slovesnosti, která velebí rychlost, moudrost a věrnost koně, stejně jako i další jeho vlastnosti a schopnosti. Kapitola čtvrtá pak představuje koňský závod jako slavnost věnovanou zejména koním, kde je jim úcta projevována mnohými způsoby – poléváním kumysem, udělováním titulů a medailí či přednášením oslavných písní. V této kapitole si ukážeme, v jakých dalších svátcích, ceremoniálech, rituálech a zvycích se úcta člověka ke koni neboli *mori deedleh* odráží nejvíce a jakým způsobem je přenášena i na všechny předměty, které s koněm úzce souvisí. Tyto ceremoniály, rituály a zvyky budou opět srovnány se zvyky doloženými na východním Slovensku.

5.1 Svátky a ceremoniály spojené s koněm

5.1.1 Mongolsko

Svátkem, který je věnován výhradně koním a zajištění jejich prosperity, je dnes především *su'unii cacal*, který se koná v prvním letním měsíci několik dní po prvním dojení kobyly, když je dostatek kobyliho mléka a kumysu. Během svátku popíjejí dospělí kumys a děti ochutnávají mléčné výrobky. Jak napovídá samotný název svátku, jeho hlavním momentem je rituální rozstříkávání mléka, které je tak obětováno otci-nebi a matce-zemi, přičemž obětování provázejí i chvalo zpěvy a modlitby, kterými pastevci děkují nebi za přízeň, kterou jim poskytuje a prosí jej o dostatek deště. Součástí je i kropení mléka na hřibata uvázaná na provazu a na kobyly, případně i hřebce, které je provázeno přednesením přání *cacal myalaaliin u'g* a blahopřání *yo'rool*, která jsou poděkováním za to, že se stádu dosud dobře dařilo a současně i přáním, žádostí o to, aby se mu dařilo i nadále.²³³ Rituál doprovází pálení jalovce²³⁴ a obcházení provazu *zel*²³⁵ ve směru hodinových ručiček. Je také jedním ze způsobů uctění koně *mori deedleh*.²³⁶

²³³Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2016).

²³⁴Viz obrazová příloha.

²³⁵Dlouhý provaz natažený mezi dvěma kolíky zaraženými do země, ke kterému jsou uvázována hřibata.

²³⁶To'mroo, *ústní sdělení* (červen 2015).

Nejhonosnějším ceremoniálem, který byl z velké části věnován koním, a byl také spojen s obětováním kobyliho mléka, byly oběti Čingischánovi. Jejich původ se odvíjí od vydání Kublajchánova dekretu, kterým byl vytvořen systém ceremoniálních obětí Čingischánovi. Vykonávání obětí, jakož i opatrování osmi bílých jurt, ve kterých byly uloženy posvátné relikvie spojené s osobou velkého chána, bylo svěřeno Darchatům. Název osm bílých jurt není přesný, neboť se nejedná pouze u jurty. Jedním z objektů uctívání je žijící inkarnace sněhobílého hřebce, na kterém nesmí být ani chloupek jiné barvy než bílé, oči a kopyta musí mít černé jako smola a ani žádný z jeho orgánů nesmí mít vadu. Také dvě z jurt jsou věnované koním: v jedné je uložena nádoba na kumys, v jiné jurtě, u které se pase inkarnace Čingischánova žluťáka, jsou uloženy opratě.²³⁷ Dalším z objektů uctívání jsou bílé, černé a strakaté korouhve, jejichž hlavní součástí jsou koňské žíně. Devět bílých korouhví je dodnes čestným státním znakem Vnějšího Mongolska a žádná významnější ceremonie se bez nich neobejde. Příkladem je otevírací ceremonie *ulsiin naadamu*, která bývá uvozena průvodem jezdců, kteří na devíti žluťácích každý rok donášejí devět bílých korouhví ze sídla parlamentu na hlavní stadion. Devět zlatých žluťáků, na kterých se jezdci nesou, také představuje devět Čingischánových koní známých z Tajné kroniky Mongolů.²³⁸ Těchto devět koní je pod zvláštní ochranou a je zakázané, aby se účastnili jakýchkoliv závodů.²³⁹

Vyvrcholením ceremoniálních obětí Čingischánovi, které probíhaly celoročně, byla „Velká oběť bílého stáda“ *Cagaan su'rgiin ich tailga*. Tato ceremonie pozůstávala ze série rituálů, mezi něž patří například „zlatý sloup“. Zlatý sloup byla tyč sloužící k uvázání koně a v tomto obřadu ji představoval člověk, jehož nohy se zahrabaly do písku. Tyč se „stavěla“ před bílého koně. Podle mýtu stál původně na místě skutečný zlatý sloup, ten však byl ukraden. Zloděj sloupu byl ale po krádeži chycen a postaven na místo sloupu. Osoba, která se staví na místo sloupu v pozdějších dobách, je jeho symbolickým potomkem. Vyvrcholením obřadu je rituální kropení mléka z devadesáti devíti bílých kobyli, které je tak obětováno nebi a zemi za současného obcházení nádoby, ve které je kobyli mléko, „zlatého sloupu“ a bílého koně.²⁴⁰

²³⁷Unentogs.blogspot.cz: The Eight White Ordon, the Offering Ceremonies of Genghis Khan and the Mausoleum of Genghis Khan, <http://unentogs.blogspot.cz/2013/10/the-eight-white-ordon-offering.html> [navštíveno 18.10.2015].

²³⁸V Tajné kronice Mongolů jsou tyto koně popsány jako devět koní, jedním z koní je žlutý valach. Luvsandorz' 2014: 22. Stejný překlad uvádí B. Bavuu v textu Činggis-un širya mori-tai naiman morid. (Čingisových osm koní se žlutým koněm.)

²³⁹To'riin yo'son ho'lt cagaan tugiin tuhaid, <http://www.udur.mn/content/45941.htm?jsessionid=43733B498DB797CA68A1ED27224D7C60> [navštíveno 18.10.2015] (O státní devítinohé bílé korouhvi)

²⁴⁰Unentogs.blogspot.cz: The Eight White Ordon, the Offering Ceremonies of Genghis Khan and the Mausoleum of Genghis Khan, <http://unentogs.blogspot.cz/2013/10/the-eight-white-ordon-offering.html> [navštíveno 18.10.2015].

Některé z posvátných relikvií ochraňovaných Darchaty se zachovaly dodnes a v současnosti jsou uloženy v Čingischánově mauzoleu. Konají se i oběti Čingischánovi, i když jen ve velmi redukované podobě.

Druhou významnou ceremonií, která je mezi pastevci dodnes běžná vedle oslavy prvního dojení kobyl, je *malaa seterleh*, rituál spojený se zajištěním ochrany a úzce související s tradiční léčbou koňských nemocí popsanou v podkapitole o chovu koní. Slovo *seter* je tibetského původu a znamená „ušetřit život.“²⁴¹ Rituál lze provést u koní, krav, ovcí a koz, ne však u velbloudů. Dobytek, na kterém byl proveden *seter*, je „nedotknutelný“, nesmí se zabít a sníst, využívat k práci, kastrovat, nesmí mu být ani ustříhnuto ze hřívny. Na krku nosívá ceremoniální hedvábný šátek *hadag* nebo talisman *sahius*, je hýčkán, za těžké zimy je prvním zvířetem, které je uchýleno do jurty, přikryto příkrývkou a krmeno jačím máslem a cibulí. V podstatě má postavení obdobné postavení domácího mazlíčka.²⁴² „Protože se říká, že dokud je ve stádu ušetřené zvíře *setertei mal*, hojnost dobytka *nepomine*.“²⁴³ Podle Tu'deva navazuje tato tibetská verze zajišťování ochrany pro dobytek, která byla rozšířena vlivem buddhismu, na původní mongolský zvyk²⁴⁴ „prohlášení za posvátné“ *darhlah*²⁴⁵ neboli *hiv tatah*.²⁴⁶

Stejně jako i u ostatních druhů dobytka, u *seteru* prováděného na koni existují různé varianty v závislosti na lokalitě a na druhu *seteru*, všude je však přísný zákaz *ceer*, aby na takovém koni jezdila žena. Samotné prohlášení za posvátné neboli omilostnění zvířete představuje rituál, který probíhá v určený den. Nejdřív se připraví obětina a lama přečte náboženský text nebo šaman provede příslušný rituál, po jeho skončení je kůň uvázán před jurtu a pokropen mlékem. Nakonec je na hřívnu na správné straně²⁴⁷ uvázán *seter* v podobě hedvábných proužků pěti barev, sešitých provázkem z ovčí nebo velbloudí vlny. Někteří lidé dávají koni na šíji i hedvábní šátek *hadag*, zvonečky, dobytčí nebo vlčí hlezenní kosti nebo jiné věci.²⁴⁸ Jak jsem již zmínila, *seter* se dělí na několik druhů a u různých druhů platí různá

²⁴¹ Tib. *tshé thar*. Téměř synonymním pojmem je *srog blu gktong*. Oba pojmy, jejichž doslovný překlad je osvobodit neboli zachránit, ušetřit život, označují akt zachránění života zvířete, respektive jeho osvobození od zabití. Mezi tibetskými pastevci *tshé thar* probíhá například tak, že se vybrané ovce ze stáda dají během příslušného rituálu do ucha barevné proužky látky, podle kterých každý okamžitě rozpozná, že se jedná o chráněné zvíře. Taková ovce nesmí být zabita. Hanker, *ústní sdělení* (únor 2016). Blezer uvádí, že *tshé thar* znamená „osvobodit“ vlastní zvíře, které mělo být poraženo, zatímco *srog blu* znamená „osvobodit“ cizí zvíře tak, že je odkoupeno těsně před zabitím a tímto způsobem je jeho život zachráněn. Blezer 2002: 218.

²⁴²Dulamz'av, *ústní sdělení* (červenec 2015).

²⁴³Tu'dev 2015: 187. V originálu: „*Uc'ir ni terhu'u setertei mal baigaa cagt maliin buyan tasrah yosgu'i gene*.“

²⁴⁴Tento zvyk se objevuje i v Tajné kronice Mongolů.

²⁴⁵Tu'dev 2015: 187-199.

²⁴⁶Davaasu'ren 2014: 31.

²⁴⁷V Mongolsku jsou pravá a levá strana rozlišované jako strana správná a nesprávná. Například správná ruka je pravá, správná strana, ze které se nasedá na koně je levá. Na Slovensku se na koně také nasedá ze strany levé. I vozka při práci v skupince koní kráčí po levé straně. (Staviarsky 2011: 98.)

²⁴⁸Davaasu'ren 2014: 31.

pravidla. Například na koni, který má *seter* duše předka,²⁴⁹ může jezdit pouze hlava rodiny, žena se jej nesmí ani dotknout. Jednoduchý *seter*²⁵⁰ lze po úmrtí jeho nositele přenést na koně podobného vzhledu. Kůň bývá *seterem* zasvěcován zejména *tengerũm a lusũm*,²⁵¹ přičemž pro každý *seter* existují konkrétní pravidla, která závazně stanovují potřebnou barvu koně, den *seteru* a přednášená slova. Mahákálovi bývá zasvěcen vraník *har*, Lhamovi plavák *haliun*, Gobijskému lha-ovi bělouš *cagaan* nebo žluťák *s'arga*,²⁵² *lusũm* šedivobílý kůň *bor*,²⁵³ Ataa ulaan *tengerovi*, vůdci 44 špatných východních *tengerũ* ryzák *zeerd* nebo šedivobílý kůň *bor*, Yadam *burhanovi*²⁵⁴ hnědák *hu'ren*, šamanům a jejich předkům vraník *har*.²⁵⁵

Mezi prostředky léčebných zaklínání *dom*²⁵⁶ lze zařadit *sayag*, který je významově blízký termínu *sahius*. Jedná se o amulet, znak s magickou mocí, který chrání svého nositele, kterým může být i kůň nebo jiný druh dobytka. Akt ochrany v podobě opatření zvířete *sayagem* je často reakcí na špatné znamení nebo událost.²⁵⁷ Například Davaahu'u popisuje jeho užití v případech, kdy je rychlý kůň ohrožen chorobou či zlými silami,²⁵⁸ nebo když vyvstala potřeba podpořit rychlost koně. Předání *sayagu*, který se koni zavěsí na krk, provází rituální oběť vykonávaná pálením jalovce a přednesením potřebných slov.²⁵⁹

Seter, *sayag* a *sahius* představují různé formy magické ochrany, kterou se Mongol snaží zajistit svému stádu zdraví a prosperitu. Ochrana je poskytována spíše dobytku nežli člověku, protože pokud je chráněn dobytek, netrpí nedostatkem ani jeho pán. Specifický je zejména *seter*, který mívá i další příčiny a účely: může být například projevem vděčnosti, odměnou za věrnou službu či neobvyklý čin koně. Mít koně se *seterem* má i praktickou výhodu: na rozdíl od zbytku stáda je v podstatě polodivoký a dokáže tak lépe předem vycítit déšť, sníh a přírodní pohromy a pastevcí, který se podle něj řídí, tak usnadňuje práci.²⁶⁰

²⁴⁹Mong. *ongon seter*.

²⁵⁰Mong. *engiin seter*.

²⁵¹Božstva nebes a božstva vod.

²⁵²Davaasu'ren 2014: 31.

²⁵³I když slovo *bor* označuje barvu hnědou, je kůň barvy *bor* obvykle bílý se šedivými chlupy.

²⁵⁴Božstvo.

²⁵⁵Tu'dev 2015: 187-199.

²⁵⁶Tradiční léčba stojící na pomezí lékařství a magie.

²⁵⁷Tu'dev 2015: 261.

²⁵⁸Davaahu'u popisuje ochranu *sayagem* jako vhodnou u špatného působení pocházejícího od nadpřirozených bytostí či přírodních sil *ad zedger*, i od „znečištění“, špatného působení pocházejícího od nějaké osoby *horlol buzar*.

²⁵⁹Davaahu'u 2008: 31.

²⁶⁰Saruulbuyan 2015: 42-43.

5.1.2 Slovensko

Na východním Slovensku nejsou ustanovené žádné tradiční svátky věnované výhradně koním, nicméně u běžných lidí je můžeme najít docela snadno: „*Šíleným způsobem se oznamuje narození hříbátka, velká radost je to v rodině sedláků, že máme hříbátka. Většinou se vypouští v sobotu nebo v neděli na vymetený dvůr. Mamka se buď nechá při žlabu nebo při tom boxu, nebo se jen vede na vodítku. To hříbátka je svobodné a celé to společenství lidí se dívá na tom vymeteném dvoru nedělním, jak tam poskakuje a skáče a těší se z toho, že je volné. To je nádherné, to je nedělní událost, to je velký svátek.*“²⁶¹

Také si nelze nevděkovat podobnosti mezi rituální ochranou koně v těchto dvou lokalitách: Obdobou lopatky se žhavými uhlíky, na které se položí byliny²⁶², je v Mongolsku lopatka s doutnajícím *argalem*,²⁶³ na kterém je položený jalovec jako nezbytná součást rituálu vykonávaného při předávání *sayagu*, prvním dojení kobyl a mnohých jiných událostech. Přitom je zjevné, že kouř působí očištně, a to zejména co se týče nápravy těžkostí vzniklých v důsledku působení určitých zlých sil, „magického onemocnění.“²⁶⁴

5.2 Kůň a jeho role při významných událostech v životě člověka

5.2.1 Mongolsko

Kromě rituálů věnovaných výlučně koním hraje kůň významnou roli i ve všech ostatních obřadech a rituálech. Protože je kůň tak nenahraditelným společníkem a pomocníkem Mongola při každé činnosti, nelze si ani představit, že by nebyl přítomen u všech významnějších událostí v jeho životě, stejně jako si nelze představit, že by devět bílých korouhví nesli pěší namísto jezdců na devíti zlatých koních. Protože většinu různých činností a událostí jsem již popsala výše, podíváme se teď na úlohu koně v těch, které zatím zmíněny nebyly. Při svatbě jsou koně

²⁶¹Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016). V originálu: „*Šíleným spôsobom sa oznamuje narodenie hačiatka, veľká radost je to v rodine sedliakov, že máme hačiatko. Väčšinou sa vypúšťa v sobotu alebo v nedeľu na vyzametany dvor. Mamka sa buď nechá pri válove alebo pri žlabe alebo pri tom boxe, alebo sa len vedie na vodítku. To hačiatko je slobodné a celé to společenstvo ľudí sa pozerá na tom vyzametanom dvore nedeľnom ako ono tam poskakuje a skáče a teší sa z toho, že je voľné. To je nádherné, to je nedeľná událost, to je veľký sviatok.*“

²⁶²Tradiční léčba uhranutí na východním Slovensku popsána v kapitole 2.2.2.

²⁶³Vysušený trus dobytka.

²⁶⁴Uhranutí neúmyslné, popsané v kapitole 2.2.2, ale i úmyslné, například Dobšinský vyjmenovává způsoby, jak lze uřknout, i jak se před uhranutím ochránit: „*Dávajíc mléko z domu, vždy do něj hod' trocha soli: aby krávy nemohly být očarovány.*“ (Dobšinský 1880: 60. V originálu: „*Dávajúc mlieko z domu, hod' vždy doňho trocha soli: aby kravám počareno byť nemohlo.*“) Nemoc nemusí pocházet jen od lidí – uhranout může i striga nebo černokněžník. (Tamtéž.)

nebo kůň součástí věna jak u Burjatů a vnitřních Mongolů, tak i u Chalchů. U vnitřních Mongolů i u Chalchů musí být ve věnu obsažen i „nejlepší kůň“ *magnai mori*, který je pokud možno bílý.²⁶⁵

Mnohé ze zvyků, které se s rolí koně v životě Mongola pojily, jsou již zvyky zaniklé. Dozvídáme se o nich z mnoha pramenů, z nichž nejcennějším je Tajná kronika Mongolů. Patřil sem například zvyk *and boloh yos*, který představoval uzavření přátelského svazku obdobného pokrevnímu vztahu mezi dvěma chlapci nebo muži. Svazek byl uzavřen přísahou, ve které oba muži pronesli, že budou společně bojovat proti svým nepřátelům, že si budou věrni a vzájemně rovni a své spory budou řešit rozmluvou. Pronesení přísahy bylo stvrzováno rituálem, během kterého si „noví bratři“ vzájemně olízali krev z palce, vytrhli a vzali si po jednom vlasu z hřívky oře *hu'leg mori* nebo svázali hřívku a ocas dvou ořů *hu'leg mori* a společně je podlezi.²⁶⁶ Přísahu často následovala i výměna dárků, například Temüdzin s Džamuchou obnovili svůj přátelský svazek po získání Borte od Merkitů tak, že si navzájem podarovali koně.²⁶⁷

Kůň, který hraje tak velkou roli v životě Mongola, má samozřejmě vliv i na jeho rozhodování. Mongol se tak často řídí podle chování koně, například koně se *seterem*, který je polodivoký a dokáže dobře vnímat změny počasí. V minulosti byla koni přisuzována i věštecká funkce. Příkladem je událost z Tajné kroniky Mongolů, která se odehrála, když se Temüdzin ukrýval v lesní houštině obklíčené Taičiuty. Nenalézaje jiného řešení se nakonec rozhodl vyjít z houštiny ven, v tu chvíli se mu však uvolnilo sedlo a Temüdzin si pomyslel: „*S břišním řemenem to je možné, ale s pevným náprsním řemenem? Jak jen mohlo sedlo sklouznout? Že by mě samo Nebe chtělo varovat?*“ a rozhodl se zůstat v úkrytu.²⁶⁸ V jiné části Tajné kroniky Mongolů je popsána chvíle, kdy se Temüdzin radí se svými veliteli, zda zaútočit na Najmany. Mnozí z nich nechtějí konat a vymlouvají se: „*Naši koně jsou hubení. Co můžeme teď dělat?*“²⁶⁹

Kůň, který svému pánovi věrně sloužil za jeho života, s ním býval i pohřben. Nejen mongolští šlechticové, ale i osoby nižšího postavení byli pohřbíváni i s oblíbeným koněm včetně uzdy a sedla, případně i s kobyloou, protože zesnulý na druhém světě nepotřeboval koně jenom na jízdu, ale i kobyloou, která by mu poskytovala mléko a zvětšovala počet jeho stáda.²⁷⁰ S hlavou koně obecně je na rozdíl od hlav ostatních druhů dobytka vždy zacházeno s úctou, ať už byl kůň poražen nebo zemřel: „*Hlavu koně nelze pohodit na bezvýznamném místě, ukládá*

²⁶⁵Pegg 2001: 187.

²⁶⁶Katuu 2009: 16-18.

²⁶⁷Poucha 2011: 41.

²⁶⁸Poucha 2011: 22.

²⁶⁹Poucha 2011: 91.

²⁷⁰Pegg 2001: 208-209.

se na vyvýšené – čisté, posvátné místo... [například] na ovoo, na vrbu...²⁷¹ Na posvátná místa jako je ovoo, hromádka kamení,²⁷² jsou ukládány především hlavy slavných rychlých koní.²⁷³ Tento zvyk se zachoval dodnes.

5.2.2 Slovensko

Rovněž na území Slovenska se kůň v minulosti účastnil většiny významných událostí. Pro ceremoniální potřeby byli šlechtění koně s určitou barvou, což však odráží spíše dobovou preferenci, nežli pevně stanovenou normu, jako je tomu v Mongolsku u devíti zlatých koní nesoucích bílé korouhve nebo u koní zasvěcených jednotlivým božstvům prostřednictvím *seteru*. Ceremoniální potřeby se týkaly jak dvora, tak i církve. Pro potřebu císařského dvorního ceremoniálu byl preferován bělouš a vraník, v ceremoniálním spřežení církve se nejčastěji vyskytoval vraník.²⁷⁴ V některých obdobích byl zájem i o jiné barvy. Misař uvádí jako příklad chov koní v chlumeckém panství v 18. století: „*Tehdejší zvyklosti preferovaly okázalost. Ta se projevovala kromě jiného používáním koní kuriózních barev ke slavnostním příležitostem. Chlumecký chov se těmto zvyklostem přizpůsobil. Choval plaváky, izabely, případně strakoše.*“²⁷⁵

Kůň se objevuje i u různých slavností soukromého charakteru, jako je svatba nebo pohřeb. Například na svatbu se svatebčané vezli na vozu taženém párem koní a ozdobeném krepovým papírem, mašlemi a zvonečky. Na samotné svatbě se dražilo prkénko s namalovaným koněm, aby mladí měli peníze.²⁷⁶ Kůň není opomenut ani o Vánocích: „*Co je i u nás takové příznačné je, že kůň je první hospodářské zvíře, které odměňujeme například v souvislosti se Štědrým večerem. Prvnímu mu podáváme ty dobroty ze stolu, pro nás v podstatě posvěcené jídlo.*“²⁷⁷ Postava koně se objevuje i na „Mladzenkách“, svátku oslavovaném mezi Vánoci a Novým rokem na rozhraní Spiše, Šariše a Abova. Svátek je připomínkou dne, ve který přikázal Herodes vyvraždit nevinné novorozence. Tohoto dne vesnici obchází trojice koledníků převlečena za

²⁷¹ „*Aduuni tolgoig hamaagu'i gazart hayadaggu'i, o'ndorlog - cever, ariun gazart tavidag... ovoon deer, burgas modon deer...*“ Luvsandorz', *ústní sdělení* (březen 2016).

²⁷²Viz obrazová příloha.

²⁷³Luvsandorz', *ústní sdělení* (květen 2015).

²⁷⁴Misař 2011: 8-24.

²⁷⁵Misař 2011: 190.

²⁷⁶Miklušová, *ústní sdělení* (srpen 2014). Bližší význam prkénka s koněm se mi během terénního výzkumu nepodařilo odhalit.

²⁷⁷Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016). V originálu: „*Čo je aj u nás také príznačné je, že kôň je prvé hospodárske zviera, ktoré odmeňujeme napríklad v súvislosti so Štedrou večerou. Prvému mu podáváme tie dobroty zo stola, v podstate posvätené jedlo pre nás.*“

čerta, anděla a koně. „Kůň“, který je přikrytý plachtou a drží tyč s hlavou koně, dostává za koledy do kapsy slaninu a jiné věci.²⁷⁸

K odhalení role koně při dalších životních momentech člověka však musíme sáhnout mnohem hlouběji do historie. Stejně jako v Mongolsku měl kůň i věšteckou funkci: „*jedním ze specifík středověké západoslovanské, předkřesťanské kultury mezi 10. a 12. stoletím byla tzv. hippomancie, čili věštění pozorováním koně a jeho chování.*“²⁷⁹ Jednalo se zejména o válečné věšectví, které představoval obřad, během něhož kůň zasvěcený božstvu překračoval zkřížená kopí. Úspěch v budoucím válečném tažení se věštil podle toho, zda kůň kopí překročil, nebo o něj zakopl, nebo podle toho, zda kopí překročil pravou nebo levou nohou.²⁸⁰ Ochranná funkce koně se odrážela v užití pozůstatků či podobizny koně: „*S Germány sdíleli Slované i představu o apotropaickém účinku koňských hlav. Setkáváme se proto s nimi v hradbách slovanských hradišť nebo měst, jimž měly dodávat větší pevnosti. Např. v Zabrúšanech a na Budči v Čechách, v polském Gdaňsku, kde byla nalezena celá kostra koně a lebky kanců.*“²⁸¹ Tento postup, i když již se symbolickou náhradou v podobě dřevěných plastik, je doložen i v Prešově: „*...lidé si podobné plastiky umísťovali na dobře viditelných místech stavebních objektů, které měly ochraňovat. Takové dvě kamenné plastiky koňských hlav byly umístěny nad hlavním vchodem do areálu Státního hřebčince.*“²⁸² Z našeho území jsou známé také jezdecké pohřby i samostatné pohřby koní, stejně jako v kultuře nomádké.²⁸³

5.3 Tradice a zvyky spojené s koněm

5.3.1 Mongolsko

Pro pochopení mongolských zvyků spojených nebo souvisejících s koněm, kterých je nesmírné množství, je klíčové pojetí větrného koně *hiimori*. To vychází z představy, že každý člověk je neustále doprovázen svým vlastním neviditelným ochráncem - koněm, a pokud je

²⁷⁸Miklušová, *ustní sdělení* (srpen 2014). Na jiných místech se objevují jiné skupiny osob – např. Starý, Stará, Vozka, Kůň a Kovář. Jiná skupina: bača, Herodes, voják, žid, čert, cikán se ženou a koza. Zdroje: *Korzár: Storočné zvyky*, 16.1.2007, <http://kosice.korzar.sme.sk/c/4468886/storocne-zvyky.html> [navštíveno 17.11.2015]. Halcin, Jozef ml., Hricková, Ľudmila: Mladzenky, *JankoHraško.sk*, 28.12.2012, <http://www.jankohraso.sk/clanok/16828/mladzenky/> [navštíveno 17.11.2015].

²⁷⁹Dynda 2016: i.

²⁸⁰Tématu se věnuje velké množství literatury, například: Dynda 2016:iii – xii, Váňa 1990: 85-86, 90, 94, 248.

²⁸¹Váňa 1990: 147.

²⁸²Staviarsky 2011: 10. V originálu: „*... ľudia si podobné plastiky umiestňovali na dobre viditeľných miestach stavebných objektov, ktoré mali ochraňovať. Takéto dve kamenné plastiky konských hlav boli umiestnené nad hlavným vchodom do areálu Státného žrebčince.*“

²⁸³Kůň představoval i obětinu při pohřbech významných šlechticů, a to až do vrcholného středověku: „*Tak bylo v roce 1378 při pohřbu císaře Karla IV. symbolicky obětováno 26 koní, kteří se zúčastnili smutečního průvodu, spolu s korouhvimí, zemským znakem a také helm zdobený korunou.*“ (Dostálová 2012: 55.)

v pořádku ochránce, nemá se čeho obávat ani sám člověk. Proto Mongolové používají výrazy jako *hiamartai*,²⁸⁴ šťastný, mající štěstí nebo *hiamargu'i*, nemající štěstí.²⁸⁵ O *hiimori* je potřeba pečovat, vykonávat vše, co jej může pozvednout, a vyhýbat se činům, které by mohly způsobit jeho pokles.

Hiimori nemá jen člověk, ale například i jurta, a co je ještě důležitější, „*pět druhů dobytka v sobě taky má hiimori*.“²⁸⁶ Proto také platí přísný zákaz bití dobytka, nesmí se mu spílat, či jej proklínat. Nejsilnější je zákaz bití koně po hlavě, ke kterému nesmí dojít v žádném případě, ani při pohánění. Takového koně by totiž opustil jeho větrný kůň *hiimori*. Zákaz je zároveň projevem lásky a úcty Mongola ke koni, kterého nazývá vzácným klenotem *molor erdene*, a má také další, praktický význam spočívající v ochraně koně a jeho správném výcviku²⁸⁷ - kůň, ke kterému se člověk nechová správně a například ho bije po hlavě, se stane divokým.²⁸⁸

Ve velké úctě je i *uurga*, laso upevněné na sedmimetrové tyči z břízy a vrby, na kterou se nikdy nesmí šlápnout nebo ji překročit. Na to jsem byla taky okamžitě upozorněna místními, když jsem se šla podívat na koně. Podobný zákaz je spojen i s jinými nástroji a pomůckami souvisejícími s koněm, jako jsou opratě nebo uzda.²⁸⁹ Významným kulturním dědictvím je mongolské dřevěné sedlo výrazně se lišící od všech ostatních sedel.²⁹⁰ Používá se od nepaměti a i v oblastech, které jsou dnes turistické, dostávají jiné, „pohodlnější“ sedlo jenom turisté. Mongol dostává své první sedlo od otce v době, kdy rukama dosáhne na řemeny na sedle a nohama do třmenů. Tento zvyk zvaný „přípravení sedla“ *emeel to'hooroh* provází pronesení blahopřání: „*S lidmi se seznam skrze otce, se zemí se seznam skrze koně*.“²⁹¹

S koněm se pojí nesmírné množství tabu, takzvaných přísných zákazů *ceer yos*, z nichž vyjmenuji ještě několik příkladů. Jízdy se týká zákaz, podle kterého muž a žena nesmí jezdit na jednom koni naráz. Proto člověk v Mongolsku sice nezdědka zahlédne i celou rodinu na malinké motorce, na koni však nikoli. Nasedání na koně se týká zákaz nasedat ze „špatné“ strany.²⁹²

²⁸⁴Mluvená forma výrazu *hiimori*.

²⁸⁵Oberfalzerová 2006: 64-65.

²⁸⁶To'mroo, *ústní sdělení* (červen 2015). V originálu: „*Tavan hos'uu mal dotroo bas hiimoritoi*.“

²⁸⁷„*Kůň se nesmí bít po hlavě, jeho uzda se nesmí překročit. Existuje mnoho takových způsobů, jak správně zacházet s koněm*.“ To'mroo, *ústní sdělení* (červen 2015). V originálu: „*Tas'uuraar tolgoig cohidoggu'i, morinii culbuur deegu'ur alhadaggu'i. Odoo tegeed moriig zo'v edlez' heregleh yanz bu'riin tiim arguud baina aa*.“

²⁸⁸Viz kapitola 2.2.1.

²⁸⁹V minulosti se podobné úctě těšil i *serge*, sloup sloužící k uvázání koně, který byl ze dřeva a stál před jurtou. V Mongolsku se již nezachoval, pouze v Jakutsku. Se *serge* bylo spojených mnoho zákazů, protože v něm sídlil *hiimori* a duše *su'ns su'ld* rodiny a měl významnou ochrannou funkci – bránil zlým silám, aby se dveřmi dostali do jurty. (Tu'dev 2015: 115 – 146.)

²⁹⁰Viz obrazová příloha.

²⁹¹S'iirevz'amc 2014: 56, také Tamir 2011:27. Blahopřání v originálu: „*Aaviin biid hu'ntei tanilc, agtiin biid gazar uz*.“

²⁹²Tj. ze strany pravé.

Nasedat a sesedat z koně se nesmí na *uyaa*, místě, kde se uvazují koně. Jako mnohé z mongolských tabu, i toto neexistuje jen z důvodu úcty, ale má i praktický význam: eliminuje nebezpečí nehody, zejména u malých dětí. Ze stejných důvodů nesmí přicházející host v žádném případě uvázat svého koně na provaz obepínající jurtu. Velkou urážkou je i to, když host vejde do jurty s bičem, nebo ho položí na střechu či stěnu jurty. Host se nesmí pána domu ptát na počet kusů dobytka a pokud tak učiní, není mu dotaz zodpovězen – v opačném případě by se počet dobytka zmenšil. Za dobyt看, který se jde pást, se nesmí házet odpadky, vždy se házejí jiným směrem – jinak by to mohlo na dobytek přivolat neštěstí. Stejně tak se pastevec musí ráno, před pasením dobytka, vyhýbat odpadkům a nesmí ani odhodit žádný odpadek předtím, než se otočí směrem domů.²⁹³

5.3.2 Slovensko

Terénní výzkum provedený na východním Slovensku odhalil jen velmi malé množství zachovávaných zvyků, což je dalším z důkazů dokládajících přerušení orální tradice a změnu způsobu života. „Modelových rodin“ popisovaných Brussem, kde dobytek na dvoru drží tři generace pod jednou střechem a tyto jsou pak s to předávat si zkušenosti, zůstalo již jen málo. Bohatou zásobu různých zvyků dosud poskytuje literatura, nelze však s jistotou určit, které zvyky byly skutečně praktikovány. Pro ukázkou uvádím několik z příkladů zaznamenaných Dobšinským v kapitole „Pověry a čary“ v knize *Prostonárodné Obyčaje, povery a hry slovenské*: „Dobrý pastýř zas nenačne chleba (nechá to udělat jiného): protože by mu vlk načal hejno (stádo). – „Žier“ (červy v hromádce, pohromadě žijící) zakopej do stáje: dobytek se bude držet pospolu doma i na pastvě.²⁹⁴ – Vejcem a poduškami hladí a otírají dobytek: by hladkou pěknou srst měl. – By koně byli pěkní a tlustí: opatři si hadr ze žebráka nebo z oběšence a tím je utírej. – Zabitého hada spálí a popel dají v druhé píci dobytku sežrat: by na mor nebo jiné nemoci nehynul. – Vozkové vpletají do svých bičů hadí jazyk: by jim koně byly silní v cestě.“²⁹⁵ Zvykem, který se zachoval dodnes, například je, že nalezená podkova se musí poplivat a hodit

²⁹³Tu'dev 2015: 358 - 380.

²⁹⁴Adela Miklušová vypráví, že na Vánoce, když se dojedlo jídlo, se musely ihned posbírat příbory, aby se krávy držely na pastvě pospolu a neodbíhaly od zbytku stáda. Miklušová, *ústní sdělení* (říjen 2015).

²⁹⁵Dobšinský 1880: 58-61, 105. V originálu: „Dobrý valach zasa nenačina chlieb (dá to urobiť inému): bo by mu vlk načal krdel' (stádo). - Žier (červy v hrbke, pohromade žijúce) zakop do maštale: bude statok vo vedne držať sa doma i na paši. — Vajcom a poduškami hladkajú a utierajú statok: by hladkú peknú srst mal. — By kone boli pekné a tlusté: opatři si handru zo žebráka alebo z obesenca a tou jich utieraj. — Zabitého hada spála a popol dajú v druhom krmu statku zožrať: by na dúl lebo druhé choroby nekapal. — Yozári vpletajú do svojich bičov hadí jazyk: by jim kone boli silné v ceste.”

přes hlavu pro štěstí.²⁹⁶ Koňská podkova se také často pro štěstí umísťuje nade dveře. Otočená musí být tak, aby z ní štěstí nevypadlo.

²⁹⁶Miklušová, *ústní sdělení* (srpen 2014). Bruss, *ústní sdělení* (leden 2016). V Mongolsku, kde podkovávání koní není tak časté, je takový význam spojován s třmeny. Zmiňuje jej například Rinc'en v románu *Slunce vychází: „...u některých tajdžů blýskaly se zlatým a stříbrným damaskováním starobylé bronzové třmeny tchangské doby, pokládané za „hromové“, tj. spadlé z nebe při úderu hromu a přinášející štěstí těm, kdo je našli ve stepi.“* Rinc'en 1958: 165.

Závěr

V této diplomové práci jsem se pokusila nastínit vztah člověka a koně, který jsem zkoumala prostřednictvím všech dílčích témat, která tento vztah odrážejí a vysvětlují, a poskytnout tímto způsobem čitateli přehledovou práci k uvedení do dané problematiky.

Jak je zjevné z předchozích kapitol, vztah člověka a koně je vztahem, který se odráží v takřka všech aspektech života společenství a jeho popis zároveň představuje významnou část obrazu světa tohoto společenství. To bezpochyby platí v Mongolsku, kde je orální tradice s výjimkou největších měst dosud zachovalá, na východním Slovensku ale jen částečně, což je důsledkem kumulace několika faktorů: specifického charakteru usedlého, nekočovnického života, mechanizace v sedmdesátých letech 20. století, která zásadně změnila roli koně a v neposlední řadě i nedostatečného zachování orální tradice souvisejícího s tím, že v současnosti žije tradičním způsobem již jen několik vesnic.

Je samozřejmé, že nomádská a usedlá kultura se vyznačují mnoha odlišnostmi. Mongolsko, ve kterém je chováno archaické plemeno mongolský kůň, je typické velkou úctou ke koni, jenž je k výkonu každodenní práce pastevce naprosto nevyhnutný. Způsob života nomádů je spojen s neustálým pohybem, dalšími specifikami jsou například dojení kobyly, kvašení kobyliho mléka, či absence nošení ostruh. Východní Slovensko je naopak typické pluralitou chovaných plemen koní, přičemž ta z nich, která jsou tradiční, jsou chráněna. Kůň v této oblasti dnes v naprosté většině případu nepředstavuje pracovní zvíře, ale je chován ze záliby. Způsob jeho chovu je jiný než v Mongolsku, například bývá ustájen a dokrmován, což souvisí jak s odlišností tradic, tak i s větší „křehkostí“ zdejších plemen, nicméně má i identické prvky, jakými jsou například pojmenovávání podle barev či využívání očisty kouřem jako tradiční léčby.

Zatímco u chovu jsem identifikovala několik identických či téměř identických prvků, základní funkce koně a jejich promítnutí do vztahu člověka a koně v obou zkoumaných oblastech jsou podobny ještě nápadněji. Kůň je v první řadě přítelem a společníkem člověka, přičemž tato nejvýznamnější funkce zaznamenala na východním Slovensku po přelomovém období sedmdesátých let jistou změnu – zatímco v minulosti byl kůň prakticky jedním z členů rodiny a také i pracoval stejně tvrdě jako každý z nich, v současnosti je spíše „miláčkem.“ Další funkce koně spadají do oblasti pracovní a sportovní, v minulosti také vojenské. Patří sem i funkce koně jako reprezentativního prvku. Kůň je v Mongolsku nezbytnou součástí všech ceremonií oficiálního i soukromého charakteru, a v minulosti tomu tak bylo i na Slovensku,

kůň člověka provázel ve dnech pracovních i ve dnech svátečních. V současnosti však tato funkce téměř vymizela. I v tomto geografickém prostoru je však na první pohled zřejmé, že kůň je reprezentativním prvkem: „*Všichni světoví činitelé v historii všech národů i přesto že nejezdili, se dávají zobrazovat na historických náměstích na koni.*“²⁹⁷

Co se týče samotného vztahu k tomuto zvířeti, které je současně přítelem, pracovníkem, závodníkem i reprezentativním prvkem, lze konstatovat, že se v obou oblastech jedná o téměř stejně intenzivní, blízký vztah, který je ale projevován jiným způsobem - u Mongolů například přísným zákazem bití koně, na východním Slovensku pak stejně striktním zákazem jezení koňského masa.

Jednou z úrovní tohoto vztahu je obdiv ke koni, který je patrný z mnohých díl mongolské i slovenské ústní lidové slovesnosti. Obdiv i náklonnost ke koni jsou přítomny u obou, u mongolské ústní lidové slovesnosti však nabývají mnohem výraznější podobu. Vzhled, vlastnosti a schopnosti koně jsou velmi důkladně popisovány prostřednictvím bohaté slovní zásoby, jejíž obsáhlou část tvoří terminologie sloužící výhradně k popisu koně. To lze pozorovat i během koňských závodů, které na rozdíl od slovenských závodů ani zdaleka nejsou pouhým sportem, a kde je koni projevován obdiv i úcta prostřednictvím mnohých úkonů, například přednesem oslavné písně, politím jeho hlavy kumysem či udělením titulu a medaile. Úcta ke koni je natolik silná, že se netýká pouze samotného koně, ale je pevně spojená i s úctou k jeho majiteli a s úctou k postroji a nástrojům, užívaným v souvislosti s koněm. Příkladem je zákaz překročit či šlápnout na *uurgu*, tradiční laso upevněné na sedmimetrové tyči z břízy a vrby. Mimořádná úcta zřejmě souvisí i s vysokou mírou závislosti pastevce na koni. Koni je však projevována velká úcta i na Slovensku, čehož příkladem je Štědrý večer, kdy je kůň prvním zvířetem, kterému je nabídnuto „posvěcené“ jídlo ze štědrovečerní hostiny.

Úzké sepětí člověka a koně a jejich blízký vztah dokládá i zvýšená ochrana koně před obyčejnými i magickými nemocemi: Východoslovenští tažní koně nosí na postroji červené štrápce, které je chrání před uhranutím, mongolské koně nosí „amulety“ *seter* a *sayag*. Je tomu i naopak, kůň je ochraňován, ale také ochraňuje. Na Slovensku koně člověka chránili i po smrti, za tímto účelem byly jejich lebky ukládány do hradeb či zdí. V pozdějších dobách bylo možné koňskou hlavu nahradit její podobou. I v Mongolsku je kůň ochráncem, ať už jde o neviditelného ochránce člověka, zvířete či jurty *hiimori*, který má podobu koně, nebo o zvíře se *seterem* v podobě koně živého, který je ochráncem pastevcova stáda. Kůň kromě ochrany

²⁹⁷ Bruss, ústní sdělení (leden 2016). V originálu: „*Všetci svetoví dejatelia v histórii všetkých národov aj napriek tomu že nejezdili, sa dávajú zobrazovať na historických námestiach na koni.*“

navíc představuje i štěstí, na Slovensku je tento význam spojován zejména s podkovou, v Mongolsku toto spojení odráží například fráze *mori saitai yavah*, která značí „jet na dobrém koni“ s metaforickým významem „mít štěstí.“

Touto prací jsem se snažila otevřít téma zásadního a přitom často opomínaného vztahu, který poskytuje dobrou příležitost k pochopení tradic, hodnot a vnímání světa Mongolů. Téma vztahu člověka a koně je velmi rozsáhlé, a poskytuje nesmírné množství neprobádaných dílčích témat. Věřím, že moje práce poskytne inspiraci k jejich hlubšímu studiu.

Bibliografie

Rukopisy a jiné nepublikovaná literatura

- Bavuu, B., *Činggis-un širya mori-tai naiman morid* (Čingisových osm koní se žlutým koněm, text v klasickém mongolském písmu)
- Bavuu, B., *Ho'lonbuiiin Bargac'uudiin morinii s'inz'ee bolon hurdan mori* (Znaky koní a rychlé koně etnika Barga v oblasti Chulunbujru, text v cyrilice)
- Morin-u čol Mong. 175*, Copenhagen Royal Library (Oslavná píseň o koni, rukopis v klasickém mongolském písmu)

Publikovaná literatura

- Altangerel, Damdinsu'rengiin, 1988, *How did the great bear originate? Folk-tales from Mongolia*. State Publishing House, Ulaanbaatar.
- Batbold, Olohnud Ayuus'iin, 2008, *Hurdan morinii s'inz'iin sudriin tailal, 3 dahi hevlel*. New Mind HHK, Ulaanbaatar. (Výklad znaků rychlých koní)
- Beer, Robert, 2005, *Symboly tibetského buddhismu*. Překlad Andělová, Petra. Nakladatelství BB/art s.r.o., Praha.
- Blezer, Henk, 2002, *Religion and Secular Culture in Tibet. Tibetan Studies II*. Brill, Leiden-Boston-Köln.
- Buffa, Ferdinand, 2004, *Slovník šarišských nářečí*. Vydavatel'stvo Náuka, Prešov.
- Buffa, Ferdinand, 2007, *Odveké múdrosti šarišského ľudu*. Vydavatel'stvo Michala Vaška, Prešov.
- Canz'id, A., 2004, *Mongolc'uudiin tu'uh, soyoliin atlas*. Nu'udliin soyol irgens'liig sudlah olon ulsiin hu'reelen, Ulaanbaatar. (Atlas historie a kultury Mongolů)
- Cerensodnom, D.: Mongol aman zohiol dahi adguusnii tuuliin to'rol (The genre of animal's epics in Mongolian folklore). In: Cerensodnom, D., 2009, *Aman zohiol sudlal, boti XXX*, Mongol Uls S'inz'leh Uhaanii Akademi Xel Zohioliin Hureelen, Soyombo Printing Co., Ltd, Ulaanbaatar. s. 7-15. (Výzkum ústní slovesnosti)
- Davaahu'u, Lovon-Borz'igon ovogt Lanzannyamiin, 2008, *Molor Erdeniin Tovc'oon [XIX-XXI zuunii ehen]*. "BCI" hevleliin gazar, Ulaanbaatar. (Topazová kronika)

- Davaasu'ren, Osoriin, 2014, *Aduuc', hu'legc', uyaac'diin nom, № 78(96) (To van sudlaliin cuvral nom)*. Ho'h Mongol printing HHK, Ulaanbaatar. (Kniha chovatelů koní a rychlých koní a trenérů koní)
- Dobšinský, Pavol, 1880, *Prostonárodné obyčaje, povery a hry slovenské*. Tlačou kníhtlač. účastinár. Spolku — Nákladom vydavateľovým, Turč. Sv. Martin.
- Domasta, Ján, 1976, *Povesti o hradoch*. Vydavateľstvo Osveta, Martin.
- Dostálová, Kateřina, 2012, *Využití koní v raném středověku. Diplomová práce*. Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Filozofická fakulta UK v Praze.
- Dušek, Jaromír, 1995, *Kůň ve službách člověka*. Apros, Praha
- Ďuričková, Mária, 1975, *Zlatá brána. Ludové rozprávky, pesničky, hádanky, hry a povedačky pre najmenších*. Mladé letá, Bratislava.
- Ganhuyag, S'ariin, 2008, *Uyaac'iin altan gerege*. Ulaanbaatar. (Zlatá pečeť trenérů koní)
- Horáková-Gašparíková, Anna, 1972, *Slovenské rozprávky. Druhá kniha zo zbierky Pavla Dobšinského*. Mladé letá, Bratislava.
- Katuu, B.: "And boloh yos" mongol tuulid tussan ni (The custom of becoming sworn brothers or fast friends in Mongolian epics). In: Cerensodnom, D., 2009, *Aman zohiol sudlal, boti XXX*, Mongol Uls S'inz'leh Uhaanii Akademi Xel Zohioliin Hureelen, Soyombo Printing Co., Ltd, Ulaanbaatar. s. 16-23. (Výzkum ústní slovesnosti)
- Knobloch, Edgar, 1964, *Putování k Mongolům (Cesta Jana de Plano Carpinioho ke dvoru Kujuk-chána; Cesta bratra Viléma z Rubruku ke dvoru Mangu-chána; Ruy Gonzales de Clavijo: Poselstvo k Tamerlánovi)*. Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha.
- Kolektiv autorů, 1991, *Popoluška a jiné rozprávky*. Bradlo, Bratislava.
- Larson, F.A.: The Lamas of Mongolia. In: Sneath, David, Kaplonski, Christopher, 2010, *The History of Mongolia, Volume III: The Qing Period; Twentieth-century Mongolia*. Global Oriental Ltd, Folkestone. S. 878 – 888.
- Luvsandorz', Z'u'gderiin, 1986, *Malc'nii erdem*. Ulsiin hevleliin gazar, Ulaanbaatar. (Pastevecká moudrost)
- Luvsandorz', Z'u'gderiin, 1995, *Základy mongolského písma (snadno a rychle). A. Textová část*. Univerzita Karlova, Praha.
- Luvsandorz', Z'u'gderiin, 2014, *Mongoliin Nuuc Tovc'oon (Mongol Ulsiin Nuuc Tu'uh)*. Antoon Mostayert Mongol Sudlaliin To'v. "Bembi san" Hevleliin gazar, Ulaanbaatar. (Tajná kronika Mongolů (Tajná historie Mongolů))
- Matúš, František, 1991, *Šarišani, jak še mace?* Vytlačené v súkromnej tlačiarni Juraja Kušníra v Prešove.

- Michálek, Ján, 1983, *Čarovné zrkadlo, Výber zo slovenskej ľudovej slovesnosti*. Mladé letá, Bratislava.
- Misař, Drahošlav, 2011, *Vývoj chovu koní v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Nakladatelství Brázda, Praha.
- Mongol Ulsiin U'ndsen hu'uli*. (Ústava Mongolska)
- Oberfalzerová, Alena, 2006, *Metaphors and Nomads*. Triton, Prague.
- Pegg, Carole, 2001, *Mongolian Music, Dance & Oral Narrative: performing diverse identities*. University of Washington Press, Seattle & London.
- Polívka, Jiří: Pohádkové bytosti. In: Horák, Jiří, 1932-1933, *Národopisný věstník československý - Ročník XXV. - XXVI*. Melantrich, Praha.
- Poucha, Pavel, 1957, *Třináct tisíc kilometrů Mongolskem. Autem, parolodí a letadlem*. Svobodné Slovo - Melantrich, Praha.
- Poucha, Pavel, 2011, *Tajná kronika Mongolů*, 2.vydání. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- Rinc'en, Byambiin, 1958, *Slunce vychází*. Svobodné Slovo - Melantrich, Praha.
- Rinc'en, Byambiin, 1965, *Asiatische Forschungen. Band 15. Folklore Mongol. Collecté par RINTCHEN. Livre Quatrième*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Serz'ee, Besu'd Z'ambaldorz'iin, 2011, *Mongol oron sudlal*. Soyombo printing HHK, Ulaanbaatar. (Výzkum Mongolska)
- Staviarsky, Štefan, 2011, *Kone naše...* Tlačiareň Kušník, Prešov.
- Tamir, D., 2011, *Helc u'g, zu'ir cecen u'g, onisogo*. Sodpress hevleliin gazar, Ulaanbaatar. (Idiomy, moudrá rčení a hádanky)
- Tu'dev, Lodongiin, 2015, *Malc'in uhaan*. Interpress HHK, Ulaanbaatar. (Pastevecká moudrost)
- Váňa, Zdeněk, 1990, *Svět slovanských bohů a démonů*. Panorama, Praha.

Články

- Aav maani mori tanihdaa su'rhii hu'n baisan. (rozhovor s uyaac'em C. S'aravnyambu). *Uhaantai mori* № 21 (2012), s. 15-16. (Můj otec byl znalcem koní)
- Bilgu'un, U.: Hurdnii c'igleliin aduunuudiig erliiz mongol gez' yalgadag asuudliig cegcleh heregtei. (rozhovor s uyaac'em T. Batz'argal) *Uhaantai mori* № 30 (2013), s. 14-20. (Je zapotřebí vyřešit otázku rozlišování rychlých koní na mongolské koně a křížence)

Boldbaatar, Ya.: Mongoliig Mongol Bailgah Soyoliin neg ni mori, morinii uraldaan (rozhovor s N. Sanaadorz'). *Manai aduu* № 4 (2010), s. 5- 8. (Koně, koňské závody jsou jednou ze [složek] kultury, které dělají Mongola Mongolem)

Dynda, Jiří: Slovanská hippomancie: Koňský divinační rituál jako mediátor v symbolické soustavě slovanského pohanství. In: *Studia Mythologica Slavica* 19 (2016), v tisku.

Erliz, mongol aduug hamt uralduulbal mongol aduu geniin huvid ustah ayuultai. (rozhovor s Ya. Batsuuri) *Uhaantai mori* № 14 (2012), s. 13-19. (Pokud by kříženci závodili společně s mongolskými koňmi, mohl by zaniknout gen mongolského koně)

Mo'nhtor, L.: Morinii col. *Uhaantai mori* № 26 (2013), s. 42-44. (Oslavná píseň o koni)

Naranhu'u, T.: Hurdan morinii col, c'imeg, hoc' neriin tuhaid. *Uhaantai mori* № 25 (2013), s. 26-29. (O titulech, přezdívkách a mazlivých jménech rychlých koní)

Saruulbuyan, Z.: Mori seterleh. Yo'son bolood tu'uniig to'looluuleh tuhaid. *Uhaantai mori* № 50 (2015), s. 42-43. (Ušetření života koně. O tom, jak se stalo zvykem a jak bylo nahrazeno)

S'iirevz'amc, D.: Morio deedleh mongol ulamz'lal. *Uhaantai mori* № 34 (2014), s. 5.

Uraldaanii zereglel. *Manai aduu* № 4 (2010), s. 5. (Mongolské tradice [vyjadřující] úctu ke koni)

Brožury

Oyuungerel, Cedevdambiin, 2015, *Naadam festival, Horse racing*.

Internetové odkazy

<http://unentogs.blogspot.cz/>

<http://www.morinerdene.mn>

<http://www.hiimori.mn>

<http://www.pssr.sk>

<http://www.udur.mn>

[time.mn](http://www.time.mn)

<http://kosice.korzar.sme.sk/>

<http://www.jankohrasko.sk/>

<http://slovak.statistics.sk/>

<http://www.nso.mn/>

<http://www.terchova.sk/>

<http://www.ranctbreziny.wbl.sk/>

<http://www.youtube.com/>

Poznámky z přednášek na UK a Mongolské státní univerzitě

Seznam konzultantů a odborných konzultantů

Balog, Juraj, kočí, Petrovce

Batmo'nh, pastevec, sum Bat O'lzii, ajmag O'vorhangai, původem z Ulánbátaru

Batceceg, C'uluunbatiin, pastevkyně, sum Bat O'lzii, ajmag O'vorhangai

Batc'imeg, Amarhu'ugiin, absolventka bohemistiky, Ulánbátar, původem z ajmagu O'vorhangai

Batc'imeg, C'uluunbatiin, pastevkyně, sum Bat O'lzii, ajmag O'vorhangai

Batsu'h, trenér koní, sum Bulgan, ajmag Bayan-O'lgii

Bežiaková, Alena, nadšenkyně do koní, Ulánbátar, původem ze Slovenska

Bruss, Samuel, chovatel koní, kunsthistorik a etnograf, Pavlovce

Cigán, Miroslav, trenér a chovatel koní, Lužany pri Topli

C'adraabal, pastevec, sum Bulgan, ajmag Bayan-O'lgii

Dankovičová - Kožuchová, Júlia, trenérka koní a hipoterapeutka, Prešov

Dolgorsu'ren, trenérka koní, sum Bat O'lzii, ajmag O'vorhangai

Dondogserc'in, trenér koní, sum Bat O'lzii, ajmag O'vorhangai

Dulamz'av, učitelka, sum Z'argalant, ajmag Hovd

Gansu'h, trenér koní, sum Bulgan, ajmag Bayan-O'lgii

Goac'i, pastevec, sum Bat O'lzii, ajmag O'vorhangai

Matis, Jozef, zámečník, Kuková

Mikluš, Imrich, automechanik, Prešov, původem z Klenova (ze zemědělské rodiny)

Miklušová, Adela, skladníčka, Prešov, původem z Klenova (ze zemědělské rodiny)

Miškaňovi, Anton a Ľudmila, zemědělci, Kendice

Mištríková, Jana, absolventka hispanistiky, Štiavnik

Mo'nhz'argal, pastevec a automechanik, sum Z'argalant, ajmag Hovd

Olzva, lovec, sum Bulgan, ajmag Bayan-O'lgii

Pu'rev, trenér koní, sum Bulgan, ajmag Bayan-O'lgii

Tlumočník pro turisty, Ulaanbaatar (setkání proběhlo v místě Hu'isiin Naiman Nuur)

To'mroo, pastevec, sum Bulgan, ajmag Bayan-O'lgii

Vaško, Andrej, chovatel koní, Kuková

Odborní konzultanti (Ústav jižní a centrální Asie, FF UK v Praze)

Doc. Z'u'gderiin Luvsandorz', CSc.

PhDr. Alena Oberfalzerová, Ph.D.

Mgr. Veronika Kapišovská, Ph.D.

Mgr. Ondřej Srba

Martin Hanker